

IT 239

MEMORII

III

(PORTRETE ȘI SCENE DIN VIAȚA LITERARĂ)

EDITURA „ADEVERUL” S. A. — BUCUREȘTI

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
Bucuresti

Cota JJ2 39
Inventar 738112

E. L O V I N E S C U

MEMORII

III

(PORTRETE ȘI SCENE DIN VIAȚA LITERARĂ)

EDITURA „ADEVERUL“ S. A. - BUCUREȘTI

55239

26/92

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 55239
Inventar 738112

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti

C738112

RC 131/60

566414

PREFAȚĂ

Ca și celelalte două, noul volum nu e un volum de „memorii” propriu zise ci de reconstruire a atmosferei literare din jurul Sburătorului pe bază de anecdotism psihologic și de portretistică morală. Portretele celorlalte volume trezind nenumărate discuții nu numai din partea scriitorilor zugrăviți ci și a unor critici, găsesc nimerit să exprim în aceste rânduri liminare punctul meu de vedere în privința artei portretului.

* * *

Ca să nu fie privit numai ca o pură operă de artă, portretul literar trebuie să aibă un punct de plecare în realitate. El rămîne, oricum, o interpretare, dar și interpretarea cere un minim de elemente fixe sau chiar numai unul singur, dar esențial, cu ajutorul căruia scriitorul urmează să clădească restul armaturii psihologice a portretului. Artă grea, pîndită de o îndoită primejdie; dacă pleacă de la o intuiție

rapidă se expune riscului de a nu fi descoperit de odată elementul generator; dacă procedează cu încetul, după o lungă examinare, obișnuința tocește vioiciunea observației, adoarme reacțiile: de o parte, eroare cu atât mai gravă cu cât primele impresii se exprimă deobicei mai violent și pot fi deci mai nedrepte; de cealaltă, aromală și lipsă de receptivitate pentru nuanțe psihologice perceptibile numai la întâiul contact.

Cititorul caută inconștient în artă realizarea propriei sale sensibilități estetice; valoarea criticului se determină însă pe măsura eliberării din îmbrățișarea preferințelor strict temperamentale sau a concepțiilor proprii, fără ca, de altminteri, această emancipare să se poată consuma în cele mai multe cazuri definitiv. Un portret literar — fie el opera „unui excelent portretist” dar „nul psiholog” — după cum mă definește anulîndu-se un cronicar — fiind expresia estetică a unei viziuni personale, în afară de minimul de elemente obiective, trebuie considerat în valoarea sa de creație după tehnica și legile interioare ale genului; neavînd scopul de a se suprapune viziunii felurite a cititorului multiplu, nu trebuie supus criteriilor in-

7.

dividuale. E neîndoios că elementele ce intră în compoziția lui pot fi în principiu discutate sub raportul autenticității, dar această discuție se gradează pe măsură ce trecem din domeniul istoric al faptelor precise în domeniul faptelor de ordin moral, a căror materialitate se resoarbe în interpretarea nuanțată a observatorului pentru a se valorifica apoi în arhitectura ansamblului portretistic. Conceput astfel, adică estetic, portretul trebuie judecat exclusiv estetic, adică sub unghiul artei cu care a fost elaborat, al îmbinării tonurilor și al armonizării lor după legile interioare ale compoziției. În nici un caz el nu trebuie raportat la viziunea particulară a fiecărui critic ci la imaginea scriitorului, pe care are ambiția de a o reprezenta în plenitudinea expresiei artistice.

Fără a-i nega valoarea de document calificată, de altfel, prin autoritatea morală și discernământul psihologic al portretistului dar controlabilă și prin mărturiile altora, ceace trece cu mult în primul plan este realizarea și puterea de însuflețire. Cu alte cuvinte, în concreto, memorialistul, mai ales când nu-și exercită arta în domeniul istoric ci în cel psiholo-

gic, nu are pretenția de a exprima viziunea altora, ci se limitează numai la viziunea lui proprie; opera sa e o contribuție personală în audiența dezbaterilor morale, pe care cititorul obișnuit o poate judeca prin prisma sentimentelor sale personale, după gradul de afecție sau de repulsie inspirate de model, dar pe care criticul profesionist trebuie să o judece prin unghiul creației artistice, întocmai cum ar face-o cu tabloul unui pictor. Critica reprezintă o tehnică și nu o impresie afectivă; nesocotită în latura ei de tehnicitate obiectivă, ea duce la spectacolul înregistrat de publicistica noastră, în care fiecare portret al „Memoriilor” mele a fost găsit simultan „bun” sau „rău”, în care eu însumi am fost decretat „excelent psiholog” sau „psiholog nul”, după situația personală a criticilor față de modelele mele, fără nici o raportare la construcția artistică supusă totuși competenții lor.

* * *

In afară de această portretistică de scriitori cunoscuți, faptul că, de aproape douăzeci de ani, ușa biroului meu e deschisă după amiază tuturor celor ce au o poezie mîzgălită cu creionul pe un petec slimos de hîrtie ori somptuoase

manuscrite, bătute la mașină în cerneluri felurite, cu peceții pe ceară roșie și cu șnururi de urice domnești — a făcut să fiu vizitat de o lume literară variată, dându-mi, astfel, posibilitatea unei portretistice anonime în pitoresc. O parte a acestor Memorii e închinată întâlnirilor neprevăzute ale unui critic cu diferite forme ale vieții artistice, în care talentul, ambiția, iluzia, exaltarea și chiar demența se îmbină în compoziții câteodată unice. În aceste portrete, dacă adevărul e uneori depășit în stricta lui materialitate, el rămîne riguros exact în semnificația lui psihologică, — după cum o comandă simțul ordonator de la baza oricărei creațiuni artistice superioare realității brute.

PORTRETE LITERARE

I

Cei trei Caragiale: Ion, Luca și Matei.

Deși ar fi putut fi strivit de moștenirea lui Ion, Luca o purta cu destulă sprinteneală pe umerii tineri. Nu-i impunea; îndrăzneala obișnuită a vârstei îl împingea chiar spre o atitudine de liberă critică. Nu s'ar putea spune, totuși, că Luca era detractorul lui Ion, dar, cu siguranță, literatura tatălui întîmpina rezerva fiului. Fără a-i fi potrivnic, n'o privea cu îngăduință și mai ales nu doria să o continue. Gestul, ce stăruia prea vădit în a sdrobi tiparul părintesc, oricît ar fi fost de supărător, închidea în el și o intenție de progres. Diferențierea, ce e dreptul, nu presupune numaidecît progresul, dar pornește dintr'o iluzie folositoare, pe care nu e bine să o speriem.

* * *

În fizionomia morală a fiului se simțea, totuși, moștenirea tatălui, abătută însă dela scopurile ei înalte. O mare inteligență de suprafață, ce prindea, reținea, dar nu adîncea; o memorie uimitoare îi transformase mintea într'un repertoriu de cunoștințe disparate; vor-

bia mai multe limbi și citea cărțile cele mai fe-
lurite. Inteligența nu mergea însă la esențial,
iar memoria nu era organizată ci se mărginea
doar în domeniul faptului divers. Trecută în
artă, o astfel de alcătuire sufletească nu putea
duce decît la romanul *Nevinovății viclene*,
adică la tirania amănuntului întîmplător. Cu-
rizitatea nestăpînită nu alege, iar lipsa de or-
ganizare lunecă la simplă aglomerare. Frîna
părintească se rupsese; acelaș, în fond, in-
stinctul artistic umbla rătăcind în pădurea
amănuntelor neconvergente.

Omul, care împinsese pînă la extrem arta de
a concentra și de a mărgini viața în linii ele-
mentare și expresive, nu s'ar fi recunoscut în
urmașul disolut, după cum avarul nu se recu-
noaște în fiul risipitor. Luca împrăștia econo-
miile lui Ion, fără alegere și fără intuiția sco-
pului ultim.

* * *

Bătrînul meșter împinsese dragostea verbală
pînă la măsuri neobișnuite; șlefuid vorbele,
le redusese la rolul lor necesar în economia
frazei. Tînărul moștenise și el idolatria cuvîn-
tului, nu însă în noțiunea ci în sonoritatea lui.
Estetica lui Ion mergea la întrebuițarea ter-
menilor proprii și la suprimarea calificației li-
rice; de esență alexandrinică, estetica fiului
ducea, dimpotrivă, la cultul sonorității pure.
Prin sugestia unei psalmodieri monotone, *Stan-*

țele lui Luca își creau, la lectura în cercul *Sburătorului*, o atmosferă ce impresiona fără să reziste analizei logice; efecte de virtuozitate verbală, în care arhaismele culese din dicționarul lui Cihac puneau o notă gravă.

* * *

Paradoxal ca și Ion, paradoxul lui nu era susținut de verva uluitoare a bătrînului; nici tinerețea nu-i dădea, de altfel, libertatea mișcării; prestigiul numelui și inteligența îl făceau îndrăzneț, dar lipsa de autoritate personală îi stînjenea mijloacele. Paradoxele lui literare se desfășurau rece; le formula fără a le putea susține; deși nu înfrunța discuția, tînărul nu se lăsa totuși biruit de bunul simț; nu avea nici o constrîngere în fața evidenței. Și aici arta bătrînului de a însufleți cele mai îndrăznețe paradoxe, din simplă nevoie sportivă, prin dialectică, fantezie, poezie, decăzuse la o simplă atitudine mecanică.

* * *

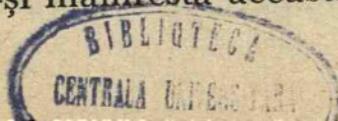
Dacă Luca a murit prea de timpuriu pentru a lăsa în amintirea noastră altceva decît o schiță de om și de scriitor, Matei, fiul mai mare, mort în vîrstă de cincizeci de ani, a trăit îndeajuns pentru a-și rotunji personalitatea chiar dacă n'a realizat-o într'o operă literară la înălțimea bogăției ei. Căci dela Ion, Matei mo-

ștenise ceiace, considerat numai în rezultate, se numește sterilitate, iar, privit și în cauze, ia numele de înaltă conștiință artistică. O conștiință și încă una mare au avut, desigur, amândoi; dar conștiința nu explică totul, întrucât cei mai de seamă artiști, Shakespeare, Goethe, Molière, Tolstoi, Balzac, Hugo, au fost productivi. Originea sterilității stă mai probabil în natura instrumentului psihic, în lipsa de îmbrucare a cine știe căror resorturi. Aprig în critica societății în care a trăit, bătrînul i s'a adaptat totuși cu exces; inconformismul lui teoretic s'a dovedit că a păcătuit prin conformism practic, făcîndu-l să-și risipească marile lui facultăți intelectuale, fantezie, putere creatoare, în sociabilitatea exagerată a unui popular „nenea Iancu”, în arta pentru artă a dialecticei pure, în construcțiile de o clipă ale monologelor sale între mai mulți. Incovoiat apoi pe hîrtie, cuvîntul volatil îl speria și nu i se supunea decît cu trudă... La Matei, combustiunea forțelor sufletești s'a făcut întrucîtva altfel. Nu moștenise nimic din sociabilitatea, din nevoia de a fi în tovărășie numeroasă, în continuă reprezentare, din verva tatălui său risipită în fața unei galerii mute de admirație. Era mai mult un nesociabil, un singuratic, cu aparențe ursuze și posomorîte. Numai între prieteni, în intimitate, reapărea demonul părintesc al elocinței și al paradoxului. Ca și la bătrînul Ion, ca și la fratele său Luca, la temelia minții lui Matei stăpînia o memorie uluitoare și dezordo-

738/12

nată de autodidact fără alegere, cu apucături enciclopedice, dar mai ales îndreptată în domeniul trecutului și al inutilului. Inconformismul lui nu era numai teoretic ca la tatăl său ci integral. Matei n'a fost numai un revoltat ci și un învins; inactual, se refugiase în studii himerice, în heraldică, în miniatură, în genealogie, în tot ce-l putea îndepărta din ritmul prezentului. Încă de mult își creiase un personaj exterior și interior, izolat și singular; nu știu întrucît și-l studia, dar îl realizase definitiv. Inchis în el, cu aerele sbîrlite ale unui arici retractat, cu absență distantă, cu rîie fanariotă acoperită de blazon bizantin, împăunat chiar în vremea cînd era silit să apară fără cea mai simplă decență vestimentară, ceremonios și protocolar, timid pentru că era orgolios peste măsură, sau orgolios ca să nu pară prea timid, cu fumuri nobilitare împrăștiate din pipele iluziei, cu preocupări de lucruri rare, subtile și inutile, cu risipă de cunoștințe prezentate sub forma paradoxului mistificator al tatălui său, în fața căroră competența oricui amușea, — Matei realizase un personaj, pe care el îl voia numai aristocratic, deși era mai mult curios, ciudat, punct de plecare al unor legende, în care, poate, mitomania lui esențială se satisfăcea.

În artă, în afară de sterilitate — sau înaltă conștiință artistică — el moștenise dela tatăl său și cultul formei, dragostea cuvîntului; dar chipul, în care și manifesta această pasiune îl

apropia mai mult de Luca decît de Ion și de expresia acestuia incizivă, sobră, dură, prozaică și, mai presus de orice, proprie. Impotriva liniei părintești, dar ca și frate-său, Matei a fost un poet liric: pe cînd însă la Luca liris-mul se rezolva în jonglerii verbale, la dînsul, el se revărsa în pînza unei proze bogate, evocatoare și cadențate. Printr'o ciudată alcătuire a sufletului și prin prăpastia ce se sapă adese între om și artist, după ce-și risipia fan-tezia într'o elocință și vervă, despre care toți contemporanii ne pomenesc și acum cu admirație, cuprins de panică, Ion amuțea brusc în fața foei de hîrtie, ca unii bărbați întreprinzători ce îngălbenesc pe neașteptate dinaintea gestului erotic deciziv; nu-și găsia cuvîntul decît în sudoare și spaimă; pe cînd, dimpotrivă, după ce tăcea ursuz în toate limbile pămîntului, Matei își revărsa gîndul în coada rotită de păun a unei proze pline de culori schimbătoare, unduioasă ca un pârîu de munte, cu o patetică elocință sentimentală... Poate că pe hîrtie cuvintele îi veniau tot așa de greu ca și lui Ion, dar ele nu ne mai par înțepenite, izolate, inscripții săpate în piatră, ci zboară într'o muzică ușoară de o căldură cuceritoare. Nu știu dacă e la mijloc numai prestigiul artei, care trezește iluzia elocinței, sau așa era însăși natura intimă a scriitorului; chiar dacă ar fi numai o aparență, pentru noi e singura valabilă. Arta și nu viața durează. Arta lui Matei s'a fixat într'o singură carte, *Craii de Curtea-ve-*

che, făcută din incantație, din culoare, din pitoresc — adică din tot ceia ce nu găsește la tatăl său; paletă descriptivă bogată; ton evocator, larg muzical; filfiit de eșarfe multicolore; proză plină și de suavități poetice dar și de miresmele maidanelor părintești; vocabular, când arhaic, ca la fratele său Luca, — când voit împlîntat în trivial — într'un cuvînt, cu destule elemente de luxură și de disolvare ca, dealtfel, întreaga atmosferă morală a cărții; operă rară de povestitor liric și de mare artist, cu toate semnele unei decadențe evidente.

* * *

Realismul satiric și viguros, inconformismul teoretic, incizivitatea de expresie a tatălui s'au rezolvat, astfel, în lirismul difuz și gongoric al tînărului Luca, mort înainte de a-și fi conturat personalitatea, și în brocarurile venețiene ale prozei somptuoase, lirice, evocatoare, cu sclipiri de putregai și cu tulburătoare miasme de descompunere sufletească, ale lui Matei. Iată destinul literar al acestei dinastii de evangheliști, — încheiată ireversibil zilele trecute.

II

Duiliu Zamfirescu, pierdut și regăsit.

Nu l'am evocat pînă acum pe Duiliu Zamfirescu din două motive: unul de ordin general și altul de ordin personal.

De ordin general, întrucît, — cu toate că de obicei memoriile sunt omagiul unei generații în proces de dispariție față de generația dispărută, cerînd astfel, oarecum, dela tinerii de azi omagiul aceleași amintiri pentru clipa cînd se va fi irosit și ea, — *Memoriile* mele evocă numai cîtiva scriitori ai generației trecute cunoscuți, de altfel, și ei destul de sumar, din pricina izolării mele temperamentale.

A trăi în intimitatea relativă a unor oameni mult mai maturi, înscăunați în vîrstă și situații, oricîtă bunăvoință ar fi deoparte și elasticitate de cealaltă, înseamnă a te rîndui fatal într'o dependență, căreia nu m'am putut su-pune niciodată. Lipsa de mlădiere, de firească subordonare, de receptivitate pasivă a caracterului meu, mi-a limitat de la început relațiile cu scriitorii bătrîni la un strict indispensabil. Timiditate sau orgoliu, n'are însemnătate, întrucît realitatea rămîne aceeași. În loc de a evoca, așadar, pe înaintași, cum era natural,

În aceste *Memorii* mi-am evocat doar contemporanii sau chiar urmașii, adică tinerii ce au consimțit să primească dela mine prietenia sfătuitoare, pe care temperamentul meu refractar n'a vrut să o admită dela predecesori. De aici și atmosfera de furtună trezită în jurul apariției lor. Înaintașii tac pentru că au murit, dar urmașii protestează. Când au descoperit, cu relief pe care-l dă arta, în pînza unei bune-voinți mult încercate și binecunoscute firul ironic al discernămîntului psihologic ce nu consimte să confunde indulgența cu orbirea, uitînd pilda onestității literare și a măsurii în judecată și expresie, pe care le-am dat-o totdeauna, au procedat la o reacțiune violentă ce nu s'a uitat poate.

* * *

Pentru a nu evoca figura lui Duiliu Zamfirescu am avut și motivul personal al dezamăgirii provocată de dezacordul brutal între stîmă literară simțită față de artist și rezerva trezită de om. Nu voi exalta în Duiliu Zamfirescu nici poetul, nici creatorul de viață, dar, după atîte decenii de evoluție literară, după apariția atîtor temperamente mari artistice, ce au schimbat aproape cu totul fața scrisului românesc, — în anumitul sens al echilibrului clasic, stilul lui Duiliu Zamfirescu rămîne încă modelul cel mai realizat pînă acum al literaturii noastre. Un simț al formei precise, fără digre-

siuni și pitorese voit, o eleganță ieșită din simplitate și din discreție, o rețineră evidentă, un amestec judicios al limbii curente a omului de cultură generală, fără excese de specializare, cu neologisme și cu arhaisme venite la locul lor și topite într'o masă solubilă, un ton de detașare cuviincioasă față de obiect și de respect de sine și de cititor, o îmbinare de răceală aparentă și de pasiune conținută, o fluiditate ce nu se confundă cu ușurința și frivolitatea, fac din acest stil o operă de artă valabilă prin armonia și echilibrul ce respiră. Ceeace-i dă mai ales preț este amestecul, în adevăr, rar de „finit” și de „nefinit”, de precizie și imprecizie. Mersul lin al gândirii în cuvinte limitate, cu flexibilități sintactice armonioase în volute grațioase, nu trebuie să înlătore elementul esențial al neprevăzutului. Adevărata artă constă în a conduce cu precizie linia gândirii fără a o isbi de zidul de aramă, dincolo de care nu mai e nimic. Cu toate elementele limitării, stilul trebuie să lase cugetării punctele de suspensiune necesare prelungirii în nelămurit, în visare, în infinit, dând libertatea absolută cititorului de a complecta el gândirea scriitorului prin propriile lui mijloace. Nu voi susține, din nevoi panegirice, că toate ferestrele luminate ale prozei lui Duiliu Zamfirescu se deschid asupra întunecului plin de mistere; stilul lui are totuși în el destule puncte de suspensiune. Amenințată de monotonia perfecției, curiozitatea indispensa-

bilă este întreținută la fiecare cotitură a frazei de un cuvânt, de o imagine, de o schimbare a orizontului. Deși își conduce gândirea prin realități pipăibile, la urmă rămîne impresia unei așteptări neîmplinite. Răcoarea lui alină setea, dar n'o potolește, nu din insuficiența expresiei ci din arta scriitorului de a-și prelungi efectul. Il simți că știe mai mult decît spune și că, din discreție, din tact social sau artistic se reține; exprimă atît cît trebuie pentru a trezi curiozitatea fără a o îndestula; te face să te scoli dela ospăț ușor înfometat, ușor însetat, cu o poftă gata să se deștepte din nou. A unii preciziunea, eleganța aristocratică și filigrană a expresiei, într'un cuvânt clasicismul formei măsurate, echilibrate, limitate, cu o voită proecție în nedeterminare prin ferești deschise spre depărțări, reprezintă o artă rară, mai ales într'o literatură saturată de plasticitate verbală, de pitoresc, de vigoare materială și plebee.

Dacă acesta era artistul, omul mi-a părut altfel.

Înainte de a-l fi cunoscut, scrisesem asupra lui o serie de foiletoane ce urmau să apară prin 1911 într'un ziar din Ardeal. Cum însă romancierul era în conflict cu presa de acolo pe chestia poeziei populare și articolele mi-au fost refuzate, am părăsit redacția ziarului și le-am publicat sub forma unui studiu unitar în *Convorbiri literare*, la a cărei apariție Duiliu Zamfirescu a ținut să-mi mulțumească în scris și să-mi comunice sub

forma aceasta că aflase de dezinteresarea cu care părăsisem o situație din pricina lui: „Vă rog dar să știți că *eu* pun foarte mare preț pe un om, care mai degrabă renunță la o leafă, decît la o convingere, *să știți și să luați notă*”. Cîteva ceasuri m'am cumpănit între indignare și rușine față de o astfel de lipsă de tact; prevalînd indignarea, i-am răspuns în aceeași zi că firea mea mă scutea de obligația de *a lua notă* de buna lui părere despre moralitatea mea literară... Relațiile noastre viitoare, de la *Convorbiri*, au pornit, așadar, sub auspiciile sentimentului de repulsiune față de acest dezacord între artist și om. Tot ce s'a desfășurat pe urmă, în atitudini intime și în atitudini publice, în numeroasele polemici iscate în chestia literaturii populare, n'au făcut decît să confirme spaima dela început.

* * *

Atletic, apolinic, de o frumusețe bărbătească, trăit foarte mulți ani în străinătate, din care vre-o cincisprezece în Italia, în societatea internațională cea mai aleasă, cu un viu simț al artei și al naturei, de o mare cultură clasică, culeasă la înseși izvoarele ei, euritmîc în toată făptura lui fizică, artist echilibrat, măsurat în expresie, precis și elegant, fără a fi strict și limitat, cu acea discreție și rezervă de ton atît de prețioasă, — spărgînd simbioza cu artistul, omul în toate manifestările lui se

arată lamentabil. Infumurat, se lăuda în polemicile cu d. Octavian Goga că strămoșii săi erau mari învățați la Bizanț într'o epocă în care strămoșii poetului nu se scoboriseră bine din maimuță; teatral, protector fără să i-o fi cerut, lipsit de nuanțele, pe care le înmuia atât de bine în artă, insuportabil chiar cînd era binevoitor, protocolar, clătînîndu-se între aroganță și politeță vădit superioară, curtenitor cu femeile, serenissim cu oricine, în atitudine, în vorbă și tăcere. Iată contrastul dureros, divorțul aproape, între artist și om, ce m'a abătut repede dela priveliștea jalnică a acestei dezarmonii intime iar, ca memorialist, mult mai tîrziu, m'a făcut să arunc vălul biblic peste amintirea lui...

* * *

Vălul ar fi continuat să rămînă aruncat, dacă n'ar fi apărut — în *Revista Fundațiilor regale* — corespondența lui cu Titu Maiorescu, pe care am citit-o cu bucuria de a fi regăsit, în sfîrșit, într'însul echilibrul absent în ultima fază a vieții lui. În această corespondență te izbește mai întîiu vechea impresie avută în fața celor mai bune pagini ale romancierului. Literatura romînă nu cunoaște aproape deloc genul epistolar. Scrisorile publicate pînă acum, chiar ale lui Alecsandri și Eminescu mai demult și ale lui Caragiale de curînd, nu trec peste interesul documentar și nu constituie o literatură.

Nu cred să depășesc adevărul, afirmînd că, de abia odată cu publicarea acestei corespondențe, intră și arta epistolară ca gen special în literatura noastră. Scrisorile lui Duiliu Zamfirescu nu au numai scopul firesc de a informa ci sunt și o operă de artă, lipsită însă de ostentația, pe care o dă întotdeauna prezența publicului cititor. În ele găsim un om cult, în curent cu ce se publică în diverse literaturi, care trăește în străinătate, în contact continuu cu oameni de cultură, cu o sensibilitate artistică în toate domeniile, literatură, muzică, arte plastice, care călătorește mereu, știind să vadă, și care dorește să exprime ceea ce a simțit și văzut și, mai presus de orice, o face cu o artă de romancier în vacanță, fără încordare, dar cu aceeași armonie clasică a frazelor susținute din cînd în cînd de neprevăzutul cuvîntului, al imaginii și de ferestrele deschise spre perspective fumurii. Artist complet, el nu-și pune arta numai în cărți, ci o trăește, o manifestă în orice act cotidian și o exprimă în cele mai fugare rînduri trimise între două trenuri.

Dar nu regăsirea romancierului Duiliu Zamfirescu în corespondența sa constituie adevărata revelație; ea vine din altă parte, din regăsirea în scriitor a echilibrului necesar dintre om și artist. Situația e, negreșit, specială. Duiliu Zamfirescu e încă tînăr și în debuturile carierii sale literare și diplomatice; Titu Maiorescu e un om de mare autoritate, fost, actual și viitor ministru și totodată patronul tî-

nărului în orice manifestare literară și în orice nevoi de carieră. Raportul e, așadar, de dependență, dar tocmai în aceasta stă greutatea și meritul de a fi păstrat o unitate de ton și de tact nedesmințite timp de aproape douăzeci de ani. Nu este o scrisoare, nu este un rînd care să nu vădească nu numai frumusețea stilistică, ci și cea morală: siguranța atitudinii îmbinată dintr'o deferență afectuoasă, fără umbra îmbulzei sau slugărniciei, cu respectul demnității personale; o modestie față de toate încercările sale literare ce se referă mereu la aprecierea criticului, fără să renunțe la afirmația individualității proprii; recurgerea repetată la protecția omului politic, dar pe un ton strict, sobru, care caută totdeauna să pună chestiunea pe terenul dreptății și nu pe al serviciului personal sau al favoarei; o naturaleță de expresie, fără patetism, o omenie, ce știe să-și apere prietenii (Al. Vlahuță, I. N. Roman etc.) față de asprimea criticului; o mare fineță și perspicacitate în a judeca pe vrăjmași (de pildă, pe Caragiale), o afecție luminoasă și caldă față de ai săi, de cămin, de socru-său, de nevastă-sa, de copii — într'un cuvînt desfășurarea, fără note false, a unei armonii sufletești, a unei delicateți, în nuanța ei cea mai anevoioasă, a respectului afectuos, fără abdicăție de sine, — ne restabilesc imaginea echilibrului moral, dispărut în clipa cînd l-am cunoscut eu. După un sfert de veac, am avut, așadar, fericirea de a regăsi în cores-

pondența lui de tinerețe pe adevăratul Duiliu Zamfirescu, pierdut în dimineața călduroasă a unei zile de August din 1911, când, în munții Elveției, i-am primit scrisoarea, prin care ținea să aflu că „*a luat notă*” de moralitatea mea literară — ca și cum ar fi avut, doamne ferește, intenția să mi-o răsplătească.

III

Un anglo-saxon autocton: Dinu Nicodin.

Acum vre-o douăzeci de ani se evoca într'un cerc existența reală a unui Des Esseintes bucureștean: un om de societate aservit pasiunii de a părea american. Apariție yankee în inima uliței autoctone; probabilă înfățișare athletică, dezarticulată puțin, roșcovană, cu fălci carnașiere și cu pipă în colțul gurii; largi costume de stofe cadrilate, cu martingală, caschetă de călătorie și, pe timp ploios, macferlan transatlantic sau cauciuc Burberry; în mână, o carte cu scoarțe roșii, un Baedeker desigur. Americanul nostru se primbla turistic în mijlocul Bucureștilor de dinainte de război; circula interesat și încordat în jurul statuilor lui Brătianu sau Mihai Viteazul, referindu-se atent la cartea cu scoarțe roșii; căuta străzile în ghid și admira Cișmigiul într'o descripție englezescă. Intors la Capșa, cerea un cocktail și, la plată, își scutura toate buzunarele; n'avea lei ci numai dolari. Chema pe chelnerul Jean:

— *John, i have not lei.* No! și cu o sforțare subliniată în a vorbi românește cu autentic accent yankeu.

— *Kelner, schimbetşen doleri?* ¹⁾

Evocare, desigur, caricaturală și retușată cu amintirea literară a lui Des Esseintes, care călătorea imaginar la Londra, tratîndu-se cu alcooluri englezești printre ladsii și jocheii în fundul unui bar londonez din inima Parisului. Eroul se pare totuși că a existat și a circulat cîndva prin societatea bucureșteană. Il uitasem cu totul, cînd o întîmplare, arbitrară de altfel, și cu raporturi numai incidentale, într'o linie cu mult mai interesantă și mai onorabilă, îmi împrăpătă amintirea lui aproape ștearsă, în sîmbăta dinspre Duminica Tomei, pe cheiul portului Constanța. Din larg se apropia de radă un mare vas de călători italian *Aventino*, în care ar fi putut intra elementele unei noi colonizări. În mijlocul descărcăturii uriașe de Olio Sasso și de „aranci” calabreze, din pîntecele vast al vaporului nu se scoborî decît un singur călător: un englez blond-roșcovan, în costum cadrilat, cu bască, cu monoclu și, mai ales, cu o imperturbabilă flegmă și siguranță de om ce e la el acasă la Londra ca și la Sidney, la Bombay ca și la Cap-Town sau Singapor.

A doua zi, în personalul de București, En-

1) E de prisos să subliniem că nu e nici o identitate între acest yankeu de dinainte de război și d. Dinu Nicodin.

glezul se nimeri în compartimentul meu, unde, cu cel mai autentic accent londonez se prezintă:

— Dinu Nicodin.

Căci Englezul acesta athletic, sportiv, blond-roșcovan, cadrilat, monoclat, spălat și călcat la Londra, distins, flegmatic, lent, ceremonios, protocolar, cu o elocuțiune exotică, cu vocalele nazalizate, cu silabele prelungite, ca și cum cuvintele n'ar veni direct ci s'ar lăsa traduse din altă limbă, acest Englez, care în Duminica Floriilor plecase la Londra și acum, după două săptămâni, apărea într'un vapor italian ce venea de la Cairo, pe cheiul Constanței, nu era decît un compatriot al nostru, răs-pîndit și prețuit în societatea bucureșteană, iar pentru cunoscătorii scrisului romînesc autorul *Lupilor*, adică al unei cărți de proză somptuoasă și ritmică, inegală, originală, cu vigoare de viziune plastică, scrisă într'o limbă romînească autentică, uneori rurală, pură, alteori arhaică, umflată de sevă și savoare. Un scriitor de talent autocton incontestabil și de mari posibilități artistice, o personalitate curioasă și originală, asupra căreia aș dori să arunc lumina simpatiei și înțelegerii pentru a-i înlesni, dacă se poate, concursul de împrejurări, de care are nevoie orice talent în afirmarea autorității sale asupra publicului.

*
* *

N'aș putea spune că prima lectură a *Lupilor*

s'a desfășurat în ritmul obișnuit al oricărei lecturi și că n'a fost întovărășită și de irități și de hiaturi neîmplinite, de altfel, nici pînă azi. Originalitate evidentă, — dar și originalitate de stofă engleză trucată. Pe lîngă originalitate, inegalitate: compoziție deslînată, discursivă, cu digresiuni platoniciene, cu erudiție inutilă, cu lungimi intolerabile într'un stil totuși scurt, propozițional, abrupt, ca o lovitură de gong, funie răsucită și cu noduri și apoi, brusc, revărsat în pînze de largi perioade ritmate, totul, și cascadă și napă, însă într'o limbă mustoasă, plină ca un mugur. Alături de digresiunea filozofică și de dialogul eliptic, strangulat și torturat, manierat, luminișuri de viziuni plastice de mare vigoare: un mîncău ungur pantagruelic, plantat în felul homeric al lui Hogaș, și, lîngă el, o suavă femeie, baptistă de mătase uitată, privind admirativ la forța și la bestialitatea omului, care înfulică, sughite și varsă, în exclamația extaziată a iubitei: „*mînce-te bielșugul, Pișta!*”, — și alte apariții caricaturale, satirice, fixate în materie dură prin numeroase loviri de ciocan. Expresivitate incontestabilă în stridențe voite, accent dezarticulat anglo-saxon cu teluri elastice în gură într'o limbă moldovalahă de esență rurală.

* * *

Omul, pe care l-am cunoscut apoi într'o se-

rie de lecturi sburătoriste din cărți inedite încă, se încadrează și în viziunea din trenul de Constanța, ca și în lectura primă a *Lupilor* săi într'o legendă, pe care prefer să-o accept integral, fără să o cercetez, din credință că legendele exprimă un adevăr superior realității. Purtat prin lumea largă, cultivat și prin ceia ce a văzut dar și prin ceia ce a citit mai ales în domeniul istoriei, cu o memorie solidă, poliglot, vorbind toate limbile cu ton just afară de limba română, unde devine anglo-saxon, trăgaci cunoscut, vânător de lei autentici din jungla africană, fastuos ca un maharajah, care ar dăruia în fiecare gest al lui imaginare rubine și smaralde, prețios pînă la manierism, modest și superb, înflorit de violete verbale, dar mai presus de orice: calm, flegmatic, indemonstrabil. Pe cînd era comisarul guvernului pe lîngă banca Blank avea de suportat desparerea deponenților ce vroiau să-și retragă capitalul. Într'o zi un colonel se apropie de dînsul:

— Domnule, ți-pă el isbind de birou un revolver, ori plec de aici cu zestrea fetiții mele, ori dumneata nu mai pășești pragul acestei odăi.

Englezul nostru își ridică ochii spre revolver și cu accentul cel mai anglo-saxon cu puțință:

— Ce marcă e, domnule colonel?

Apoi fixîndu-și mai bine monoclul:

— Aha, marcă franțuzească! Cunosc. Nu e rea dar nu e de precizie. Să-l vedeți pe al meu.

Imperturbabil, scoase din buzunarul dindărăt al pantalonului un revolver, pe care-l puse alături:

— Al meu e marcă englezească autentică de mare precizie. Fac prinsoare cu domnia voastră, să vedem cine o nimeri prin gaura ușii, dar fără să strice broasca...

Colonelul feri violent cu mâna.

— Că vedeți, e o marcă englezească. Nu că trag eu mai bine ca domnia voastră, dar...

Și revenind brusc la chestie:

— Cît despre zestrea domnișoarei, fiica domniei voastre, sunt cît se poate de mîhnit că nu pot face nimic, fiindcă...

Palid, celalt îngăimă:

— Nu puteți nimic, nimic?

— Nimic, domnule colonel, pentru că legea mă obligă să fiu egal cu toți deponenții.

— Eu credeam, se bîlbîi colonelul vîrîndu-și revolverul în buzunar, că se poate... dar dacă nu se poate, e altceva. Firește, cînd nu se poate, nu se poate!

— Nu se poate, dar ascultați-mă pe mine: nici mărcile franceze nu sunt rele, dar cele engleze, e altceva. Schimbați-vă revolverul; d-le colonel...

* * *

Acesta e lordul englez, pe care l-am auzit

apoi luni de zile, în fiecare Duminică, în lecturi prodigioase de ceasuri întregi, drapat în superbe cămăși de mătase fără mîneci, bombat ca un atlet, cu masca lui Oscar Wilde, fără orchidee la butonieră, somptuos, ceremonios, ineputabil curtenitor deși distant, într'o elocuție implacabilă, deși anglo-saxonă, cu o dicțiune cîntată, afectată, ca un sortilegiu, cu gesturi de a acompania o psalmodie rituală, în largi nape de ritmuri sau de scăpărări de săbii țacănite. Cu toată deformația lui, provenită poate și dintr'o viață snobă, omul mi se pare de mare rasă artistică. Aceasta o știm, deocamdată, noi, puțini; am convingerea însă că mîine va trezi sugestia necesară ca să impună și publicului o originalitate de expresie și o experiență de viață autentică.

POST SCRIPTUM.— Tocmai isprăvisem acest portret, cînt soneria telefonului îmi anunță dorința d-lui Dinu Nicodin de a mă vedea. Pot deci exista telepatii și cu oameni nordici. În fața a încă șase scriitori mi-am luat libertatea de a-i citi paginile de mai sus. Tăcere de o secundă, două, mai multe. Și apoi lent, anglo-saxon:

— Precizați că marca revolverului era Schmidt & Wesson.

— Da?

Și ca să-mi dau o conținență.

— Cum se scrie?

Flegmatic, d. Dinu Nicodin fixă pe o foaie de hîrtie:

— Schmidt & Wesson.

Tot mai discumpănit, eu:

— Adică *and* Wesson?

— Da: *and* Wesson.

Atît. A trecut un ceas. Două. La despărțire, d. Dinu Nicodin insistă din nou de pe scară:

— Să nu uitați că marca revolverului era Schmidt and Wesson.

— Se poate să uit un lucru atît de important!

În aparență, s'ar crede că e singura satisfacție primită de pe urma portretului meu; în realitate, satisfacția e mult mai mare, supremă chiar: modelul e și mai anglo-saxon de cît l-am zugrăvit cu oarecare exagerare, — îmi închipuisem!

IV

*Cîntărețul „tristeții“ sale și a altora:
I. Peltz.*

Trebue să recunosc că Peltz a biruit și cu numele și cu literatura sa. Sunt mai bine de cincisprezece ani de cînd mă trudesesc să-l vîr în apele ortodoxe ale unui nume cu rezonanță bisericească sau cronicărească; toate considerațiile mele de strategie literară și asupra puterii de sugestie a numelui în opinia publică s'au lovit, fie de o inerție fatalistă ce nu se lasă surprinsă, fie de dîrza rezistență a unei conștiințe sigură de a birui sub auspiciile oricărui nume.

— Ce importanță are, dacă mă chiamă Peltz și scriu ca Balzac, îmi răspundea el atunci cu o încredere în sine, pe care o salva de ridicol bonomia lui ușor ironică.

— Mă rog, pe d. Peltz îl mai chiamă și Balzac?, m'a întrebat săptămîna trecută lucrătorul tipografiei noastre comune.

Am bănuît imediat că omul își stabilea noua sa identitate și în alte părți decît în cercurile literare.

— Apoi ce era să fac? îmi răspunse Peltz întrebat. Il chem într'o zi pe Ghiță la telefon.

— Allo, cine-i acolo?

— Peltz.

— Vă salut, domnule Peretz.

— Nu, Peretz, domnule, ci Balzac —

— Da? Vă salut, domnule Balzac.

Cred de altminteri că nici nu l-am mințit. Nu seamăn eu cu Balzac și la chip și la talent? Sunt gras și numai oamenii grași au talent, încheie el cu o cordialitate, căreia i se îngăduie orice.

Omul e rotund, jovial, optimist, flecar și umorist; împrăștie simpatie; nu crezi în ce spune, pentru că are aerul să nu creadă nici el, deși, în fond, e convins...

Dacă ar fi să se măsoare umbra valorii literare a scriitorului, s'ar măsoara pe două piscuri: pe *Calea Văcărești* și pe *Foc în hanul cu tei*, opere de vastă compoziție, cu furnicarul vieții puțin cunoscute a ghetto-ului, nu prins însă în notele lui diferențiale, pitorești, rituale, obiect mai mult de curiozitate, ci în valorile sufletești și în marile acte ale existenței, comune tuturor destinelor omenești; în boală, în iubire, în moarte, de unde și intensitatea rezonanței lor emotive.

Romanul *Noaptea Domnișoarei Mili* nu are aceleași proporții și un destin egal: două sute de pagini cu peripețiile erotice ale unei bande de tineri dedați beției și sexualității colective,

zugrăvite cu o competență dovedită și în celelalte lucrări, cu inventivitate, umor și spirit de farsă, proiectate însă în serie pînă la saturație, deslinate și pur asociative și, în definitiv, cu toată vioiciunea narației, monotone, iar, la urmă, dincolo de desmăț și de erotism, o sută de pagini ale unei drame sufletești, absurdă, după simplele date logice, dar patetică, persuasivă, halucinantă, operă de mare scriitor, ce ne dă puțința de a-i preciza elementele esențiale ale originalității.

Realismul strict e formula aparentă a talentului lui Peltz și nu sunt puțini cei ce-și închipue că, în planul urban, al ghetoului, literatura lui răspunde literaturii lui Rebreanu din planul rural. Puterea scriitorului de a crea o ambianță fizică și morală, de a fixa caractere și fabulații prin îngrămădire de imponderabile este, negreșit, reală. Creația lui nu este însă obiectivă și nu se integrează epicului pur ca opera lui Rebreanu, față de care, în acest sens, e și inferioară. Ea nu e o construcție masivă și indiferentă de viață sau de vieți. Originalitatea scriitorului nu stă în cantitatea și organizarea amănunțelor, ci în transfigurarea lor. Construcțiile lui nu sunt compacte, granțice, cenușii; nu au soliditatea piramidelor sau a zidurilor ciclopice. În materialul lor oarecum instabil circulă însă o puternică suflare lirică, ce isbutește să le dea o coeziune de ordin pur sufletec. Nu trăesc în afară,

obiectiv, ci în noi, în mobilitatea noastră spirituală, cu care se întretae, se îmbină și se amestecă; nu le urmărim ca pe niște simple desfășurări de fapte omenești, fragmente de viață streină, ci prin simplă adeziune emoțională, ne topim cu ele într'o plămadă comună de carne, de sînge, de nervi. Trezind în cititor stări sufletești identice, numai lirismul reușește să înfăptuiască o astfel de substituire. Peltz este un poet, — un mare poet liric, realizat într'un material umil și degradat. Preferința lui merge spre mizerie fizică și morală, spre suferință, spre boală, spre tot ce scoboară aparent viața; dacă materialul e realist și dezolant, evocarea lui este însă poetică și transfigurată ca și în poezia lui Camil Baltazar, pornită și ea dela aceeași suferință și mizerie fizică pentru a înobilă și spiritualiza. Cu toată înregistrarea amănuntelor respingătoare ale cancerelor, tuberculozelor, tumorilor, demențelor, haloul lor poetic le anulează desgustul și ne trezește numai sentimentul solidarității umane în suferință și moarte.

* * *

Scriitorul e privit de obicei numai ca poetul realist al mizeriei ghetoului. Cu toate că decorul lui obișnuit e bordelul, ceainăria, barul, hanul, cîrciuma, bodega și, mai ales, ulița cu toată nerușinarea ei svîrlită în soare, iar eroii preferați sunt negustorii ambulanți, hai-

manalele, proxeneții, prostituatele, degenerații, demenții, borfașii, artiștii ratați, cheflii profesionali, mardeiașii, fanții, această lume nu numai de jos ci și josnică este, totuș, nimbată și inobilată de lumina unei raze de soare. Pe lângă poezia exterioară a materiei, se mai adaogă însă și faptul esențial, că, deși acțiunea se desfășoară de obicei în promiscuitate și în erotism, adică în semnele cele mai materiale cu putință, adevăratul talent al lui Peltz stă, în realitate, în mînuirea elementelor sufletești. Un scriitor ce isbutește să transfigureze materia și să pună în jurul sterului fumegos aurul razelor solare, era dela sine destinat să mînuiască și cu mai multă destoinicie valorile sufletești, pe care le găsim în opera sa nu numai izolate, adică la anumiți eroi și în cadrul unor anumite subiecte, ci pretutindeni. Nu există prostituată, haimana sau negustor ambulat, în care, dincolo de trivialitatea vieții cotidiene, să nu sălășluiască un suflet bîntuit de toate furtunile sorocite substanței lui impalpabile și divine. Fiecare tînjește după un petec de cer albastru, are o năzuință, o durere morală, o iubire, o pasiune nobilă, o jale, într'un cuvînt, un generator de poezie ce-l luminează și-l transfigurează, cum ar transfigura o flacără lăuntrică desenurile unei olării grosolane. Ori cît de degradați ar fi, lutul ființelor nu e opac; combustiunea sufletească îi dogorește și-l transcende. Ca bradul ce se gîndește la palmier, cu toții urmăresc cu mintea o

himeră, frenetici și arși de pară mistuitoare... Peste viața de bordel sau de bar se adaogă aura vieții interioare de visare și peste exuberanțele orgiilor se așterne tristețea. Fără să fie pesimist, Peltz e cel mai mare urzitor de tristețe din literatura noastră. De ordin pur spiritual, ea nu-i scoasă însă din mizerie și boală, ci din esențele volatile ale sufletului; nu pornește din descompunerea morții materiale, ci din conștiința descompunerii individuale. Nici un scriitor român n'a sugerat mai impresionant melancolia labilității cosmice, a irôsirii tinereții și mai ales a ireversibilității a tot ce a fost, pentru a nu mai fi nici odată. Senzația caducității se desprinde și din cele două sute de pagini ale romanului ultim, ca, dealtfel, și din celelalte cărți ale scriitorului; cu toată atmosfera de abjecție, după ce se curăță de alcool și de spasm sexual, când se regăsesc singuri, eroii lui Peltz cad pradă sbuciumului sufletesc ce-i lovește cu bice mai puternice decât bolile trupești; toți se consumă de regretul tinereții măcinate fără rost și se închid în monomanii, îmbătați de narcoticul unor iluzii mai necesare decât alcoolul și sexualitatea.

* * *

Dar dacă substanța acestei vieți interioare se află numai difuză în prima parte a cărții, în ultima sută de pagini, ea se condensează într-o dramă pur sufletească. După ce s'au cău-

tat fără să se fi găsit, doi oameni, un bărbat și o femeie, stau acum față în față, deserați de irosirea inutilă a timpului, roși de regrete, ferecați fiecare în obsesia visului său, ea, ancorată în pură nebunie, victimă a unei halucinații, iar el fascinat de această dementă, în care își vede destinul, în definitiv, la fel de dement... Se caută și se mai resping încă în fața gropii căscate... Este în această povestire illogică un tragism, pe care nu-l putea realiza de cît un dibaciu mînuitor al substanțelor toxice ale sufletului, impalpabile și absurde, nu prin analize psihologice, ci prin operația infuziunii poetice, a adeziunii lirice, — nota caracteristică a talentului lui Peltz.

...Prin apariția acestei largi fresce de umanitate, autorul a dovedit, că-și poate permite îndrăsneala de a se numi pur și simplu Peltz. Iar cînd Ion Peretz va mai telefona lui Ghiță la tipografie, și acesta îl va întreba:

— Allo, cine-i acolo?

— Ion Peretz.

— Vă salut, domnule Peltz, îi va răspunde el de data aceasta, aducînd, prin confuzie, un omagiu autorului *Căei Văcărești*.

V

Un urmaş al lui Hogaş: Ioachim Botez.

Încă de mai de mult mi se atrăsese atenția asupra foiletoanelor unui scriitor necunoscut, Ioachim Botez, ce apăreau săptămînal în *Curentul* sub curiosul și puțin ademenitorul titlu de „*Insemnările unui belfer*”. Prin lunga experiență, cu toate formele de expresie stilistică, de la cele dintîiu rînduri citite am avut impresia unei originalități ieșită misterios din alăturarea simplă dar după legi imprevizibile deși predestinate a unor cuvinte la îndemîna tuturor. Scriitorul își exercita ascuțimea viziunii sale satirice, generozitatea lirică, otrava și extazul într’o lume minimă: lumea belferească; dar dacă talentul artistului poate purifica și extrage elementul rar și volatil al substanței estetice din fundurile cele mai tulbure ale societății și conștiinței omenеști, întrucît i s’ar refuza dreptul la expresie literară unei categorii sociale în care picătura de ideal își poate menține parfumul în tona de platitudine și de uzură? Iată de ce l-am urmărit cu interes și, cînd am auzit, nu de mult, că vicisitudinile unei cariere penibile, care formează fundalul întregii sale literaturi, îl va încadra, fie și temporal, în rama luminoasă a

unei cancelarii bucureștene, m'am bucurat ; din fundurile mobile ale umilelor țiguri provinciale, în care mușcatele și gutuile par miini de mort în geamurile caselor „bîntuite de oftică și melancolie”, scriitorul avea să iasă la suprafața stabilă a platanilor noștri. Aici l-am și cunoscut: un om de vreo patruzeci și cîțiva de ani; tip de boem, de boemă totuși decentă, cu lavalieră, mai mult scund de statură, aspru ca o coajă de alună americană, greu la vorbă, cu gesturi de mîni ce caută cuvinte dintr'un fund de ladă brașovenească sau le adună în brațe din aer: ceva dintr'un Faguet din tinerețe și prin statură, și prin specia boemiei și prin expresia evasivă ajutată de mișcări reflexe... Omul clătina nervos din cap, întindea atent o ureche poate rebelă și, pînă să prindă ce-i spui, umplea tăcerea printr'un „hă” sau „ahaha” repetat, ca și cum, sculat chiar atunci de sub molozul unei case prăbușite peste dînsul, s'ar minuna că a scăpat teafăr... Pe felia de pîne albă a talentului său am așternut mirul recunoașterii; uimit, speriat poate, el s'a scuturat de moloz cu un „hă” de huhurez asupra căruia considerațiile critice nu puteau avea priză. L-am poftit să treacă pe la mine; după un alt „hă” de rigoare, a urmat o promisiune scoasă din fundul lăzii sale brașovenești. N'a venit totuși în ziua hotărîtă; a preferat, cum era de așteptat, să rătăcească în lotcă pe apele canalului Belgaroski, sub ocrotirea pînzei întinse „ca un prapur sfînt al li-

niștei călătoare"... Intr'un târziu mi-a spus că și-a adunat foiletoanele, vreo patruzeci la număr, pentru a le publica în volum la *Fundațiile Regale* și s'a oferit singur să vină cu ele la ședința de a doua zi a *Sburătorului*. N'a venit, firește. Peste câteva zile, întâlnindu-l, l-am întrebat:

— Dar de ce n'ai venit Duminecă?

— Eu? făcu omul scoțindu-și capul de buhă speriată, eu? Dar de ce să vin?

Calm, îmi scoasei vata din urechi.

— Imi dai voe să mi-o scot, pentru că mi se pare că pe dumneata nu te prea aud bine.

El scotoci nervos prin lada lui brașovenească și nu găsi de cât următoarele vorbe cusecute cu ață albă:

— Hă! da... E drept că mi-ați spus să vin, dar eu n'am zis nimic; eu am tăcut; eu m'am rezervat în gând...

Iși închise apoi lada, în care atîta nimerise spaima lui febrilă de oameni, de sociabilitate; dacă ar fi fost vorba de o „tuslama de muche de burtă, în gura pieții”, era poate altfel, — dar o lectură literară în fața cîtorva zeci de persoane îl intimida. Prefera să răstălmăcească realitatea și să-și presupună diabolice rezerve mintale. Am zîmbit. De atunci însă l-am privit pe acest sfînt Ignățiu printr'un ochean întors. Cînd întîmplarea mă făcea să-l mai întîlnesc, la sumarul meu: — Bună ziua, domnule Botez! speriat, coplesit poate de rezerve mintale, se scutura din vis și din ab-

sență, ca dintr'un moloz, și-mi răspundea stereotipic:

— Salut, domnu'!

Cum „domnu” eram eu, mult timp am rezistat ispitei de a i-o rețeza cu un:

— „Băete, vezi de barbă, dar repede că sunt grăbit, și nu uita să-mi tragi și un perdaf”, deși, în realitate, omul e un mare timid și un admirabil prozator, adică de două ori interesant.

* * *

Am spus „un admirabil prozator” și, după așa ispravă, mă opresc speriat de cuvinte, cu spaima și a unei exagerații prejudiciabile criticului și a unei incapacități probabile în a traduce și comunica intuitiv cititorului o impresie nelămurită deși irecuzabilă. Ioachim Botez nu e un scriitor de imaginație în sensul propriu al cuvîntului; nu are nici schițe, nici nuvele, nici romane, nu e un plăsmuitor de viață complexă și, în ierarhia valorilor literare, creația trece, pe drept cuvînt, în primul plan. Lucrul e evident: în cadrele modeste ale scrisului său dă totuși impresia unei autenticități și a unei arte atît de personale, că nu i se poate refuza o calificăție acordată de obicei lucrărilor cu ambiții mult mai mari, dar în care elementul de aproximație se strecoară mai ușor. Modestia limitelor literaturii sale îi dă un aspect de plenitudine artistică, o sonoritate de metal masiv, din care iese o satis-

facție sigură. Emoția estetică e greu de analizat și nu se împărtășește decît doar prin citate ample, în afară de posibilitățile momentului; te poți însă apropia de ea pe calea psihologicului. Omul e un necăjit, un amărît cu voluptatea însă a propriei lui degradări, pe care și-o poartă în cadre vetuste provinciale, dela Mizilul prăfuit la Oltenița, în smîrcurile Dunării printre „scarabei negri și cornorați, bondari fâlcoși și greoi, falenele delicate în mii și mii de culori, libelule de un violet metalic, sprintene ca niște baletiste, țințari cu bîzîit de cimpoi în agonie, sau niște gînganii lungi și străvezii, crîmpee de serpentine, prin care lumina trece ca niște panglici diafane”. Prin școli improvizate, pendulînd între magazii și ruine, cu un material uman de adunătură, de profesori declasați sau neisprăviți, de domnișoare romanțioase sau refulate și sadice, de directori maniaci și torționari, de elevi strînși cu arcanul, căscînd spre dascăl un ochi speriat de gîndac, surprinși, scriitorul își poartă existența necăjită, cu aere de revoltat, agi-tînd bicile satirei, pîlmuind ignoranța, răutatea, abuzul pedagogic, colecționînd un insectar de gînganii desarticulate. În numele unei naive terapeutice umane el se crede poate un descătușător de suflete robite și un căutător de noi isvoare sufletești; atitudinea corespunde unei generozități romantice și purcede dintr’o iluzie ce stabilește o atmosferă de simpatie și o impresie de inovație. În realitate, lipsa de

autoritate nu se poate înlocui prin efuzii umanitare sau prin indulgențe deficitare. Observația privește pe reformator, nu pe scriitorul dotat artistic și pentru revoltă și pentru generozitate, care se afirmă ca un satiric ce știe grava cu apă tare figuri incisive și adâncește și fixează fără să evite nici culoarea sîngerie a paletii argheziene, nici invectiva directă. Cum nu cred însă în revolta bufnițelor speriate și nici în pedagogia oamenilor căzuți din lună și cu polenul selenar rămas încă pe pleoape, preferința mea nu merge spre scriitorul satiric și spre justițiarul didactic, în fond atît de slab, ci spre omul umil, sortit să-și facă naveta între praful Mizilului și smîrcurile paludice ale Olteniței, un învins categoric, ce nu-și dă aere de flagelator al moravurilor școlare și de reformator idealist. Suflet moldovenesc descompus și înalt contemplativ, cu modeste mulțumiri materiale, care devin imense, de îndată ce trec prin vibrația sufletului său, d. Ioachim Botez este un poet al clopotniței sale interioare, cu ațe de paianjen întinse pretutindeni și cu lilioci spînzurați de grinzi viermănoase. Dacă pe oameni îi vede în culori atît de aprige, — nu e poate vina lor ci a lui. Revolta e numai o atitudine, o conținență pentru a da o satisfacție conștiinței sale critice; în realitate, el se mulțumește în clopotnița sa părăsită, în solitudinea sufletului mulțumit cu propriul său spectacol și al naturii, care nu-l sperie, nu face rapoarte la Mi-

nister, nu-i notează minutele de întârziere. În sinul ei se simte bine, descheiat la vestă; refugiată de obicei în cotloane speculare, personalitatea lui iese în sfârșit la soare, se dilată și se înfrățește cu ambianța. Scriitorul se arată astfel ceea ce e: un poet al naturii, pe care și Mizilul îl farmecă; cîntărețul canalelor Dunării, al ostrovului Popilor, al apelor Snagovului, al popasurilor la baltă și la șes, la munte, în inima Pietrei, sau în umbrarele mahalalelor bucureștene cu prietenul Tătoi, pentru care e „o faptă slăvită să știi să mănînci o tusalma fierbinte, s'ascuți o chiulabă la țambal și să rupi un corsaj de pe-o femeie așa cum desghioci frunzele unui porumb de lapte”. Pentru voluptatea unei astfel de vieți aproape de natură, cu bucurii simple și organice, scriitorul are și un sentiment puternic și o posibilitate de expresie artistică matură, ce-l pun în rîndul celor mai de seamă stilisti ai noștri, din stirpea iubitorului de viață primitivă Hogăș, cu respirație largă și cu o plenitudine ritmică de șuvoi, în care se oglindește și firul de romaniță presată a unor meditații livrești.

VI

*Trei măști funerare: 1) Cincinat Pavelescu
2) Petre Sturdza 3) Anton Holban.*

1. La moartea lui Cincinat Pavelescu s'au rostit discursuri, și s'au scris articole cu laudele obișnuite față de morți, și poate chiar ceva mai mult: a murit un poet mare, după care va rămîne un număr determinat de poezii clasice, nepieritoare și egale cu cele mai frumoase poezii ale literaturii universale. Ultime onoruri funerare înaintea uitării definitive, desigur. Nu numai că nu e nepieritoare, literatura lui Cincinat Pavelescu a și murit; cele cîteva poezii citate mereu, fragede, grațioase, luminoase, clasice oarecum prin echilibru și simplitate, nu mai corespund sensibilității de azi nesatisfăcută prin limpidități de rouă ușor evaporată la soare. Cincinat nu lasă în urmă o operă trainică, ci, pentru încă o generație, amintirea unei personalități rare, ciudate, anacronice, a cărei originalitate, cu toate lipsurile ei, aș vrea să o fixez în cîteva rînduri, nu cu sentimentul de a mă afla în fața unei gropi de curînd deschise, ci a eternității, ce nu cunoaște slăbiciune, prietenie, complicitate lacrimoasă, ci strictul adevăr impersonal.

Cincinat reprezenta expresia reușită dar

perimată a poetului de odinioară, cu o tradiție împlintată departe, în evul mediu, a trubadurului, înzestrat cu un complex de calități personale de grație, de insinuare, de spontaneitate asociate cu spăimîntătoare evanescențe morale. Poezia lui nu e ocazională în sensul oricărei poezii, ci de o actualitate specială și limitată de o tendență, de un scop; o poezie, care mîngîie sau sgîirie; cere sau se răzbună; de aici, madrigalul sau epigrama ca cele mai naturale, dacă nu și unicele forme de expresie ale lirismului poetului. Pentru o astfel de poezie el era dotat ca puțini alții cu vervă, fan-tezie, spirit, spontaneitate, dar și cu curajul repetării la infinit a aparenței ei; auditorul nou se menținea astfel în iluzia unei atenții și improvizații măgulitoare; mulți ochi de femeie se înduioșau în fața declarațiilor veterane; curajul, firește, nu ajunge; îi trebuie și arta simulării unei erupțiuni spontane; lucru mare. În aceste condiții, prezența poetului marca; unde intra, se vedea, se simția, domina, iradia; poezia lui prindea actualitate și se modela după ambianță, se înfășura în haloul lustrului aprins, al tapetelor, al mătasei și al tafetalei. Conștient de prestigiul său momentan, poetul nu și-a adunat multă vreme versurile în volum, și bine a făcut, căci meritul lor cel mai pozitiv sta în fosforescența personalității sale evaporată din paginile cărții. Cu Cincinat a intrat în colectivitățile omenești și, mai ales, în saloanele de obiceiiu frivole, un

strop de poezie; acțiunea lui a fost, așadar, incontestabilă și, în anumite cercuri, el a întrupat însăși poezia. Atmosfera locului a câștigat cu siguranță, dar poezia a pierdut din puritatea și demnitatea ei, — căci nu trebuie să scăpăm din vedere că o astfel de poezie reprezintă un compromis față de un public vițiat. Nu numai poezia în sine a pierdut, ci, cu toate succesele exterioare, aclamările, solicitările pentru orice fel de spectacol și festivitate, trebuie să adăugăm și omul care, pentru a străluci și a se menține în medii variate n'a cruțat și nici nu s'a cruțat, formîndu-și un personaj pitoresc, prețios dar nu totdeauna destul de stimat, ce luneca, după împrejurare, între agresiune spirituală, lingușire, sentimentalism, lirism și platitudine, solicitînd în versuri fără demnitate sau lovind fără convingere, risipind fastuos ce era al lui și ce nu, căutînd să trezească buna dispoziție în situații, în care alții ar fi văzut o micșorare și răsbumîndu-se apoi prin piruete dezinvolve; în tot, o atitudine de felină, plină de mîngieri și de sgîriituri, fosforescentă, grațioasă dar de puțină încredere, cu intenția vădită de a face victime deși, în fond, era propria sa victimă.

2. Petre Sturdza, a cărui statură masivă și leonină se înălța acum cîteva săptămîni deasupra biroului, de unde scriu aceste rînduri de rămas bun, s'a scuturat sub forma unui

pumn de cenușă albă într'o urnă de piatră. Viața era aici sub eroicul palton purtat prin toate orașele țării, în turnee necăjite, pe care iată-l acum epavă frământată de mâni convulsive pe patul odăei de culcare, pentru a mai reda încă mireasma ființei calde, sburată brusc din învelișul ei; viața era aici, cu toate aceste prelungiri materiale ale personalității, în întreaga această ambianță de amintiri comune, în ședințele lecturii *Memoriilor* sale, în toți spinii crescuți pe planta uriașă a trupului său. Căci omul acesta mare și voinic, ieșit din altoi domnesc, suflet bun de boer moldovean, dulce și tărăgănat la vorbă, afectuos cu prietenii, gingaș cu copiii, aplecat ca un Ursus peste fărîma fetei mele pentru a-i încheia șoșonii, acest om trecut prin succese artistice remarcabile și ocrotit de căldura inegalată a unei căsnicii rare, în anii ultimi ai vieții lui, de după războiu, era un amărit, un înveninat, pe cristalul conștiinței căruia pluteau pete ruginii de otrăvuri și de cocleli, putrede cotoare de nufăr cu floarea maculată și roasă, răsucite ierburi smulse din nămoluri răscolite... Scuturat din amintiri și din voia bună a sufletului său sfătos, din ape tulburi orăcăiau broaște și șuerau șerpi. Viața de teatru cu rivalitățile, cu nedreptățile, cu interesele ce se înfruntă feroce și calcă în picioare fără milă, tăiaseră cu securea ei în trunchiul uriaș al boerului moldovean largi răni, pe care viermăreau gînganii otrăvite; de îndată ce

ieșia din cadrul amintirilor, al prieteniei, al dragostei familiare, al omeniei largi, sunetul lin al sufletului său se umbria și devenia strident; îl dureau nedreptățile ce i s'au făcut, umbra în care îl aruncase complicități de presă și ingratitudea față de meritele lui, procesele în care fusese tîrît, neomenia de a se vedea, în vigoarea talentului, aruncat în orbita turneelor de provincie, de care de ori-cîteori își amintea, stejarul trupului său gemea greu din încheeturi și pe creștetul senin pînă atunci se strecurau fășii de nori și răsunau bubuituri amenințătoare. Dacă decepția și nedreptatea îl înăspriseră pe dinăuntru în cute ușor de pipăit, boala de inimă ce-l atinsese în miezul vieții, începuse de cîțiva ani să-i sculpeze fața într'o vădită mască funerară. Urca greu scările casei mele, cu respirația tăiată, cu sforțări ce-i estompau trăsăturile în suferință și irealitate; îi cunoșteam crizele, toate suportabile, afară de cea din urmă, ce l'a răpus dinaintea unui ghișeu de gară din locuri moldovenești, pe cînd lua un bilet pentru eternitate, — și ochiul meu deprins de a străbate dincolo de carne pînă în neantul ei, de mult se fixase cu spaimă amicală peste figura lui leonină, în care citea semnele descompunerii lente și-i iscodea dușmanul ascuns în tranșee pentru a-i pregăti lovitura ultimă, pe care, în sfîrșit, i-a dat-o, prăbușindu-l pe cimentul unei săli de așteptare din pragul veșniciei. Acum, bunul uriaș ce se apleca atît de

duios peste șnurul de gheață al unei fărîme de fetiță, omul suav străbătut de vinele de fiere ale existenței, stejarul sguduit de suferințele inimii rănite, s'a strîns în pumnul de cenușă albă al urnei pusă pe biroul camerei de lucru. Și dacă pe piatra ei nu s'ar crispa tragice miini de femeie, care, despărțite, nu vor să recunoască neantul și în jurul ei nu s'ar sbuciuma afecțiuni ce nu admit logica absurdului — pumnul acesta de cenușe nemaculată de alterarea otrăvurilor vieții s'ar odihni, liniștită înșfîrșit, acolo, pe fundul urnei în maestătea ireversibilă a materiei inerte.

Născut din preajma tronului pămîntean restaurat al lui Ioniță Sturdza, el a dus mai departe moștenirea și a virtuților boerilor de țară și a unei descendențe artistice pe firul genealogic matern al Aslanilor, din care am avut și pe Nuovina. După o activitate dramatică de patruzeci de ani, desfășurată la început în sînul prejudecăților de castă boerească, iar apoi al intrigilor țesute totdeauna în jurul teatrului, după o serie de creații neuitate în dramele ibseniene, apoi în *Apostolul*, în *Falimentul*, în *Instinctul*, în *Azilul de noapte*, în *Papa Lebonnard*, etc., rămase încă vii în amintirea generației noastre prin naturalismul și umanitatea artistului, fecundate de disciplina italiană, Petre Sturdza a zugrăvit în această

largă frescă a *Memoriilor* sale, inedite încă, icoana patetică nu numai a vieții sale artistice, în cronologia creațiilor lui și a întâmplărilor de ordin artistic, ci a întregii dezvoltări a teatrului nostru de pe ambele versante ale veacului, cu figurile proeminente ale lui Manolescu, Aristizza Romanescu, Aglae Pruteanu și ale atîtor alți artiști din generația a doua a cîntitorilor artei noastre dramatice. Fresca nu are deci numai importanța confesiunii unui fruntaș al teatrului românesc ci, tutelar, se încadrează în însăși istoria lui; ea nu luminează numai psihologia pitorească a unui om ci și cea a artei dramatice în momentul trecător al unei generații și în sentimentul continuității de eforturi. Intrucît cartea se înglobează, solidar, în cimentul culturii romîne, nu ne-am putea decît bucura de apariția ei: un testimoniu și un blazon.

3. — Bietu' Anton!

Atît a putut scoate din micul ei piept încheștat fetița mea Monica, la vestea morții vărului ei. Il iubea și, cum, de obicei, iubirea este un schimb și nu o dăruire unilaterală, mi-a mărturisit-o dela cea dintîi cercetare:

— Cum să nu-l iubesc, dacă se juca atît de bine cu mine. Astă vară, la bîlci, i-am dat un fes de hîrtie roșie și l'a purtat toată noaptea în cap...

La Fălticeni, în vacanță, eu lucrez într'un

vast și arhaic salon, nemișcat ceasuri întregi dela birou: el lucra, cum apuca, creionînd în poziții neverosimile, culcat pe canapele, de unde, cînd îl surprindeam, aveam totdeauna grija nemiloasă de a-i da picioarele jos, mergînd prin curte, pe o bancă din cercul de brazi din fața casei sau într'un pavilion zguduit de țăcănitul nervos al mașinei lui de scris.

Lucru nesuștinut printr'o sforțare continuă, scurt, des întrerupt și reluat. Cînd îmi aruncam privirile pe fereastră, îl vedeam adese alergînd după copii pe peluzele curții, într'o frenezie și egalitate, ce-i bucura. Om în toată puterea cuvîntului, se tăvălea prin iarbă, se cățara prin copaci, se ascundea și se supăra ca și ei. „Asta nu se ține!” sau „Așa, nu mă mai joc!” — îl auziam strigînd și dacă nu i-aș fi recunoscut glasul strident și rîsul neaderent, aș fi crezut că e unul din copii îmbufnați. Ii iubia pentru că, la o vîrstă cînd alții au cucerit pămîntul sau oblăduesc noroade, el rămăsese copil, un mare copil într'o totală indiferență față de ce se petrecea în lume, în ordinea politică, economică, socială și chiar intelectuală — în afară de ordinea sensibilității, din care, de altfel, și-a scos întreaga-i literatură. Nu putea să adereze la nici un grup și, aș zice, la nici un individ de aceeași vîrstă sau mai mare, decît dacă îi lega o pasiune comună, de pildă muzica, sau o timiditate egală. Se simțea bine, slobod, scăpat de sfiiciune numai cu cei mult mai mici de cît dînsul, cu care se

știa, probabil, fără control. Tot din aceeași necesitate de a evada din realitatea sa, din vârsta cu obligațiile ei morale, își trecea adese vremea cu mama mea, bătrână de 85 de ani, tare de urechi, lucidă încă, dar cu o memorie slăbită, în interminabile convorbiri cu glas țipat, devenit și mai țipat pentru circumstanță.

— Mam' mare, de ce stai și citești toată ziua *Dimineața*, și-ți bați capul cu luptele din Spania, când după un ceas uiți ce ai citit?

Bătrîna își scotea ochelarii și privia lung la nepot:

— Dar tu mai ai în pîntece ce ai mâncat ieri? Uite așa și eu n'o fac de cît pentru plăcerea momentului în care citesc.

Cuvînt cu tîlc, pe care Anton Holban n-a apucat să-l adauge la nuvela sa „*Bunica se pregătește să moară*” — unde, cu arta lui miniaturistică de colecționar de amănunte strict autentice, a reușit să dea atît de bine fizionomia morală a bătrînei și atmosfera familială a casei noastre, și, împotriva obiceiului, fără prea multă satiră, răsbunarea timizilor. Mama trăește încă și sper să o văd la vară cu „cea mai bună pară” sau „cu pruna cea mai frumoasă”, adusă din grădină. Ea „se pregătește” de mult de moarte și o dorește poate, dar iată că i-a luat înainte nepotul, care nu numai că nu era „pregătit” cîfugise de dînsa cu opanică, trezită poate de sentimentul obscur al apropierii ei premature. Căci, deși viața i-a refuzat multe din bucuriile ei, Holban o doria din toți

nervii lui bolnavi și exasperați; dacă n'o putea gusta în forma ei originală, o trăia în „jocul secund” al artei — marea izbăvitoare și răsbunătoare a sensibilităților ultragiutate de realitate.

— Bietu' Anton, cum ar spune Monica.

Sau:

— Biata de maică-sa, cum aș adăuga eu.

* * *

Discutînd eri cu un prieten asupra romanului „*O moarte care nu dovedește nimic*” am stăruit asupra finalului cărții. Vorbeam după o lectură veche de șase-șapte ani, împletită și cu firul amintirii unei convorbiri de atunci cu autorul. Cititorii își aduc poate aminte că în roman e vorba de dragostea povestitorului cu o fată, Irina, de puțină substanță sufletească — o dragoste, care e mai mult un joc crud cu inima inconsistentă a acestei fete ce se lasă tiranizată de tînărul lucid și totuși ros de gelozie. Căci în lupta lui de amor propriu mai mult de cît de amor intra și elementul tulbure, sfredelitor al unei neliniști pornită mai mult din instinctul dominației intelectuale și al egotismului fundamental decît al posesiunii fizice. Lăsată în voia soartei de eroul plecat la Paris, inconsistentă ca totdeauna, și convinsă de părinți, fata se mărită. Cuprins de o criză sufletească, eroul vine la București, o revede, se împacă oarecum cu situația și, sa-

tisfăcut în amorul său propriu, se reîntoarce în Franța, unde, după cîtva timp, află că Irina a murit într'un accident la Sinaia. Înțelege, în sfîrșit, că fata l'a iubit, că măritișul i-a fost un act silit, și că, nefericită, a preferat să se sinucidă. El avea, astfel, însfîrșit, dovada iubirii după care umblase atît. E plin de remușcări pînă ce printre ele i se strecoară gîndul că „poate a lunecat”.

În aceste enigmatice cuvinte ale finalului, am văzut graba eroului de a se scutura de povara remușcării. În definitiv, își spunea el, poate nu s'a sinucis ci a lunecat; nu era așadar vinovat cu nimic.

În convorbirea de atunci, Holban mi-a dat însă altă interpretare. Eroul nu se descărca de povara remușcării ci își introducea în suflet un nou element de incertitudine și de suferință. Insuși titlul cărții „*O moarte care nu dovedește nimic*” îi indică sensul. Moartea Irinei nu-i aducea certitudinea iubirii, după care se sbuciumase atît. Gîndul că putuse să lunece și să moară din accident îl arunca din nou în îndoială. Tacit, eroul ar fi preferat ca Irina să se fi sinucis de cît să fi murit din accident. Nu-l chinuia deci remușcarea ci nemulțumirea că nu fusese satisfăcut în nevoia lui de siguranță și poate de orgoliu.

Am privit atunci lung la tînărul crud și i-am spus textual:

— Dacă prin interpretarea ta, te stimez mai

puțin ca om, te stimez incomparabil mai mult ca artist.

În adevăr, această notă de cruzime se integra și încunună minunat psihologia neliniștită și egoistă a scriitorului, așa cum o cunoaștem din toate cărțile lui.

* * *

Am recitit azi romanul, și, în afară de titlul categoric, găsesc că finalul nu e destul de lămurit. Iată-l:

„A arătat (sinuciderea Irinei) că eu sunt cel ușuratec, căci n'am fost în stare decît să mă sbucium. Și noua mea durere de acum, nemărginită și poate eternă, totuși e limpede, netedă, ca a cuiva care nu mai are nici o nelămurire.

Și aceasta numai grație ei”.

Și apoi de-odată:

— „Poate a lunecat”.

Adică: în durerea trezită de moartea Irinei se strecoară și ideea unui accident posibil pentru a i-o ușura. Strict, e ceia ce reiese din cuvintele citate. Ar fi trebuit refăcut finalul pentru ca intenția autorului — mult mai puternică din punctul de vedere estetic, dacă nu și uman — să se străvadă mai explicit. Ar ajunge chiar numai înlocuirea cuvintelor „poate a lunecat” prin întrebarea:

— Dar dacă a lunecat?

VII

Dela catedră la literatură: Constantin Kirițescu.

Cînd în Mai anul trecut s'a cerut înscrierea lui Const. Kirițescu în *Societatea Scriitorilor Romîni*, republică slobodă, fără planton și fără cuvînt de ordine, s'a întîmplat un lucru din cele mai neprevăzute: societatea, în care intră cine vrea pe baza unei singure tipărituri — cum și trebuie, întrucît nu e o Academie selectivă ci o asociație pentru apărarea intereselor profesionale de ordin mai mult material — această societate accesibilă tuturor l-a refuzat pe Kirițescu, personalitate proeminentă a învățămîntului, autorul celor trei mari volume ale *Istoriei războiului nostru*, al atîtor alte lucrări științifice și culturale și a vreo trei volume de literatură pură. Cazul e atît de anormal, încît merită o elucidare psihologică.

Pe om îl cunosc de mai bine de treizeci de ani. Stîndard încă de pe atunci, cu pînza bătută de vînt; drept, înalt pînă la ostentație, cu pieptul deschis în fața unor dușmani invizibili; paratrăsnet înfipt în vîrfurile unui edificiu pentru a sfida amenințarea norilor negri.

— „Aicea sunt și nu mă tem” părea a spune din întreaga lui ființă înălțată. Agresiv în privire, în mișcare, în vorbă, pururi la postul de comandă, o comandă, de altfel, dură, voluntară, ce nu cunoaște puterea cuvântului pe jumătate și mlădierea tratamentului, după individ ci se manifestă prin debitul precipitat al unei verve ironice mușcătoare, al unei agresiuni pieptișe care umilește sau numai îi înstrăinează pe cei ce nu pot fi umiliți de nici o forță din afară, — căci sunt și de aceștia.

Cu un astfel de spirit de afirmație a unui imperialism ce nu respectă susceptibilitățile nimănui și vrea să se înalțe peste spine îndoite și peste inimi rănite, destinul îi era fixat demult la o conducere care avea să provoace prin dârzenie mînia valurilor și descărcarea norilor.

*
* *

Activitatea lui Kirițescu la Ministerul de Instrucție o cunosc toți profesorii mai bine decît mine care, în vreo treizeci de ani, n'am urcat mai mult de zece ori scările Ministerului. Mi-a fost deajuns însă ca să-l zăresc înălțat deasupra biroului lui, așa cum îl cunoșteam din tinerețe, cu pieptul expus publicului celui mai desordonat și heteroclit din cîte se pot închipui: drept, prapur, ager în a prinde nevoia fiecăruia și în a o soluționa repede, în cîteva cuvinte precipitate, biciuitoare, fără replică,

agresive. De un sfert de veac în mijlocul vicisitudinilor politice și al schimbărilor de miniștri, Kirițescu reprezintă stinca de care se lovesc toate valurile solicitatorilor și în care își găsesc soluțiile toate problemele momentului. Cum el face și desface programele și orariile, comisiile și numirile, în mintea lui s'a organizat astfel fișierul cel mai complet al întregului învățământ: autoritate recunoscută de toți; forță indispensabilă și temută.

* * *

Puterea lui de organizare și clasificare nu s'a manifestat însă numai în infinitezimalul orelor vacante și al suplinitorilor de numit, nu numai în soluționarea miilor de petiții cu care e asaltat zilnic ministerul cel mai în drumul nevoilor publice — ci, prin faptul cu totul neobișnuit al războiului mondial, s'a afirmat și ca istoric al lui...

Numeroase sunt broșurile sau protestările verbale ale ofițerilor ce contestă exactitatea câtorva din datele acestei istorii, cu o vehemență proporționată de felul cum e interpretat propriul lor rol și, oricât n'aș avea o competență de a judeca în amănunt materialitatea faptelor, adevărul e că, după douăzeci de ani dela război, *Istoria* lui Kirițescu e încă singura lui prezentare organizată, luminoasă, evidentă pentru oricine, susținută și printr'o credință robustă abia atinsă de ușoara pulbere a

unei parțialități politice, dar, în definitiv, așa cum va apărea generațiilor viitoare, ce nu se vor împotmoli în noroiul patimilor răscolite de război, ci se vor opri numai la linia sigură desprinsă dintr'o acțiune complexă și contradictorie pînă la realizarea și mai sporită a intenției cu care s'a pornit la luptă. Meritul de a fi determinat din atîtea variații această linie printr'o narație clară, ponderată, sigură de sine, cred că e cel mai important al acestui spirit de ordine, coordonator de fișe și împărțitor de note pedagogice.

* * *

Din contactul prelungit pînă la identificare, cu învățămîntul, timp de mai bine de un sfert de veac, n'au ieșit numai circulări și o artă categorică de a mînuî materialul omenesc în scurte comenzi și zîngănit de replici, ci a ieșit și literatură.

Printre apostoli a fost cea dintîi manifestare literară nu numai a cunoașterii unei lumi cu caractere determinate ci și a unei atitudini firesc sarcastice față de ea ca și față de oricine; de aici acea galerie de dascăli, dela Bonifas pînă la Iancu Dărăscu și doctorul Ciovîrnache, pe care învățămîntul secundar i-a oferit-o cu o egală liberalitate ca și învățămîntul superior, ironicului lor „director”. Kirițescu n'a avut decît să se plece pe hîrtie pentru a-și însufleți caricatural amintirile anilor de șco-

lărie. Mai neașteptată mi-a părut duiosia evocărilor din *Grădina copilăriei mele*, întrucît în omul sarcastic și bățaios iese la iveală o fibră de emoție în fața arhaicei mahalale evocată în ritmul lui Creangă („Mi-e dragă amintirea uliților de mahala pe unde am hoinărit, cu Azorache după mine. Mi-e dragă aducerea-aminte a tovarășilor cu care laolaltă am crescut și cu care de atîtea ori m'am bătut") sau în fața bătrînelor de la căpătîiul copilăriei lui (*Maic' Anuța, Mamaria, Coana Luxița*) sau chiar a camarazilor de joacă, cum e Tănăsică „tartorul zmeurilor" (= zmeelor)... Literatură, în care verva sarcastică se umanizează și se moae în suave emoții retrospective — promontoriu intrat adînc în apele clare și atît de străvezii ale sensibilității brătescu-voineștiene.

*
* * *

Pornit cu intenția de a explica numai psihologiceste — fără a-i da, în nici un caz, dreptate — refuzul *Societății Scriitorilor Romîni*, prin reprezentanții ei mai tineri, de a-l primi pe Kirițescu în sinul ei, s'ar părea că nu numai nu m'am apropiat de chestiune, ci că m'am depărtat de dînsa, dovedind chiar contrariul: situația lui timp de peste douăzeci și ceva de ani de coloana vertebrală a învățămîntului, proeminența culturală, calitatea cu totul eminentă de istoric al războiului, probitatea acurată a literaturii lui de evocator li-

ric sau satiric al unei epoci revoluate, umpleau și depășiau condițiile optime ale unei societăți de scriitori plină de atâtea prezențe pessime. Originea conflictului stă numai în caracterul categoric și imperios al omului. Insflețit de cele mai bune intenții patriotice, și moralizatoare, cu preocupări de altfel legitime de educator al tinerimii, cum i se și cuvenea unui profesor și unui conducător sufletească al școlărimii, — dar dospind încă în confuzii de mult elucidate în domeniul strict al esteticei, Kirițescu a voit să-și prelungească rolul său de căpitan didactic și în literatură... Ani de zile s'a revărsat astfel în conferințe ținute la Ateneu împotriva imoralității și decadenței literaturii de azi, conferințe care nu rămâneau în ordine teoretică, ci se transformau în inițiative practice în domeniul cinematografului, al teatrului, al radioului și al școlii, cu opreliști și măsuri vexatorii. Lupta începută după războiul de dînsul s'a reluat azi din alte inițiative și se va relua după douăzeci de ani de alți educatori și moralizatori în dialectica lor fatală cu artiștii. Cei ce au meditat o viață asupra acestor chestii știu că arta este prin sine morală și că lipsa de talent e singura imoralitate intolerabilă; ei au simțit deci confuzia fatală a valorilor iar față de tonul imperativ al moralistului improvizat la postul de comandă a literaturii, s'au mulțumit să zîmbească. Scriitorii mai tineri și mai inexperimentați s'au crezut însă atinși în interesul lor profe-

sional și, abia scăpați din școală, n'au voit să mai înfrunte teroarea nulei pedagogice și a catalogului didactic și, ca să nu fie puși la colț s'au răsbunat și ei cum au putut. Iată explicația psihologică a regretabilei întâmplări din Mai...

VIII

Dela vulgaritate la literatură: Al. Cazaban

Oricît ar părea de neverosimil, de îngăduința, de care s'a bucurat Ion Dragoslav, în primele luni ale *Sburătorului* (adică în epoca de limpezire a programului și de organizare a forțelor, pe care avea să se sprijine și prin care avea să însemne ceva) s'a mai bucurat și un alt scriitor din penumbră literară, Al. Cazaban, moldovean dela Carcassonne, suflet îndeobște cunoscut ca rău, sau numai înăcrit de insuccesele vieții și ale literaturii, dar cu succese de cafenea prin spirit sau prezență de spirit, prin replică ascuțită sau numai veninoasă. Odată, în primii ani după războiu, stăteam de vorbă, la o expoziție a *Tinerimii romîne*, cu d. Octavian Goga, pe atunci, dacă nu mă înșel, ministru al artelor, și ajunserăm cu discuția la un oarecare Pășuică, deputat bănațean, una din cele mai paradoxale apariții ale parlamentarismului român, a cărui „figurină” o publicasem tocmai în „*Sburătorul*”.

— Cum se poate, îl întrebai eu, ca un astfel de imbecil să ajungă deputat?

— Și de ce să nu se poată, mă rog? dădu din umeri rîzînd, Goga; omul are bicicletă,

și și-a putut face mai ușor campania electorală.

Al. Cazaban trecea tocmai pe lângă noi :

— Hm, mîrîi el, după teoria asta, dacă avea motocicletă, te pomenești că ajungea ministru!

De spirit, replica sări gardul chiar în grădina ministrului artelor. Oricîte succese de ordin momentan ar avea, o astfel de sprinteală de ripostă nu se transformă însă decît foarte rar în substanță literară rezistentă: fără să reclame beneficiul improvizatiei, arta are legi proprii mult mai anevoioase. Valorificată numai prin instantaneitatea cu care se desprinde ca o descărcare necesară într'o atmosferă dată, dacă e lipsită de transcenderea indispensabilă artei, cea mai isbutită vorbă de spirit înghiață fără nici un efect pe foaia albă de hîrtie...

Din legăturile mele sporadice cu acest om cu aparență de xilografie rudimentară, cu trăsături cioplite dur, acoperită de o creastă de păr rebel, sare și piper, nu voi evoca decît o singură scenă, care caracterizează sufletul și resursele lui, petrecută într'un amurg de Mai în biroul meu, în prezența mai multor colaboratori ai *Sburătorului*. Pe cînd scriitorul își făcea corectura unei nuvele, în colț pe o măsuță de palisandru, intră o fată, grațioasă și brună proecție a primăverii, care, fără să-și dea numele se prezintă ca studentă în științele fizico-chimice și ca autoarea unui caet de

poezii. O invitai să mi-l citească; fata se sfii în fața atîtor scriitori, roși, șovăi și, în sfîrșit, se hotărî, dar după lectura cîtorva poezii, se opri, roși din nou, se sforță zadarnic să meargă mai departe, pînă ce închise brusc caetul, spunînd enervată:

— Să mă iertați, dar nu mai pot citi, cît timp domnul din spatele d-voastră continuă să-și ia aere insuportabile de cuceritor.

În spate, se afla Alexandru Teodor Stamatide, care, după cît se pare, într'o atitudine fotogenică de conquistador, nu înceta să-și sbîrlească războinic sfîrcurile mustăților cu dosul degetelor. Potolind, pentru cuviința locului, inițiativa Lohengrinului fără lebădă, fata își continuă apoi lectura cu glas mat, poezie după poezie, pînă ce, de data aceasta, o oprii eu, mai brusc decît o opriseră mustățile omului din spate:

— Domnișoară, iartă-mi întrebarea, dar aș dori să știu dacă ai iubit vreodată?

Tăcere mirată, privire circulară în căutarea protecției cuiva ce nu se arăta, și apoi iarăși tăcere resemnată, demnă, de fecioară, căreia, la urmă, i se poate spune orice, fără să fie obligată să asculte decît ceia ce vrea.

— Nu te speria, domnișoară, și, după întîmplarea de odinioară, cu mustățile ofensive ale dumnealui, să nu-ți închipui cine știe ce despre această ultimă dumberă a Muzelor romîne care e *Sburătorul*. Întrebarea ce ți-am făcut-o nu e a mea; a pus-o bătrînul Saint-

Saëns unei eleve, care cînta la pian cum faci d-ta versuri, adică fără emoție.

— „Domnișoară, i-a spus bătrînul, artă fără pasiune nu se poate... Pentruca din degetele d-mitale să se desprindă fluidul de viață, care, trecînd peste mecanic, constituie arta, trebuie să te simți zguduită de o forță de dincolo, să fii invadată de o lumină și de o bucurie, care să te elibereze din închisoarea propriei d-tale ființe. Intr'un cuvînt, trebuie să cunoști pasiunea, trebuie să iubești... să iubești pe oricine, sau orice... uite, m'aș propune pe mine, dacă n'aș fi atît de bătrîn, — dar alege pe cine voești, un tînăr, un pisic, un scaun, crează-ți un fetiș, căruia să-i trimiți sbuciumul sufletului crestat de o emoție nouă”.

— Mă îndrept acum și eu către d-ta, domnișoară studentă în fizico-chimice, cu aceleași vorbe; la vîrsta d-tale nu e cu puțință să cînti numai fade aurore, și apusuri viorii de soare, în versuri corecte și fără vibrație. Nu e nici artistic, nici firesc. Iubește, domnișoară; ca și Saint-Saëns nu mă propun pe mine, dar iubește pe oricine și orice, la nevoie, chiar și pe domnul din spate, care te-a supărat prin insistența războinică a mustăților sale.

Înțelegînd lecția și rîzînd slobiu, fata închise caetul și se ridică să plece.

— Ai uitat, domnișoară, să-mi spui numele.

— Nici nu e nevoie; n'aș fi avut nume decît dacă v'ar fi plăcut versurile; așa, la ce bun? răspunse ea strecurîndu-se lin pe ușă.

Peste două luni, cea dintâi persoană, pe care o zării în piața primăriei din Cernăuți, la scoborîrea din mașină, în fața unui hotel, fu poetesa din biroul meu.

— Nu s'ar putea spune, glumii eu, că România e chiar atît de mare, după cum se pretinde.

Fata zîmbi luminoasă.

— Cum mai stai cu inspirația, domnișoară? adaosei.

— E pe cale să vină. Dați-mi voe să vă prezint pe logodnicul meu, îmi răspunse ea, arătîndu-mi un tînăr blond, sportiv, în al cărui păr se încurcase o rază de soare.

— Ei, așa da; ai pornit pe drumul bun, mă inclinau eu, depărtîndu-mă...

Dar dacă România mare nu e atît de mare încît să nu te întîlnești, Cernăuțiul e și mai mic. Intîmplarea care conduce destinele ome-nești, a făcut ca odaia mea să fie chiar lîngă odaia „logodnicilor” care, peste noapte, mi-au dat dovada că rezolvaseră problema iubirii fără concursul absurd al poeziei. Fata perduse și de data aceasta prilejul rar al inspirației. Și, în adevăr, după ce mi-a mai trimis de vreo două ori prin poștă versuri tot atît de impersonale, i-am pierdut urma poetică, deși tot mai înflorită, mai elegantă, și mai nervoasă cu mișcări de căprioară urmărită, am mai zărit-o de cîteva ori sub platani Cișmigiului. Menirea ei era să realizeze altfel poezia decît în literatură.

Sbîrlit de obicei ca un ariciu la scena din birou luase parte numai ochi și urechi și Al. Cazaban, a cărui dură xilografie devenise elastică de rîs. Din punga de obicei plină de venin a sufletului său, nu știa cum să-și găsească mai repede monezile admirației lui pentru tactul cu care suflasem peste zădărnicia încercărilor poetice ale fetei. După vreo cîteva săptămîni, îmi căzu însă în mîină o schiță a sa intitulată *Maestrul*, în care scena de sus era povestită cu o totală lipsă de mijloace intelectuale și literare; despre bună credință nici vorbă. Fata era prezentată în cercul familiei, ce voia să o împiedice a mă vizita; ea venise totuși pentru a găsi un „maestru” infatuat de situația sa literară, și, care, libidinos, se oferea iubirii fecioarei; speriată, desgustată, vindecată, ea fugea din spelunca *Sburătorului*, pentru a se lăsa definitiv de literatură. Ucisese, astfel, nu suflet și sdrobisem un poet viitor. Totul era îmbălat în venin, deformat, trivial, realizat plat, în stil de reportagiu satiric fără strălucire. Era momentul să-mi spun ca Fontenelle: „cînd vin să mă vadă, unii oameni îmi fac cinste, dar cînd nu mai vin îmi fac plăcere”. Și, în adevăr, ne mai făcîndu-mi de atunci cinstea de a mă mai vizita, Al. Cazaban mi-a pricinuit singura plăcere de care era în stare, căci de plăceri literare nu poate fi vorba.

*
*
*

De multă vreme nu mai știam nimic de

existența lui terestră și literară, cînd mai acum un an, în orășelul meu natal, un cunoscut, tot Cazaban pe nume, îmi arătă o carte poștală ilustrată.

— Am primit-o dela Alecu, de la Paris, unde e trimis de *Societatea Scriitorilor Romîni* cu o bursă de călătorie.

Vra să zică omul trăia și își primbla trivialitatea cu bani publici în străinătate. Pe cartea poștală, în jurul Obeliscului, se aflau scrijilate aceste rînduri lapidare:

— Salutări din acest blestemat Paris, în care mă lupt cu Franțujii și cu „trînjii” *)

-- Vai de bursele *Societății Scriitorilor Romîni!* m'am oțărit eu o clipă cu scîrbă, la gîndul omului, care isbutise să trivializeze pînă și Obeliscul.

*) Hemoroizi.

IX

*Seraful pogorît printre oameni: Mihail
Celarianu*

Prima imagine a poetului mi se desprinde dintr'un şirag de şedinţe în doi cu laborioase discuţii în jurul unui lung poem cosmic, în care era vorba de nişte cazane, unde, ca odinioară Iason în căldarea Medeei, fierbeau stihiiile lumii. Vor fi fiert stihiiile, dar am fiert şi eu. Dacă talentul poetului nu mi s'a părut încă destul de limpezit şi de stăpîn pe expresie, din atîtea întreprineri de ordin exclusiv poetic, mi s'a desluşit cu deosebire imaginea omului de o suavitate de caracter, de o blîndeţe şi dezinteresare atît de esenţiale încît nu odată am avut impresia de a zări pe peretele din spate zimţul unor aripi profilate. Poetul părea că se mistue în flacăra albăstrue a preocupărilor lui spirituale... Ceva mai tîrziu, în una din şedinţe, în timpul lecturii poeziei sale *Marea*, după cîteva strofe, el s'a oprit brusc cu ochii plini de lacrimi... Nimic nu l'a mai putut hotărî de a-şi relua lectura; la orice îndemn, umilit de propria-i slăbiciune desvelită în mijlocul unei solitudini generale, stăruitoare şi obositoare, seraful a continuat să plîngă potolit, ca la uşa unui paradis pierdut,

fără să poată da vreo lămurire lacrimilor sale. Pentru a-i înțelege atitudinea, am făcut, asupra momentului, toate presupunerile, afară de una singură: a retrăirii prin evocarea în timpul lecturii a emoției avute poate în momentul compunerii poeziei. Explicație subtilă oferită de o poetă aflată întîmplător de față; cum poezia nu era de dragoste, ea pare încă destul de arbitrară. Din scenă rămîne doar, singura indiscutabilă emotivitatea poetului.

Prin 1924, în ziua apariției volumului meu *Poezia nouă*, odată cu B. Fundoianu m'a vizitat pentru a-mi cere un exemplar și Mihail Celarianu. Răsfoindu-l la Capșa și văzînd că volumul nu pomenește de dînsul, deși în preajma plecării definitive la Paris și, prin urmare a ruperii oricărei legături cu literatura romînă, B. Fundoianu a ținut să-și lase cartea de vizită a unui articol injurios în *Facla* pentru a-mi mulțumi de ospitalitatea resemnată ce-i acordasem atîta timp la *Sburătorul*. Cu susceptibilități literare poate la fel — ceeace arată că poeții nu se hrănesc numai cu ambrozie și nectar ci trăesc și din freamătul unei sensibilități pururi agitate — dar cu altă delicateță, cînd a văzut că nu pomeneam de dînsul în volumul despre *Poezia nouă*, crezîndu-se poate nedreptățit, seraful, ale cărui aripi le-am zărit de atîtea ori filfiînd pe zidurile biroului meu, s'a înveșmîntat definitiv în faldurile demnității jignite, ștergîndu-se în umbră, tăcere și uitare. A preferat să părăsească, astfel, un om ce-l pre-

țuia și un climat moral, în care se desvolta prielnic.

De atunci, în mulții ani ce au trecut, nu l-am mai văzut decît arare, departe, pe aleile Cișmigiului, legănîndu-se împiedicat în propriile lui aripi, ca lebedele ieșite la mal din apa lacului, în timp ce eu continuam să fierb cu alte generații poetice stihile lumii în căldarea pururi în clocot a Medeei...

* * *

S'au scurs șase ani de la schițarea acestui portret și pe Mihail Celarianu nu l-am mai zărit decît tot mai rar, prin aleile Cișmigiului, devenit acum singura lebădă împiedicată la mers în jurul lacului văduvit de sburătoare. Poezii de ale lui n'am mai citit, dar romanul apărut de curînd, *Femeia singelui meu*, i-a schimbat întru atît fizionomia morală încît trebuie să conchid ori la zădărnicia portretisticii ori la lipsa de aderență a personalității umane cu personalitatea artistică. Susceptibilitatea rău înțeleasă — deoarece volumul meu nu prezenta o istorie literară, și nici lirica poetului nu conținea elementele „poeziei noi” în sensul cercetării mele — se putea încă înțelege dela un om cu sufletul plin de svonul emoțiilor contradictorii (și susceptibilitatea așa cum s'a manifestat a îmbrățișat încă o formă de dezinteresare. Dar că seraful imaterial, flacăra albăstrue a unei incandes-

cențe spirituale răsfrîntă asupra ei însăși, ființa aceasta delicată, discretă pînă la evanescentă, bătaia aceasta potolită și obosită de aripi, sufletul acesta retractat la adăpostul a șapte văluri, ochii aceștia ce abia se deschideau asupra vieții și se închideau orbiți de lumina crudă a zilei, jigniți de materialitatea priveliștei, omul acesta cu care îmi închipuiam să nu te poți întîlni și ciocni, întru atît se ștergea ca o umbră sau ca un fior, neatingînd nimic ca să nu fie atins, netrăindu-și viața ci contemplînd-o și visînd-o, întreaga această esență volatilă de eter a isbutit să se dovedească prin două romane succesive (*Polca pe furate* și *Femeia sîngelui meu*) că e un scriitor cu o viziune puternică a realității, pe care știe s'o prindă în toată brutalitatea ei și să o și deformeze prin satira caricaturală, — faptul întrece orice prevedere și a criticei și a unei imagini create și controlate prin atîtea amănunte cotidiene. Ochiul, pe care-l credeam răsfrînt numai în sine a văzut în afară; dragostea, pe care mi-o închipuiam că n'o poate concepe decît ca pură, poetică, dematerializată, în *Polca pe furate* a surprins-o totuși în elementul ei trivial, în schimele mahalalei sufletești, cu o bogăție de nuanțe satirice atît de variate și topice, încît rămîi nedumerit în fața serafului ironic și biciuitor ce pășește așa de sigur pe pămînt...

Acum, în urmă, în *Femeia sîngelui meu*, pe lingă dragostea eroului cu Hermina, hrănită

din toate alcoolurile absurde ale visării, ale unui freacă interior inefabil, ale dezinteresării, ale unei îngemănări pur spirituale, dusă prin toate pudorile, reticențele, discrețiile, extazurile singuratiche, pînă la soluția definitivă a morții, din care pricepem că seraful n'a demisionat cu totul din funcțiunea lui cerească, — vedem însă, cum, după ce și-a îndeplinit rolul îngeresc, își scoate delicat aripile, pentru a le așeza în cutia lor de mătase, și redevenit om, și nimic altceva, se scoboară hotărît pe potecile vieții și se afundă în domeniul unei sensualități cu adevărat surprinzătoare. Alături de preludiul iubirii spiritualizate cu Hermina, eroul lunecă în adevăr încetul cu încetul în relații de dragoste carnale cu sora Herminei, o fetiță de 15 ani, apoi cu mama lor și, la urmă, cu sora mamei; totul, nu din perversitate sau libertinagiu, ci în chip firesc, pe panta lină a împrejurărilor perfect naturale, cu o artă insinuantă, care impune situația și celor patru femei, ce se bănuiesc între dînsele, și cititorului, care uită să-și manifesteze reacțiunea indignării morale. Aceasta o poate face numai talentul dar nu despre el voiesc să vorbesc. Iubirea cu cele patru femei nu se mărginește numai în regiunile spirituale ci lunecă repede la o iubire pămîntească de o forță de sensualitate, de o frenezie a posesiunii, de o știință foarte iscusită a frumuseții feminine, în toate amănuntele anatomice, de o exal-

tare a cărnii și-a ritmicei amorului, cu un fel de măiestrie uluitoare... Seraful cu ochii plini de lacrimi la o simplă amintire din trecut, cu umbra albă a penelor aruncată pe zid, flacăra albastrue pîlpîitoare, cu spaimă de vîntul vieții și al realității, lebăda încurcată în propriile ei aripi de pe aleele Cișmigiului — s'au șters în fața acestei virilități agresive, care reușește să se împlînte atît de experimentat în moliciunea biruită a femeii extaziate:

— „*Ca să se știe... ca să se vadă... Ca să se simtă... Odată pentru eternitate!...*”

X

Trei mici portrete: 1) Poeta cu soț irascibil 2) G. Nechita 3) Sanda Movilă.

1. Primele versuri ale Aurorei Furtună — pseudonimul e necesar — mi-au fost trimise de o prietenă entuziasmată de a fi descoperit altă poetă într'un oraș, unde înfloresc mai mult negustorii decât poezii: versuri franțuzești ce evocau Praga medievală. Cele două scriitoare au scos apoi împreună o revistă literară, care merita o notiță mai circumstanțiată în *Sburătorul*. Cum Aurora Furtună semna Aurora C. Furtună, mi s'a părut că, simplu document de stare civilă, prezența literei C. ieșea din domeniul literar, așa că, citîndu-i numele, am adăogat „o!... acest burghez C”. N'o cunoșteam și n'aveam nici un fel de informație asupra stării ei civile. Cîteva zile după aceea, care nu-mi fu mirarea, cînd mă trezii la Fălticeni — era prin Iulie — cu un fel de somație pe hîrtie timbrată, prin care în termeni lipsiți de orice urbanitate, d. avocat C. Furtună îmi cerea ca în locul, în care fusese publicată „insulta”, să-i public și desmințirea (!). Luînd informații, mi s'a confirmat existența unui avocat cu acest nume dar am mai fost sfătuit, pentru motive determinate, să nu acord nici o importanță inciden-

tului. Ca să-i dau totuși o lecție de conveniențe celui ce mă insulta, am crezut nimerit să-i trimit îndărăt scrisoarea, însoțind-o cu câteva rînduri stricte, prin care îi atrăgeam atenția asupra necuviinței unui individ, ce-și permitea să abuzeze de numele lui, respectat în localitate, prin somațiuni lipsite de obiect și-l rugam totodată, în propriul lui interes, să facă investigații pentru a-și descoperi defăimătorul. Omul a rămas, se pare, cîteva zile uluit în fața întorsăturii lucrului; cum însă printr'o indiscreție locală a aflat apoi sensul ironic al demersului meu, s'a pornit pe un adevărat bombardament epistolar cu diverse amenințări, din care cea mai expresivă era aplicarea unei „perechi de palme” în piața Teatrului Național — întrucît Românul în materie de palme vede totdeauna dublu și rîvnește la publicitate. Deschizînd numai una din aceste scrisori, pe cealaltă i le-am trimis nedesfăcute, cu indicația pe copertă: „voi fi în București în ziua de 9 Septembrie”.

Tînărul avocat făcuse însă, se vede, din această întîmplare un subiect de conversație în cafenelele bucureștene. Odată, înspre seară pe terasa Elizeului, povestea pentru a nu știu cîtea oară „incidentul” la o masă de scriitori și de artiști, rezumîndu-se cu energia lui obișnuită:

— Cînd va sosi în Capitală, să știți că-i trag două perechi de palme, chiar aici în piața Teatrului...

— Cui? se prefăcu a nu fi auzit Puiu Iancovescu.

— Lui E. Lovinescu... răspunse avocatul.

— Apoi dacă-i vorba de dînsul, nu mai e nevoie să-l aștepți, căci a și venit. Uite-l... ripostă glumețul actor, arătînd la întîmplare un pașnic trecător de pe Calea Victoriei.

Acoperindu-și fața cu mîna, fiorosul meu dușman privi lateral printre degetele răschirate spre trotuar.

— A trecut? întrebă el ceva mai tîrziu, în larma înveselită a comesenilor. A trecut?

Anecdota e prea frumoasă pentru a se fi întîmplat poate chiar așa; o reproduc totuși în amănuntele povestite de un martor ocular...

... Divorțată, poeta și-a adus după cîtva timp printre noi flegmatica-i frumusețe anglo-saxonă, cu portu-i imperial și cu privirea aburită în vis. *Sburătorul* i-a publicat cea mai mare parte din poezii, sonete, toate turnate în jurul unei idei poetice interesante, originale chiar, cu cîteva țipete patetice de mamă desperată și chiar de orgolioasă sfîșiere amoroasă a femeii, ce și-a lăsat în căminul ocupat de alta pecetea personalității sale, dar cu absența elementului indispensabil mai ales sonetului, elementul cristalizator al formei impecabile; ca o ironie, acestei superbe ființe statuarice, Diană cu arcul pe umăr, îi lipsia instinctul plastic. O nouă căsătorie a îndepărtat-o apoi de cîtiva ani în zările scunde ale fericirii casnice și așa fi crezut că pe altarul noilor Penați, a depus ca

ofrandă lira marilor și micilor ei dureri, dacă, scăpate din chingile sonetului, alte versuri mult mai pitorești nu mi-ar fi umplut biroul într'o după amiază de Duminică cu apele lor colorate.

* * *

2. Cea mai mare jignire ce i-ai putea aduce lui G. Nichita ar fi să-i spui că seamănă cu I. Valerian, sau reciproc, deoarece, identici ca două picături de apă și prin masca lor visătoare, absentă, inexpressivă și prin ambiția tenace sub aparențe moi și disolvate, acești frați tecuceni se detestă cordial. Ieșiți amîndoi din cadrele armatei, G. Nichita și-a părăsit însă cariera pentru a deveni pictor și poet și, deși începuturile se desinau incerte, în pictură se poate spune că s'a afirmat iar în poezie, după vagi eminescianisme și debuturi impersonale, a reușit să-și personalizeze viziunea și expresia. Nemulțumit cu atît, el e încă devorat de mari pasiuni, ce țin să se realizeze: organizator tenace de reviste, vede în ele, probabil, propria-i statuie: cînd i se pare că nu-i servesc scopurile, le părăsește pentru a organiza altele, căci în albele globule ce-i mistuie vinele tremură pururi agitata limbă de foc a ambiției...

* * *

3. Pe Sanda Movilă, rămasă tot Sanda Movilă (deși e demult d-na F. Aderca) am cu-

noscut-o din începuturile *Sburătorului*, sub forma unei tinere studente venită cu un caiet de poezii iscălite cu pseudonimul *Pieretta Delmonte* (Delmonte a fost primul și ultimul meu pseudonim, sub care, ca elev de clasa III-a al gimnaziului din Fălticeni, am colaborat la *Lumea Nouă*, ziarul socialist al lui Ion Nădejde). Tînăra scriitoare mă continua, astfel, după un pătrar de veac!

O fetișcană de o schioapă, cu un bogat păr de un roș venețian, cu glas alintat de copil răsfățat. Poeziile îi prețuiam mai mult decît pseudonimul: poezii cu evantaliuri japoneze, cu prințese extrem orientale, nostalgic îndrăgostite de prinți nordici; totul grațios și decorativ, acuarelă pe sidef, lucrătură în gherghef. În căutarea altui pseudonim, s'a oprit la Sanda, *parce que ça se portait*, și, după pîlda veche, Movilă, fiind că era mică. Rămasă printre noi, și-a fixat locul pe divan, după bibliotecă pentru a asculta, a visa sau șopti, în voe, la adăpost. Deși hotărîte prin bună înțelegere dinainte, lecturile sale se lăsau totuși precedate de laborioase tratative și alintări protocolare, în urma cărora scriitoare se retrăgea și mai în fund, în dosul bibliotecii masive. Nevăzută, isbutia, în sfîrșit, să nu fie nici auzită. Versurile i se amestecau astfel cu draperiile în acelaș plan decorativ.

IX

S'a scoborit o fată în literatură: Lucia Demetrius.

Publicasem în „*Adevărul*” cîteva rînduri asupra acestei tinere scriitoare. Ne citise o nuvelă, *O zi plină*, și-mi plăcuse procesul evoluției de la subiectiv, la obiectiv, adică, de fapt, redarea aceleiași stări sufletești cunoscute printr'o succesiune de scene exterioare colectate și înregistrate într'un anumit fel. Semn de maturitate. Cum nuvela nu era tipărită și scriitoarea nu publicase încă vre-un volum, portretul avea aerul unei recunoașteri premature, act personal de pură bunăvoință, ce ar fi putut merita semnul mic al unei mici gratitudini. Așa crezusem. O zi, două, o săptămână, nimic. Lucia Demetrius nu-mi dădea nici un semn de viață. Am intrat în vară; am ieșit apoi din ea; au trecut, astfel, vreo trei sau patru luni, pînă ce într'o dimineață de Octombrie văzui apropiindu-se de mine, într'o librărie, mica ființă a fetei, cu umerii ușori aduși, „ca la tata” cum spune ea undeva, ca la un robot minuscul al mizeriei de a trăi, cum cred eu, și cu aerul ei obișnuit de blîndă dar încăpățînată sfiiciune mă întîmpină:

— Tocmai voiam, maestre, să vă văd ca să vă mulțumesc.

Mă trăseai un pas îndărăt, cu ochi ce ar fi voit să prindă parcă din aer o amintire rebelă.

— Și pentru ce, dudue?

— Pentru articol.

— Ce articol? continuai să-mi joc mirarea cu natural.

Fata se discumpări puțin.

— Pentru articolul, pe care l-ați publicat în „Adevărul” despre mine.

— Am publicat eu un articol despre d-ta?

Ea păli, roși, se tulbură. Emotivă, nu știa ce să creadă; fusese oare victima unei confuzii? Citise cu adevărat articolul, ori i se părusese numai? Nu halucina?

Imi trecui mâna peste fruntea încordată.

— Din „Adevărul”, zici? Și când a apărut?

— În Iunie, expiră ea cu ochii lipiți pe mine pentru a-și curma nedumerirea.

— Și în ce lună suntem acum dudue?

— În Octombrie.

— Cum vrei să-mi mai aduc aminte în Octombrie de un articol din Iunie... Au trecut de atunci patru luni. Iar dacă, în adevăr, am publicat în Iunie articolul despre care vorbești, nu văd rostul unei mulțumiri în Octombrie.

Fața înțelese; emoția ei obișnuită lunecă la panică și sfârșeală; începu să hîlbîie cu desperări explodate în apă... Scuze zugrumate... îmi telefonase odată... poate de două ori... plecase apoi la Bușteni... stătuse acolo două luni...

— Ei, și ce, o întrerupsei rece, la Bușteni nu mai există oare cerneală și hîrtie?

Apoi pentru a-i da lovitura de grație, re-luai pe un ton calm, flegmatic, ca și cum ași fi expus de pe catedră o teorie:

— Când un critic publică un articol elogios despre un scriitor, nu-i rămân acestuia decît două atitudini posibile. Dacă privește actul criticului ca un act public, profesional, de resortul strict al conștiinței lui, atunci el nu implică nici un fel de răspuns sau grațitudine... Este atitudinea cea mai bună și mai demnă, pe care am practicat-o și eu încă din începuturile mele literare și ți-o recomand și dumi-tale. Înțeleg deci ca să nu ai a-mi mulțumi pentru articol, chiar dacă el nu e un simplu act profesional de critic, ci, constituind o anticipație față de un scriitor inexistent încă, e mai mult un act de bunăvoință personală. Ori, dacă preferi să intri în categoria din ce în ce mai rară a celor ce vor să întrețină relații de curtenie sau amabilitate cu criticii, atunci mulțumirea trebuie să urmeze imediat, automat. Dumneata ai luat însă o cale inadmisibilă: ai lăsat să treacă la mijloc patru luni și te-ai folosit doar de întîmplarea ce m'a scos în drum pentru a împlini un gest, pe care nu ți-l cere nimeni.

Crezînd că am speriat-o de ajuns am luat-o apoi de bărbie prietenește (firește intenționat) și i-am adăogat rîzînd:

— Ca să mă împaci, vino Duminica viitoare și ne citește ce ai scris pe vară. Dacă e bine, te iert.

Am plecat, astfel, mulțumit de mine și de lecția de tactică literară ce-i dădusem... Stupidul! Nici nu-mi închipuiam că fărîma aceasta de femei aiurită, emotivă, speriată, pururi în panică, este o copilă de geniu, care n'are nevoie de norme de bună purtare...

* * *

Geniu? Cînd am mai întrebuițat cuvîntul acesta? Sau cine a îndrăznit să-l mai întrebuițeze decît doar fața de morți și numai ca să poată strivi prin el pe cei vii? Geniu? Iși poate lua cineva răspunderea unui cuvînt atît de grav, atît de puțin definit, atît de misterios? Il voiu întrebuița totuși cu oricîtă primejdie ar cuprinde în el și, mai ales, cu toată greutatea delimitării sensului lui. Se scrie, firește, la noi, cu mult mai mult talent decît cel al Luciei Demetrius, cu mult mai multă artă stilistică și putere de creație obiectivă. Nu mai vorbesc de organizare constructivă. Romanele Hortensiei Papadat-Bengescu, de pildă, au o monumentalitate de planuri vaste, îmbrățișînd o întregă clasă socială, cu varietate de caractere, cu o forță de evocare, de analizare, de îmbinare, de însuflețire prin lirismul interior, fără care nimic nu poate trăi, cu inteligență artistică și cu inteligență pur și simplu, ce se înalță pînă la intelectualitate...

Expresie, negreșit, a unei mari personalități literare, cea mai mare din literatura noastră,

în planul creației interioare, dinăuntru înafară, după cum la Rebreanu e din afară înăuntru, simfonie meșteșugit orchestrată, pe lângă care *Tineretea* Luciei Demetrius este doar un biet țipet. Un țipet — iată cuvîntul strict și iată ce vreau să înțeleg, cînd îi aplic atributul pretențios de „geniu”; țipetul scurt, sfîșiiitor, pătrunzător al unei extraordinare sensibilități de ordin exclusiv sentimental, fără urmă de sensualitate, care, însă prin mijlocirea unei arte simple, intuitive, știe să ți-o comunice și să te învăluie în plasa unei lamentabile istorii de dragoste. Cînd spun istorie de dragoste, cuvintele trădează. Nu e o istorie ori o anecdotă; nu e o carte; nu e nici o compoziție; nu e măcar literatură prin ce presupune literatura ca artificio și organizare. Pot, în adevăr, constitui o „istorie” cîteva întâlniri cu un pictor într'un atelier sau la o conferință la Fundație, cîteva primblări pe străzile lăturalnice, o luare la braț, două mîini puse protector pe umeri, o privire ochi în ochi... și atît? Nu. E doar o stare sufletească latentă și permanentă de sentimentalitate incurabilă, exasperată, ca o rană în-sîngerată, deschisă.

Cînd mi-a citit acum un an un fragment din roman, în care eroina umbla zănatic pe ulițele Bucureștilor în căutarea lui — pentru a nu scăpa ocazia de a fi doctoral, i-am spus:

— E admirabil, dar fragmentul nu dă nici o indicație asupra restului, deoarece e scris la o temperatură de patruzeci de grade, și ro-

manele nu se scriu la astfel de temperatură. Ele presupun o gradație. Ași vrea să-mi citești și alte pasagii compuse într'un climat normal.

Fata m'a privit cu aceeaș panică, de care numai târziu am știut că e frământată ca de o forță seismică. S'a intimidat și nu mi-a mai citit nimic din roman. Pornisem iarăși greșit. Imi închipuisem că am de a face cu un scriitor ca toți scriitorii, că romanele trebuie să fie toate la fel, construite după anumite legi arhitectonice; nu-mi dădusem seama că temperatura normală a fetei e de patruzeci de grade și că tocmai în asta îi stă geniul: a scrie, în chip natural, numai în febră, și mai ales a isbuti s'o comunice și altora, printr'o rară putere de expresie, profundă, fără nimic ostentativ și teatral. Iată ce e *Tinerețe* și cu aceasta am povestit tot ce era de povestit dintr'o carte lipsită de conținut anecdotic, țîșnită ca un geamăt din mizeria de a simți dureros, de a duce cu sine un suflet de rană însîngerată, din nevoia de a iubi, nu satisfăcut ci impalpabil, absurd, într'o obsesie a prezenței altei ființe, într'un fel de halucinație fără obiect, ce-i poartă pașii victimei fără răgaz într'un sbucium și căutare fără odihnă... Il va vedea? nu-l va vedea? Din miile astea de oameni ce forfotesc se va desprinde „el”? Nu? Iată-l... Nu e el... Atunci?... Dacă nu e aici, va fi dincolo... și picioarele neobosite sue calvarul așteptării tragice, fără înțeles; — din care ieși cu spasmul inimii în fața nenorocirii de a simți, de a trăi.

Cu cât ar fi de preferat liniștea materiei inerte: Să te odihnești... să nu te mai sdruncini... Ce izbăvire! Fată mică, (așa-i spunea odată Vladimir Lascăr, învăluind-o de bucuria imensă a singurei mîngîeri ce i-a adus) fată mică, asta ți-i soarta, chinuită și sfîșiată în carne și nervi, frămîntată de aspirații nerealizate, ruinată în tot ce constituie viața normală a femeii, invadată de spaimă și trac, arzînd ca o vîlvîtaie, sîngerînd prin toți porii, exasperată, obsedată, lamentabilă, cîrpă umană stoarsă de așteptări zădarnice, profund nefericită ca tot ce e mare prin sensibilitate — ți-a rămas doar singura satisfacție de a-ți putea preface dezastrul într'o operă de artă, aprinzîndu-ți cititorii, prin febra transmisă, pe acelaș rug al suferinții tale și făcîndu-i să scoată acelaș țipet al chinului de a simți, de a trăi!... *Aimer, quelle misère!* fată mică, ce blestem! cum se spune, undeva, într'un clasic francez.

XII

Discobolii: Dan Petrașincu, Ieronim Șerbu, Horia Liman.

Nu sunt decît șase ani de cînd am primit vizita a trei tineri. Tovărășia în doi e mai obișnuită și mai firească, deoarece prezența unui camarad risipește sfiiciunea și ridică moralul. Cei trei tineri nu se găsiseră întîmplător în stradă sau chiar pe scara casei mele și nu veniseră pentru a se îmbărbăta reciproc; păreau prieteni vechi, tovarăși de joacă, de școală, de deșteptare a pubertății și de aspirații literare, deocamdată însă fără indicații posibile de viitor. Cu toate că nu li se putea încă spune o vorbă hotărîtoare, au continuat să mă viziteze, tot în monom, echipă întoarsă spre seară de la lucrul de peste zi din mină. Dacă existența talentului îmi părea încă o problemă, din febra ce-i însuflețea, prezența vocației mi se dovedea certă. Cu slabe rudimente de cultură, fără rosturi și fără căpătii sigur, tinerii ardeau de unica pasiune a scrisului; nici un fel de piedică nu-i opria de a săpa din greu în blocurile dure ale limbii, visîndu-și totuși un mare destin întrezărit printre fîșiile albastre ale perspectivelor opace. După un răstimp și înainte de a se fi desfăcut din nebuloasa ne-

diferențiată a simplei veleități, ei au început să-și pună metodic în comun mijloacele pentru un țel precis: scoaterea unei reviste, care să le afirme existența literară. Un an am asistat, astfel, la strângerea fondului necesar, rupt leu cu leu din pîinea zilnică, din lipsuri, din mici economii făcute eroic, pînă să isbutească să scoată *Discobolul*, care nu le-a îngăduit numai să pășească la lumina publicistică, ci să afirme și o literatură psihologică puțin cultivată la noi și cea mai grea. Mica revistă și-a îndeplinit, prin urmare, destinul mai mult decît i se putea cere.

Din cei trei, Horia Liman părea mai bine dotat, afirmîndu-se cu fragmentele unui roman din viața ghettoului, înainte de apariția romanului lui I. Peltz din acelaș mediu. Un scris colorat, pitoresc și pornit poate dintr'o cunoaștere și mai autentică a specificului evreesc. Scurtă promisiune, bruscîntreruptă de întîmplările vieții, ce l-au îndepărtat de vreo trei ani de la lucrul său abia început.

Discobolii au rămas astfel, curînd, numai doi.

Mic, sau numai aparent mic prin disproporția cu gravitatea atitudinii, subțirel, ușurel, ac cu gămălie înfipt ostentativ într'o perinuță, Ieronim Șerbu își poartă pieptul înainte și capul împlîntat bine pe umeri înguști. Pășește sigur,

se așează sigur în scaun și vorbește sigur ; cu măsură prezumțioasă în ton, are și un simț al demnității și decenței personale; nu se plînge niciodată de viață. Rigid la trup, se mișcă și în gesturi sufletești tot fără mlădiere. Nu cunoaște linia curbă sub nici o formă. Din mica lui ființă cabrată, strălucește încrederea și impaviditatea. Față de alții afirmă poziția unei judecăți indefectibile; certitudine de gust, limitată bine înțeles de propriile sale resurse; refuz aproape organic de a accepta altceva. De aici, atitudine fermă, gravă și, în cadrele gustului său, valabilă. Nimic nu-l abate din traectoria convingerilor sale : nici vîrsta, nici condiția socială, nici vreun interes. Cînd nu-i place ceva, se încruntă și tace, așa cum i se șade omului, în sufletul căruia veghează un judecător incoruptibil; cînd îi place, condescinde superior și aderă principial, dar fără căldură și generozitate. Cu sine, e, negreșit, ceva mai indulgent; se complace în ce scrie și ce gîndește; raportă orice aude sau citește la ce a scris el sau are de gînd să scrie; înainte de a fi știut echilibra o frază, avea o artă poetică, pe care și-o expunea cu luciditate și o metodă de lucru presupusă de interes obștesc.

În literatură n'a pornit dealtfel de prea de jos, afirmîndu-și de la primii pași preferința pentru analiza psihologică; plin de conștiința mijloacelor sale, în trei ani de grabă înceată ne-a dat, astfel o serie de nuvele (*Violul, Destine, Duel, Fiica zăpezilor* și, acum în urmă,

Flux și reflux), în care a dovedit o plinitudine de ton, o grijă a nuanțelor de ordin pur sufletesc, o tendință spre abstracție și chiar speculație, o știință a compoziției, într'un cuvânt, o tehnică și o precoce stăpînire, ce dau, dela primele rînduri, impresia unei șosele bătute, pe care telegarii artei nu se pot răsturna în gropi de mult umplute. Siguranța de sine a omului s'a dovedit, prin urmare, întemeiată. Literatura psihologică și-a găsit într'însul un analist lucid, ce o va duce la o victorie fără emoția incertitudinii.

Celălalt discobol, Dan Petrașincu, italian după tată și român după mamă ¹⁾, născut în Rusia, n'a venit în țară și n'a început să vorbească romînește decît la zece ani. Fire mult mai deschisă, mai svăpăiată, mai generoasă, cu o prezumție mai bătaioasă în aparență dar mult mai ușor de clătinat; temperament meridional, peste care s'a așternut însă, prin mediu sau prin lectură, și o ceață nordică, de proveniență dostoevskiană... Dan Petrașincu a avut un debut mai laborios și o evoluție mai înceată; s'a luptat cu o limbă învățată tîrziu, cu o lipsă de cultură formală și cu greutatea unei adevărate transplantări biruită anevoie de o încordare pieptișă, de conștiința unui destin, de voința aprigă de a se instrui printr'o lectură lacomă și dezordonată, ce ar fi vrut să

*) Numele său adevărat e Angelo Moretta,

umple dintr'odată goluri imense, de o pasiune literară categorică. Impleticit în expresie, fascinat de neologismul științific proaspăt învățat, amețit de fumegețiile misticismului cules din lecturi recente, șovăitor ca orientare și fără gust literar sigur, în trei ani după primul popas al unui roman bogat în material și sărac în realizare, ne dă acum o strălucită culgere de nuvele *Omul gol*, ce-l situează, împreună cu celălalt discobol, dar înaintea lui, prin varietatea și amploarea operei, printre continuatorii literaturii psihologice a Hortensiei Papadat-Bengescu, cea mai mare ce există în românește. Nu poate fi vorba aici de analiza nuvelor sale, nici de expunerea câtorva rezerve; în tot, reușite, unele clădite pe simple nuanțe și atitudini sufletești; momente suspendate într'o plasă aeriană de funigei imponderabili, altele împlintate în însăși măduva vieții, îndărătul căreia tremură geana tragică a morții. Scriitorul nu e poate încă stăpîn pe mijloace și nu odată te temi să nu te răstoarne în gropile drumului său accidentat; nesiguranță răscumpărată însă prin voința tenace de a se transcende și de a ajunge la marile izvoare încremenite pe piscurile sumbre ale destinului omenesc.

Porniți ca magii pe dunga de sulf a misiunii lor, discobolii au ajuns numai în șase ani în

rîndurile dintii ale literaturii tinere, unde, după cum m'au găsit la începutul bijbielilor lor în noapte, mă găsesec astăzi, la celălalt capăt al luminii, bucuros de a le rosti cuvîntul recunoaşterii critice şi de a le închina stindardele.

XIII

Un țaran descălecat în literatură: Ion Iovescu.

Intr'o după amiază din iarna anului trecut citeam câtorva prieteni, una din cele două povestiri pornografice ale lui Creangă, după textul fotografiat al manuscrisului, care, în aceeași limbă și mișcare, ca și cele mai bune dintre paginile lui, nu se poate publica din pricina întrebuițării frenetice a unei limbi ce nu respectă pudiciția tiparului. La sfârșitul lecturii, când râsul ascultătorilor se potolise, în spațiul strîmt al unei tăceri întîmplătoare se furișase lama de cuțit a unui glas grav:

— Ați citit un capitol inedit din romanul d-voastră *Mite*?

Intrerupt o clipă, râsul izbucnise și mai dîrz. Candoarea întrebării biruise umorul lui Creangă. Privind înspre partea de unde venise glasul, constatasem că în timpul lecturii se strecurase un necunoscut și se instalase pe un scaun lîngă bibliotecă, cu o geantă pusă pe genunchi. Prins în proiecția privirilor și rîsetelor ascultătorilor, omul părea discumpănit; nu glumise și nu-și dădea seama de ce rîdeau ceilalți. De bună credință, își închipuisese că asistase la lectura unui capitol din romanul *Mite*,

care tocmai trebuia să apară. Numai cînd veselie încetenise, am putut afla că tînărul se numia Ion Iovescu și că era fecior de țărani din Olt, în ultimii ani ai facultății de litere. Subțire, lăliu, oacheș, ca atîția țărani valahi din părțile de baltă, stîngaciu, puțin vorbăreț, morocănos chiar și cu ceva jalnic în trăsături fumurii. Se tot sucia și răsucia cu geanta lui, congestionată, de care nu știa cum să scape.

— Ce ai acolo? îl ajutasem să se descurce.

— Un roman, îmi răspunsese, isbutind, în sfîrșit, să scoată dinăuntru coșcogeamite caet, pe care îl pusese pe scaunul de alături.

— Bagă de seamă să nu se rupă scaunul, glumise unul sărind să i-l aducă pe birou...

— Aveți dreptate, biroul e mai solid decît scaunul, stăruise el în haz.

* * *

Mă găsii, astfel, în fața unui manuscris de o mie de pagini, cu acest titlu neprevăzut:

Șomajul faustic

sau

drăceasca comedie a vremii

— Să fie cu noroc! îmi aruncase din nou glumețul, cîntărind din ochi caetul. Tot n'aveai lectură de sărbători!

Tînărul doria, în adevăr, să-i citesc cele o mie de pagini.

— Să vedem, să vedem... căutasem să amîn primejdia. Lasă d-ta manuscrisul și treci peste cîteva săptămîni.

— Peste cîteva săptămîni? sãrise el ars.

Nici vorbã de atîta întîrziere. Pleca peste douã trei zile la țarã și voia sã știe numai decît și cu precizie, dacã are talent sau ba și dacã romanul e bun sau rãu. Scurt, categoric. Am încercat sã-l conving cã am și alte ocupații dar el mã privise pieziș și-mi spusese îmbufnat:

— Dacã nu-l veți citi D-voastrã, atunci cine o sã mi-l citeascã?

În obligația ce-mi impunea, ași fi putut gãsii, ce e dreptul, o mãgulire, față de rostul meu de critic, dar, cum tãios și ursuz, omul n'o știuse sugera, l-am gãsit mai mult îndrãzneț. Nu-mi inspira, de altfel, încredere nici atitudinea lui, nici titlul romanului. Luîndu-i manuscrisul și dîndu-i întîlnire dupã vacanța, ne-am despãrțit brusc fãrã sã mai caut a-l readuce la realitate.

Peste cîteva zile, deschizîndu-i întîmplãtor caetul, citii vreo douãzeci de pagini, în care mã izbi o bogãție de limbã țãrãneascã și un umor atît de savuros, încît, cum îl știam chinuit de destinul lui literar, i-am scris douã rînduri la țarã:

— „Nu-ți cunosc încă romanul, dar, dupã

puținele pagini citite, impresia este cu totul favorabilă. Atît ajunge. Mai vorbim cînd te întorci”.

Răspunsul nu se lăsă așteptat.

Spineni 3-1-1935

Domnule E. Lovinescu,

Am primit scrisoarea d-voastre în ajunul anului nou. N-am putut să vă răspund imediat, din cauza unei stări sufletești ce a ținut trei zile neîntrerupt.

Aveam impresia că plutesc prin alte lumi. Picioarele mi le simțiam trase de gazele ușoare ale imaginației. Capul cădea drept pe verticala trupului sau privia în sus spre zări. Mîinile se opăceau voioase pe de lături. Inima, speriată — ca un iepure trezit din bîrlog, la o detunătură de pușcă, spartă prin apropiere — da cu capul năucă prin toate ungherele pieptului. Cu totul eram o rablă de celule învechite de prea multe neazuri numai la vîrsta de 22 de ani, dar înviorate de o frecătură puternică.

Am ieșit pe cîmpuri.

Le-am bătut pînă seara fără să-mi alin sufletul. Pe coasta creierului, mi se dădeau de-a dura căruțe de gînduri și planuri.

A doua zi — ziua anului nou, — bucuria și-a sporit puterile... Credeam că înnebunesc. Am plecat la biserică cu gîndul ca, așintindu-mă asupra slujbei religioase, să pun degetul pe

spărtură, ca să opresc șuvoiul. N'am reușit. Apa bucuriei îmi cotropise sufletul, ridicându-mă pînă la turla bisericii, ca pe o scîndură uscată de brad, cînd se desfundă cerurile și se sparg albiile rîurilor.

După masă, iar am bătut o toană cîmpiile... Iar seara dacă am văzut zorul — m'am îmbătat la cîrciuma satului... Prin cenușa beției vedeam totuși licărind departe, cu litere de foc, cuvintele D-voastre: „Impresia e cu totul favorabilă”, ce-mi zîmbiau și mă îndemnau la București... A treia zi, spre seară, am început să intru în normal; și abia azi, a patra zi, reușesc să vă scriu aceste rînduri... etc., etc.

ION IOVESCU

In omul cuprins de delirul unui astfel de entuziasm, n'am mai recunoscut pe ursuzul meu vizitator. Putința de a-și analiza în chip atît de plastic stările sufletești exaltate, în nuanțe, dar și în imagini viguroase îmi indica un talent cu totul deosebit de expresie materială.

A revenit peste vreo lună.

* * *

Două mari capitole — citite la ședințele *Sburătorului* — jocurile și hîrjoanele unor copii de la școala din sat și o campanie pentru alegerile comunale în toiul unor beții la cîrciumă — ne-au lăsat o impresie neuitată de erupție folklorică. Unanim ascultătorii au întîmpinat lectura prin exclămația:

— Ion Creangă!

— Ion Creangă? Mă va întreba neîncrezător cititorul.

Da, Ion Creangă, voi repeta pentru a-i înfrunta inerția îmbrăcată sub haina scepticismului superior. După o astfel de afirmație globală, rămîne acum în obligația criticului de a face distincțiile necesare.

Dacă l'am comparat cu Creangă, nu înseamnă că tînărul Iovescu din Spineni are și simțul artistic al celui mai colorat, mai ritmic, mai muzical dintre prozatorii noștri. Comparați se susține doar în proiecția egală a aceluiaș material de savuroase vorbe populare, de zicale, de expresii figurate, de proverbe, de glume, de obiceiuri, de versuri, mină folklorică de toate felurile, în bine și în rău, însuflețită de interesul unui umor amar, plasticizare împinsă la abuz, tendința de materializare excesivă a ideilor.

Sondă în erupție de gaze, de țitei, de apă clocotită, de pietre aruncate cu bubuituri, sub a cărei bătae stai cu sentimentul de a te afla în fața unui fenomen al naturii; lavă de impurități. La Creangă însă în dosul proiecției forțelor folklorice se simte regulatorul artistului, care alege și rînduește după legile neformulate ale mișcării sufletești, ale ritmului interior. Cuvîntul nu poate avea două topice; arta constă în instinctul de a-l așeza în locul său unic. Pe cînd Creangă e un mineral extras, curățat, șlefuit, tînărul romancier se pre-

zintă, de-ocamdată, sub forma unui enorm zăcămint de materii prime, de folklor, de umor popular. Născut țăran, Creangă a rămas țăran; în întreaga lui operă nu cade alături un singur cuvânt; bloc fără vine, fără asprime, cu unitatea de ton a marilor artiști. Personalitatea tînărului Lovescu se dovedea însă despicată în două; pe de-o parte țăranul cu rădăcini telurice, într'un sat devenit o anexă a mahalalei; iar pe de alta, studentul bucureștean, cu cultură citadină. Alături de izvorul folkloric, o continuă pornire spre observații generale, spre considerații sociale, filozofice chiar, deplorabile. Eroii, de altfel, erau niște tineri universitari redați vieții rurale din pricina șomajului intelectual; discuțiile lor necăjite și pretențioase frîngeau strident unitatea necesară a operei. Mare inexperiență artistică. Mai mult de jumătate din mia de pagini trebuiau distruse; primejdia nu sta însă în pierderea ci în întoarcerea lor sub altă formă. Pentru că talentul era destul de real ca să îngăduie fierul roș, i l-am aplicat. Dar, după cum la cele câteva rînduri trimise la țară, plin de „șuvoaele” bucuriei, omul se umflase de-și ieșise din fire, pendulînd între biserică și cîrciumă, era fatal să se dezumfle tot atît de brusc și de violent.

Morocănos, mi-a ascultat laudele, ca și cum nu i-ar fi făcut nici o bucurie; l-au durut însă observațiile. A plecat cu fruntea creață de

hour și nu s'a întors decît... după un an, cu alt roman: *Nuntă cu bucluc...*

De astă dată romanul nu mai era torențial: subiect circumscris în cadre minime: o nuntă la țară, oarecum senzațională, cu toată viața ce o poate trezi în atmosfera satului: socrii, fata, rude, tînărul, peșitorii, „cotoierul” un adevărat cor antic de babe, oameni în genere răi, trivializați, svonuri și sfori, obiceiuri și chefuri, beții și iar beții, dar mai ales prăpăd de bătaii și de mizerie fizică și morală, s'au perindat astfel, în trei ședințe ale *Sburătorului* într'o frescă de mare vioiciune și într'o limbă de o noutate, ce ne împroșca, la fiecare pas, cu furtunul unei violente deslănțuiri de cuvinte necunoscute, de zicale, de glume, de versuri populare. Omul purtat pe la școli dela oraș dispăruse și nu rămăsese decît țăranul cu toată comoara lui de folklor și cu umorul — în deosebire de cel senin al lui Creangă, — rău, aprig, fără poezie, al oamenilor de la cîmp și de baltă.

XIV

Destinul scriitorului român: Bogdan Amaru.

Numele lui Bogdan Amaru e foarte puțin cunoscut cititorilor. Mai documentați, unii își vor închipui poate că e vorba de poetul sanscrit Amaru, autorul poeziei „*Puterea lacrimilor*”, localizată de Coșbuc, fără indicația originii în *Balade și Idile*, după cum am arătat-o de mult, fapt pentru care am și fost învinuit că încerc să distrug gloria lui Coșbuc, după ce distrusesem înainte gloria lui Caragiale și cum aveam să o fac mai târziu cu Eminescu.

Bogdan Amaru e un tânăr scriitor român și, fiind că nu poate fi prezentat prin activitatea sa literară inegală și risipită, îl voi prezenta prin câteva scurte fragmente de scrisori, asupra cărora atrag cu tot dinadinsul atenția cititorilor:

„Nu v'am scris nimic pînă azi de teama să nu mă priviți cu nedumerire în *ududoii* decăderii mele trupești și sufletești. Acum mi se pare că m'am *deschiulat* o țiră la cap și de-aceia vă trimit rîndurile ce urmează. Mă voi căzni să bag în țarcul de cerneală al slovelor gînduri simple și fără nici o gramatică sau

sintaxă, ca bobocii de gîscă. Mi-e sufletul năpădit de dudău și tămîioară. Pe șanțurile inimii a pornit ștevia și dragaveiul. Mănînc esența pămîntului și lumina din bolboate, vorbesc onomatopeic ca cinteza. Nu mai cunosc articolul enclitic sau proclitic. Mi-e dor de București; mi-e dor de mi se rupe inima. Mi-e dor mai ales de ușa casei d-voastră, cu clanță boerească. E singura ușă, pe care am intrat fără să mă lovesc de prag, fără să o măsor, speriat cît e de mare și fără să-mi fac sufletu căciulă jerpelită, să-l pun la subțioară și să intru cu pas împleticit de milog, călcînd pe alături de covor. E singura ușe dinaintea căreia îmi înflureau bucuriile inimii pe *mejdina* buzelor, singura casă, în care nu n'am șezut pe margine de scaun cu pălăria între picioare; singura masă, la care duminicații nu mi-au scăpat pe *beregata ailaltă* și aici a fost singurul om, dinaintea căruia nu m'am simțit umilit în zdrențe și flămînd...

... Mă aflu în cătunu de naștere — Budele — la un *strănut și o praștie* de Carpații vîlceni. În mocirla bălților putrezesc mîțele și cîinii satului, iar noaptea cîntă broaștele și răcăneii. Mă culc odată cu găinele și mă scol cu privilegiatoarea și ciocîrlia. O iau razna pe cîmp și pe piscuri, înghit duminicatul cerului de rouă și albastru, sfărîm cocoloașe de soare între gene și mîngîi spinii frunzelor plăpînde de răsură. Trăesc liber ca primul animal superb și necălărit. Mă opresc prin păduri, cu ochii spre

munți și mă înfior la gândul că pământul se urcă prin firele de iarbă și prin mine pînă la stele. Imi vine să-mi lipesc obrazul și inima de bulgări... da, mă cam ține pe sub coaste și iar dau în vreo pleurezie!... Cînd am cîte un junghiu, muma—bună, credincioasă în lucruri sfinte și descîntece — sare gardu la o vecină (muiere veșnic borțoasă și care umblă cu necuratu) ca să-mi descînte. Prind ulcica din mîna ei iubitoare, sorb apa mestecată cu busuioc și zic că *m'am zviduit*".

Sau din altă scrisoare — o singură frază ca să-și arate recunoștința pentru cine știe ce neînsemnat sprijin:

„Floarea aruncată de d-voastră, cu gest de suavă și fermă eleganță, e atît de fragedă și de pură, încît, lovită de bolovanii cuvîntului meu dureros de aspru și vulgar, ar cădea în irizări de sînge și lumină pe mărăcinii din piscul întristărilor mele. De frică să nu greșesc, inima îmi roade în gingii zăbala sîngelui, și bate cu copita mai violent în priporul pieptului”.

Sau imaginea următoare pentru a-și arăta aceeași recunoștință exaltată:

„Am avut senzația unui orb rătăcit pe drumuri. Un om l-a întîlnit, l-a îndreptat pe drumul larg și fără spin; pe urmă și-a mai smuls și un ochi, zicînd: — „Na și un ochi ca să nu mai greșești drumul”.

Iar pentru a exprima sentimentul unui dezorientări:

„Nu mai înțeleg nimic din rostul nostru. Mă simt de prisos, deslănat, sterp. Gîndurile cad grele pe lîngă mine, ca niște cărăbuși orbi și nu le mai pot aduna în buzunare”.

*
* * *

Lectura acestor fragmente mă cumpănește între bucurie și mîhnire. Bogdan Amaru îmi era cunoscut și dinainte prin multe cronici vioae, spirituale și mai ales, pline de sens poetic, sau chiar din încercările nepublicate încă de piese de teatru și de nuvele; dar din aceste simple rînduri spontane, deși prea înflorite, de scrisoare, evidența talentului e la îndemîna oricui. Iată ce înseamnă stăpînirea unei limbi pline de sevă regională, și arta de a orna; iată ce înseamnă meșteșugul expresiei figurate, al plasticizării și al ritmicei stilistice — iată ce înseamnă într'un cuvînt talentul literar, incontestabil ca o lamă de oțel! Oricine îmi va înțelege bucuria și, pe măsura în care o va avea și el, nu-mi va refuza nici înțelegerea durerii. Căci dacă ne-am întreba care e rostul de viață al acestui tînăr atît de evident înzestrat cu expresia literară — și nu cred că în țara noastră să fie cîteva sute de oameni capabili de a scrie la fel, — dacă am cerceta posibilitățile de existență, pe care nu statul, ci organizația de fapt a societății noastre le oferă unor soli

atît de rari ai talentului literar, — bucuria se întoarce spre durere. N'am nici calitatea, nici ehiar dorința de a evoca cu vorbele mele sbuciumul vieții lui Bogdan Amaru; îl voiu aminti doar printr'o singură frază scoasă dintr'o scrisoare a lui:

„Intr'o toamnă, cînd tremuram pe maidanele din preajma gropilor cu gunoaie din Tei, bolnav, neras, flămînd și singur, încălzindu-mă la soare laolaltă cu cîinii, am venit să-mi desmurt puțin sufletul și trupul în casa dv. Eram la răs_pîntie de viață. Imi umbla moartea prin buzunare și găuri de ciolane. Umblasem vreo săptămînă pe la anticari cu o carte de călătorie a d-lui N. Iorga. In cele din urmă am vîndut-o unui brutar pe o pîne neagră”.

Pe atunci era cel puțin sănătos, adică oarecum sănătos, căci bolile tot îl încercau hoștește... Odată îmi ceruse să-l recomand unui doctor. I-am dat un bilet. Peste vreo lună, întîlnindu-l l-am întrebat ce a făcut; a zîmbit încurcat. Nu se dusesse.

— Și pentru ce nu te-ai dus? i-am spus aspru.

— Pentru că era prea frumos biletul și l-am păstrat ca autograf, răspunse întinzîndu-mi-l. Pe el citii:

„Îți recomand pe d. Bogdan Amaru, tînăr plin de talent și de boli. De talent mă îngrijesc eu; de boli îngrijește, te rog, dumneata”.

Prețuind, prea mult, „autografele”, era fatal ca boala să facă progrese. Răpus, în satul na-

tal, cu desăvîrșire izolat de cele ce se petrec pe lume, el își exprima situația în chipul următor :

— „Or mai fi mâncat vîrcolacii vreo vedetă?... Asta așa se întîmplă. O mai fi răsărit ciuperca vreunui debutant?... S'o mai fi copt tîlveu vreunui mînz de publicist? Nu mă interesează. Fericiți, însă, tinerii care pot veni în catifeaua răgazului după amiezelor la *Sburătorul*... Incolo, nu știu nimic, nu mai știu nimic! De opt luni n'am citit nici un ziar, nici o revistă. *Am auzit doar că Turcii se bat cu Abisinienii. Atît*”.

Nu încetează totuși să scrie și să facă planuri literare:

„Dar astea sunt planuri. De viață... nu-mi pasă. Aș vrea să rabd iar de foame și de frig, să mă încaer cu pungașii și cu cîinii pe maidane — dar să fiu sănătos. În momentul cînd îmi voi reface deplin sănătatea voi striga: am învins destinul!”.

Icoana mizeriei din trecut, la care se adăogă acum și boala... Cine dintre noi nu sîngeră în fața tragediei acestui destin, pe care tînărul scriitor îl credea învins „chiar dacă ar fi să se încaere cu pungașii și cu cîinii pe maidane” — și cine n'a văzut în el, într'o măsură, însuși destinul scrisului românesc? Aceasta în plină „săptămîna a cărții”.

N'au trecut trei luni de la publicarea fragmentelor de scrisori ale lui. Bogdan Amaru, ce

se sbătea între mizerie și boală. Scopul publicării nu era numai de a da la lumină pagini intime, ci de a provoca și un interes pentru un talent neîndoios, — nu pe garanția mea morală ci prin dovezi profund mișcătoare. Literatură — în jurul apariției lui s'a făcut — ce-i dreptul — dar nu s'a produs nici un fel de intervenție — ceeace nu era de altfel obligator. Scriitorul și-a citit scrisorile publicate și voi reproduce aici câteva rînduri numai din scrisoarea pe care mi-a trimis-o ca răspuns, la 28 Mai:

...,Atunci cînd scrisul dv. va fi cercetat cu deamănuntul, oamenii vor da peste bobîța de rouă culeasă de dv. din floarea proaspătă de fîn și dintre vacile unui cătun oltenesc. Atunci gura mea totdeauna flămîndă, se va sătura, în sfîrșit mușcînd din turta de brazde, așezată greu pe dinți...

Nu mai am nici o dorință. Nici plan.

Deși sănătatea se urcă zilnic prin mine, renunț la tot. Mi-e foame. Ieri și azi n'am mîncat nimic. Singura hrană bună pentru stomacul meu bolnav este: orezul, grîul (fără lapte sau zahăr) și merele. Merele sunt viața mea de fiecare zi. Cinci mere pe zi. De trei săptămîni nu mai am mere. N'am cu ce și de unde le cumpăra. Așa dar iar mi s'a defectat digestia. Și între dubla colită și foame, prefer foamea — și pe urmă moartea. După atîția ani de carte și de sbucium încă nu pot cîștiga

sau mai bine zis nu mi-am asigurat cinci gogoloae de măr pe zi!

Mi-e rușine de vaca din bățatură, de greerii de pe cîmp, de ghimpii de la poartă, de lodboda dintre uluci.

O să mă întorc în Capitală, să-mi cretez o gură în sîn ca să beau lama unui cuțit pînă în plăsele, într'o mansardă de cartier, asemenea haimanalelor, printre care mi-am vînturat anii goi ai tinereții..."

Nu cred să fie om, în care, la lectura acestor rînduri de tragic profund, omenia să nu sufere în cea mai adîncă fibră a ei, în care simțul estetic, oricît ar fi el de redus, să nu vibreze nu numai la tonul sincerității ci și la expresia ei atît de autentică sub raportul calității literare. Cînd am citit aceste rînduri la o ședință a *Sburătorului*, valoarea lor literară i-a impresionat pe toți, mulți însă au dat din cap dinaintea intenției de sinucidere; „Literatură”. Nimeni nu-și descrie sinuciderea încă în chip atît de pitoresc și metaforic... Era și greu de prevăzut că sub metafore se exprimau realități tragice...

Sub formă de articole emoționante ale unor confrăți, ce clătinaseră din cap la citirea scrisorii, am putut afla din ziare drama petrecută acum vreo lună jumătate chiar în București. Puiul acesta de oltean, cu ochi vioi, zguduit totdeauna de un entuziasm frenetic, cu clipe încă de optimism chiar în lupta dintre boală și mizerie (nu de mult — la 19 Iunie — îmi

scria că la toamnă o să vină cu opere literare adică „cu toată mămăliga culeasă depe arătura cerului și toate stelele pigulite din jghebul porcilor”), tînărul acesta, prin nu știu ce febră a desperării, a descălecat în București, în toiul verii caniculare și în păduricea Panteimonului, și-a împlîntat un cuțit în piept; nu și-a străbătut inima, dar plămînul tot l-a atins — atins poate și altfel. Cules de un trecător, a fost dus într'un sanatoriu și apoi transportat în satul său vilcean, cu o rană adaosă vechei mizerii și boli.

„Rănile dela piept s'au vindecat” îmi scria el acum cîteva zile. Dar pînă la refacerea hoitului meu — și sufletul mi-e un hoit — va trece timp. Sunt mulțumit cel puțin că și în oasele mele vor umbla aceleași cîrțițe, care au umblat veacuri dearîndul cu toți strămoșii mei, pe sub garduri cu flori și pe sub rădăcini de ulm verde. O să mă pască oile și-or să mă care plozii — bolbotină — cu poala la gîște”...

În cursul pregătirii acestei tragedii — tragedia însăși a scriitorului român — devenită publică prin apariția scrisorilor lui — și după consumarea ei și mai cunoscută prin atîtea alte articole, — n'am auzit de nici o intervenție cît de slabă a vreuneia din societățile noastre culturale. În aceste condiții de totală dezinteresare față de talent — și ce talent! — e cazul să ne întrebăm:

— Ne aflăm în fața unei sinucideri ori a unui asasinat?...

La stăruințele mele de a se lăsa transportat într'un sanatoriu din București, el mi-a trimis acest răspuns vrednic de ciobanul din *Miorița*:

Aug. 1936

Mi-e dragă durerea aici, între păduri, între oameni săraci și între vite cumiți. Nimic nu e supranatural. Oamenii mor — toamna cu bu-ruienile sau primăvara, cînd crește tămîioara. Moartea aici e pace. Pacea adîncă a brazdelor.

Dealtfel, sunt atît de istovit! Un drum lung mă sfîrșește. Tot timpul șed la pat.

Deaccia, vă rog, să-mi dați voie să vă trimit vești despre mine cît mai scurte, asta pentrucă mi-e rușine de banalitatea frazelor. Nu primesc să pătez obrazul curat al unei hîrtii cu neputința doivleacului meu. Acum nu mai sunt vrednic de ea.

Nu știu cum să isprăvesc. Și femeile de la țară compun mai bine decît mine. Frîng tocul sau mi-l bag pe gît. Foarte curînd, cred că o lovitură de cuțit mai dibace o să pună punct acestei rușini.

Vă rog să ardeți ultiemele scrisori. Le detest și nu le recunosc.

Sunt al dvs. cu tot sufletul meu destrămat.

Primind, totuși, mai tîrziu să fie internat în sanatoriul Filaret, Bogdan Amaru a murit acolo în ziua de 28 Oct.

SCENE DIN VIAȚA LITERARĂ

I

Fata care le știe toate...

Acum vreo două luni se afla în biroul meu o rusoaică: mică, cu figura rotundă, cu ochi mari orientali, cu palori de o morbiditate delicată și cu un inefabil accent „băsărăbean”. Așa mărunță cum era, se pusese să-mi citească un roman autobiografic mai mare decât dînsa: necazuri de copilărie; senzații primăvăratice; tată, mamă, frați, surori, școală, camarade, jocuri și profesoare; lectură, foarte multă lectură; inițieri felurite; naive nedumeriri filozofice: ce e viața? ce e lumea? ce e omul? ce e Dumnezeu? Spaieme, frămîntări, insomnii; mizerii familiare, boala progresivă a mamei, lipsuri, spectrul foamei; totul redat în notații, în „jurnal”, în scrisori, în povestire cursivă cu un talent de calitate mai mult intelectuală. Fi-rește și un început de neliniști erotice. Față de cine? Față de cea mai bună prietenă!... Sentimentalism, melancolie, emoții, tîrcoale, palori, apoi o sărutare urmată de mărturisiri. Inițiată în adevărata dragoste, zîbind superior, prietena o mîngăie pe păr și o dojenește blînd. Desperată, Irina se întoarce acasă, se afundă în cărți speciale, în care își recunoaște cazul ca un fenomen de patologie sexuală.

Negreșit, e anormală; nu poate iubi decît femeii... Se rușinează de lume și fuge de oameni. Se îndrăgește apoi de chipul unei artiste văzut pe un afiș de teatru. Iarăși insomnii, febră, conștiința unei morbidități, a unei pervertități, a unui blestem. Dă tîrcoale casei, unde trăsesese artista... Intră... Deprinsă de mult cu astfel de manifestări, măgulită și nu prea, Wanda îi vorbește sumar și o pofteste să mai treacă pe la ea. A doua oară o găsește în brațele unui bărbat în patul răvășit de lupte. Nenorocită, fata se întoarce acasă, la cărțile de medicină, unde își studiază mereu cazul. În realitate totul nu era decît o închipuire de adolescentă, care, din timiditate, nu îndrăznea încă să se uite la bărbați. Cînd cel dintîi băiat, cu cîțiva ani mai mare decît dînsa, îi dă oarecare atenție, ea se topește de dragoste, discutînd împreună nopți întregi despre Dumnezeu, despre viață, despre om, despre lume, — nu fără a aștepta cu înfrigurare ca, uitînd pentru o clipă problema sensului existenței, Vania să se plece asupra ei ca să o sărute...

* * *

Pe cînd fata rotundă la chip și cu cearcăne palide sub ochii orientali, îmi citia povestea emoțiilor ei, deviate numai din lipsă de experimentare, intră în birou un necunoscut: un om de vreo patruzeci de ani, svelt, blond, cu figura brăzdată, ascetică aproape, cu priviri neliniștite... Il poftii să șadă.

— Domnul?

Șovăind să-și dea numele, necunoscutul se uită încurcat cînd la mine, cînd la fată. În definitiv, nu venise să lege relații personale ci numai în chestiuni literare, și în literatură recomandarea nu e necesară.

— La ce-ți pot fi de folos? mă grăbii să-l desleg de obligația prezentării.

— Să vedeți, mormăi el, privind încăodată stînjedit spre fată.

Tăcu o clipă, apoi luă taurul de coarne:

— Cum sunt pe cale să mă sinucid, am crezut de cuviință să trec mai întii pe la d-voastră...

Omul vorbea calm, cu o figură senină și cu cumpăt.

— Imi pare rău, îi răspunsei eu tot atît de liniștit, că m-ai pus în situația neplăcută de a nu-ți putea răspunde din motive, pe care nu-i locul să ți le expun acum: nu te sinucide, domnule!

Prin minte îmi trecuse, în adevăr, o scenă întîmplată cu treizeci de ani în urmă. Numit de cîteva zile profesor la Ploești, mă simțeam acolo stingher și desrădăcinat. Intr'o seară, pe cînd mă plimbam pe sub castanii bulevardului, făcusem cunoștința unui profesor oltean, cu cîteva ani mai mare decît mine, care, între două trenuri, se oprise și pe la Ploești... Mic (toată lumea îi spunea „piticul”) omulețul era strivit de un joben disproportionat; inimos de

altfel, naiv. Ii descrisesem starea mea sufletească sfișiată și în glumă adăogasem:

— Mă simt aici așa de stingher, că-mi vine să mă arunc sub roțile trenului...

Piticul se oprise brusc și îmi răspunse apucându-mă de braț cu violență:

— Să n'o faci!...

Mă uitasem la el speriat. Era de bună credință.

— Ba am s'o fac, împinsei mai departe gluma.

— Nu, nu, să n'o faci!... să n'o faci! se pornise el să mă îndemne cu exaltare.

Situația luase o întorsătură nebănuită. Piticul își închipuise că eram gata să mă arunc sub roțile trenului. Cum ne duceam tocmai spre gară, ținuse să ne întoarcem. Nu mai pleca cu trenul de șapte; avea o misiune de împlinit la Ploești. Revenirăm spre oraș; omulețul mă ruga acum, mă implora să nu fac nebunia de a mă sinucide, îmi vorbea în numele tinereții, al vieții, al părinților, al neamului românesc, care avea să piardă „un element de valoare” (scriam de pe atunci!). Cinci ceasuri am fost astfel victima unei operații de salvare, și cu cât îndemnurile creșteau cu atât rezistența mea sporia. Numai perspectiva unei nopți nedormite, mă făcuse să consimt, la urmă, de a nu mă mai sinucide. Piticul putuse astfel pleca la miezul nopții, mulțumit că redase vieții un suflet și nației un scriitor. Mi-a făgăduit totuși solemn că-mi va trimite de la

Craiova scrisori de îmbărbătare... Iată de ce n'ași fi voit să joc, acum, după treizeci de ani, acelaș rol față de necunoscutul ce-mi declara senin că vrea să se sinucidă.

— Și care e motivul hotărîrii d-tale? mă mulțumii să-l întreb flegmatic. Boala?

— A, nu. Nu. Sunt sănătos; n'am fost, de altfel, niciodată bolnav.

— Atunci lipsa de mijloace? adăogai cu jumătate de glas.

El îmi ghici gîndul.

— Nu! O, nu! Să nu credeți cumva că am venit la d-voastră pentru... Nu... nu... E drept că nu am momentan nici o ocupație, dar nu duc lipsă de nimic.

Ideia că mi-aș fi putut închipui că venise să-mi ceară un ajutor îl chinuia fățiș...

— Atunci, nu înțeleg, de ce?

— Fără motiv aparent, încuviință el. Din simplu sațiu. Viața nu-mi oferă nici o plăcere. Nu știi de ce mă scol și de ce mă culc...

Il privii lung, părea sincer. Vorbia așezat, convingător. Putea, în definitiv, fi la mijloc numai o boală literară; mă gândii, nu fără plăcere, că citise poate pe *Bizu*. Il cercetai discret. Nici n'auzise de el sau de alte cărți; părea fără cultură literară și nu-i simțea nevoia. Cum nu-i puteam desluși motivul venirii la mine, îi împărtășii nedumerirea.

— Păi, să vedeți, reluă calm; viața mea este atât de excepțională prin fel de fel de întâm-

plări ciudate, încît mi-ar părea rău să mor fără ca povestea ei să nu servească și altora.

— Adică?

— Deoarece nu-s scriitor, v'ași oferi bucuros materialul experiențelor mele ca să-l întrebuiți într'un roman.

— Și pentru ce anume eu?

— Pentrucă din ce am citit, din cîte am auzit, și, de ce să nu vă mărturisesc? din fotografia d-voastră, văzută prin ziare, mi-am făcut convingerea că sunteți singurul scriitor, care m'ați putea înțelege și ați fi în stare să scrieți povestea vieții mele...

— Cum din fotografie?

— Apoi am uitat să vă spun că sunt de meserie fizionomist, sau mai bine zis ghicitor.

Omul își scotoci febril buzunarele și scoase niște hîrtii; era, în adevăr, ghicitor cu autorizație de la prefectura poliției și cu patenta plătită către stat. Nu-și mai exercita însă meseria de cîțiva ani...

— Cu toată autorizația și patenta d-tale, îl oprii atunci, să știi că de data asta n'ai brodit-o; te-ai adresat unui scriitor care nu-ți poate fi de folos, pentrucă eu nu fac romane din povestea vieții altora. Oricît ar fi de ciudate, întîmplările nimănui un mă interesează literar. Nu-mi scot materia cărților decît din propriile mele experiențe. Nu pot fi deci executorul d-tale testamentar.

Omul mă privi o clipă discumpănit.. Nu i-ar

fi rămas decît să plece. Nu se urni totuși din fotoliu.

— Chiar dacă nu face cărți, se vîrî în vorbă fata cu accent „băsărăbean”, măiestrul vă poate da dumnievoastră un sfat bun.

Cu alte cuvinte, necunoscutul era poftit să-și deslege limba, ceea ce se și grăbi să facă. Mărturisirile lui n'au mai avut însă caracterul povestirii în vederea unui „roman”, ci s'au destrămat în crîmpee rostite la întîmplare în lunecarea capricioasă a conversației. Trăit mai mult în Moldova, omul avusese diferite îndeletniciri, dintre care și vagabondajul fără rost ori ca ghicitor ambulant. Fusesse și călugăr la un schit din ținutul Bacăului; nu se împăcase însă cu starețul și fugise. Se ascunsese într'o pădure.

— Dar ce-ați cătat dumnievoastră în pădure? îl iscodi rusoaica.

— Liniște, dudue!... Am stat acolo doi ani; au umblat după mine și jandarmii, care mă credeau agitator stilist. În acest timp aproape n'am văzut alt chip omenesc decît doar niște ciobani dela o stîină, de la care mă aprovizionam din cînd în cînd; îmi făcusem și o colibă într'o văgăună; merindele mi le ascundeam prin copaci, unde la primejdie mă piteam și eu între frunze.

— Dar di cini fugeați dumnievoastră? nu-l lăsa în pace fata.

— Păi, de oraș, de oameni, de viață, de is-

pită; nu pot trăi cu alții; mă simt urmărit cu privirile, cu dojana, cu disprețul...

Ridicaram din umeri.

— Și pentruci?

Necunoscutul șovăi o clipă; se uită iarăși încurcat la fată.

— Pentrucă nu mă simt bine în societatea oamenilor. Mă cred ciumat, condamnat și urmărit de alții și de mine, rușinat și umilit...

— Și de unde îți vine impresia asta?

— Dintr'o particularitate a firii mele, care mă aruncă în marginea societății și în oprobiul public...

Tăcere lungă, încurcată. L-aș fi întrebat:

— Și de ce natură este particularitatea asta? dacă nu m'aș fi temut de indiscreție. O vagă bănuială începuse, de altfel, să mă cuprindă.

— Mă rog, dumnievoastră ați citit romanul *Simțuri rătăcite* al romancierului Ștefăn Zweig? interveni din nou fata cu accent „bă-sărăbean”...

Deși îmi închipuisem că nu citise nimic, omul cunoștea romanul lui Zweig. Privi mirat spre fata cu cearcăne palide în jurul ochilor orientali, ce-i pusese, experimentat, mâna pe rana sufletului. Nu se mai simți stînjnit de prezența ei.

— Da, dudue, ai nimerit. Situația mea psihologică este exact ca în romanul lui Zweig...

— Apăi, cum vedeți, cazul nu-i așa di rar cum vă închipuiți dumnievoastră... Nu știu dacă ați citit *The Well of loneliness* de Răd-

clyffe Häll, ori *Moartea la Veneția* a lui Thomăs Mann, ori *La garçonne* a lui Victor Mărgueritte, ori *Zemlie* a lui Igor Dăndilov, ori *Junges Blut* a lui Hans Schoene, ori *Belleza* lui Giuseppe Colombo, ori...

Gura îi turuia, înșirînd la romane și tratate în diferite limbi ale pămîntului... Omul nu citise, firește, nimic. Găsiu momentul să intervin.

— Cum vezi, după informațiile atît de complete ale dudgei, există o literatură întregă asupra cazului. Nu ești singur pe lume, ca să te sperii. Și apoi, în orașele mari, trăește fiecare cum vrea; n'are nimeni grija dumitale. Nu era nevoie să te ascunzi prin păduri ca fiarele. E drept că retragerea la mînăstire e cam suspectă, adăogai ca să fac o glumă.

— Să nu cumva să credeți... E o lume acolo de care, brrr! mi-i scîrbă. Gusturile mele sunt mult mai precise și excluzive, se grăbi să protesteze el cu vioiciune.

Fata se vîri din nou în vorbă, urducîndu-se pe căruța fără arcuri a accentului ei „bășărăbean”. Cunoștea totul și se exprima cu luciditate științifică.

— In oameni cu sămț morăl, explică ea, conștiința unei deformățiuni sexuale devine o povară chinuitoare, care duce la melăncolie, la silă de sine și desgust de alții; ea împinge la văgăbondaj fără motive apărente, la fugă de oameni, la singurătate absolută. Așa constată toți psihiatrui...

Necunoscutul privi mirat la fata cu palori

morbide în jurul ochilor, care vorbia atît de documentat asupra unor chestiuni atît de gingașe.

— Mă rog, reluă ea, și di ci n'ăți încercat dumnievoastră și cu fimei?

Necunoscutul strîmbă violent din cap, ca un cal nărăvaș tras brusc de hăț.

— Cu femei, dudue? Cu femei? Dar nu le pot suferi. Numai cînd le ating carnea moale mi-i scîrbă; nu-ți mai spun de miros...

Omul începu a se lăsa în voia gusturilor și desgusturilor, a amintirilor și impresiilor. Ne povesti în scurte crîmpee, întretăiate, încercările lui de a se normaliza, și panica neînfrîntă de care era cuprins la apariția unui tînăr ce-l ispitea.

— Brun, brun, să fie numai brun! Cînd văd unul care-mi place, nu știu de ce-mi vine să-l urmăresc, îmbrobonat de o sudoare rece. Nu îndrăznesc să-i vorbesc. Umblu ca un besmetic. Numai tîrziu mă întorc acasă sleit de goană și de spaimă și mă simt cuprins deodată de crampe. Mă pun și vărs și vărs ligheane de venin...

Cazul era cu adevărat clinic; omul se pierdu apoi și în alte amănunte ale experiențelor lui... După vreun ceas isprăvisse. Nu mai avea nimic de spus; nici fata de întreat... Se ridică să plece. Il condusei pînă la ușă fără nici o vorbă...

* * *

Intors, mă îndreptai spre fată:

— Că omul și-a închipuit că spovedania lui ar putea deveni materia unei cărți, e ciudat, dar se înțelege. Din moment ce i-am spus însă că nu-mi compun romanele din materialul vieții altora, nu văd de ce a mai ținut să-și mai expună în chip nefolositor toate ranele sufletului său?

Fata cu cearcăne morbide în jurul ochilor orientali se repezi să mă lumineze:

— Exhîbiționism, măiestre, exhîbiționism... Să vedeți, Kraft Ebing, în cartea sa *psichopăția sexuală* ne arată că...

Fata asta le știa toate!

II

O prefață cu bucluc la o „nuntă cu bucluc“.

Am istorisit povestea tînărului scriitor Ion Iovescu de la Spineni, pe care l'am numit „*Un nou Ion Creangă*” — nu pentru că identifica-sem întrînsul chiar pe Ion Creangă, ci pentru că pornea la drum cu aceiași bogăție de material folkloristic și sub semnul lui tutelar. Important era că tînărul avea talent și, de vreme ce se traducea printr'o mare originalitate de expresie perceptibilă oricui, un talent ușor de descoperit. I-am spus-o și a simțit-o și din rîsul colectiv deslănțuit de *Nunta lui cu bucluc*. Nu părea, totuș, mulțumit cu atît: „șuvoaele” bucuriei nu l-au mai ridicat ca pe o scîndură pînă la turla bisericii. De pe fața lui închisă, tuciurie, de pe fruntea încrețită, se vedea că aștepta altceva, și nu era greu de bănuît ce anume. Aștepta să-i propun un editor. I-am ținut atunci cuvîntarea, pe care o țin tuturor tinerilor scriitori, ce-și închipue că aprecierea mea favorabilă conține în ea și sesamul tiparului, pe cînd, în realitate, puțina mea autoritate se exercita numai, și cu totul eventual, asupra publicului și nici decum asupra editorilor, care, cînd le recomanzi un talent nou, cred că

o faci din cine știe ce interes personal. Iată pentru ce, de mulți ani, mă abțin dela orice intervenție în materie literară. Iovescu mă ascultă încruntat și neîncrezător; în mintea lui mocofană, nu pricepea o situație poate nu destul de limpede. La ce bun că-i fusese prețuit talentul și cartea, dacă prețuirea nu-l ducea la nimic pozitiv? Și-a luat, deci, manuscrisul și a plecat, a doua zi, îmbufnat la Spineni...

Tot a doua zi întâmplarea a făcut să trec pe la o mare editură de pe Calea Victoriei, al cărei director mă apucă pe nerăsuflăte:

— Aș dori să lansez de săptămîna cărții un scriitor tînăr, absolut inedit. Nu mi-ați putea recomanda unul?

— Cazi tocmai bine. Am descoperit de curînd un tînăr romancier de talent și foarte original, deși cu literatură simplă, directă, autohtonă, tocmai ce-i trebuie unei edituri ca să se împlînte în specificul național, fără riscuri de pagube materiale. Numai că tînărul a plecat chiar azi la țară.

— Scrieți-i, vă rog, să vină...

I-am scris. Nu știu dacă, luat de șuvoaele bucuriei, Iovescu a fost proiectat și de astă dată spre turlă, ori dacă a mai trecut pe la biserică și pe la cîrciumă : destul că peste cîteva zile a descălicat în biroul meu, spre a-mi cere cîteva rînduri de prezentare către editura ce mă solicitase în chip cu totul providențial.

Fără să-l privească în ochi, d. director i-a spus doar laconic:

— Lasă manuscrisul aici și treci săptămîna viitoare.

Peste o săptămîină, la fel de absent, d. director i-a comunicat:

— Comitetul nostru a fost de părere să nu-ți publicăm romanul; iată și raportul.

„Comitetul” se reduce la un scriitor foarte cărunt, ce e dreptul, dar căruia, cum n’a scris nici un rînd de critică, părul alb nu-i dă vreo calificăție de a judeca literatura altora și mai ales de a mă controla. Raportul lui conchidea la respingerea romanului, pe temeiul vulgarității limbii; pe cîteva pagini dela început ale manuscrisului se subliniau cu roș unele exemple. Tot ce găsisem noi — vreo treizeci de scriitori — deosebit de interesant și de original ca expresie, domnului consilier i se păruse sau necunoscut sau vulgar...

— Iacă pozna! pufni tînarul privindu-mă cu nedumerire, dacă nu chiar cu dispreț... Căută-tura lui ciudată mă impresionă. Nu recomand din principiu pe nimeni și nu caut să-mi impun părerile, dar dacă nenorocirea a apucat să-mi prindă degetul într’o chestie de felul acesta, mă grăbesc să-mi vîr mîna întregă. Cu toată rușinea și indignarea competenții mele ultragiante, m’am repezit așadar la telefon... Scurtul circuit se produce numai sub tensiunea unui curent de prea mare frecvență; am constatat însă că, altfel, firul rezistă la oricîtă vehemență verbală; nu numai firul dar și urechile. Mi-am pierdut, firește, măsura și

fără folos, căci de pe urma unei descărcări atît de ne la locul ei nu m'am ales decît cu acest răspuns lapidar și judicios:

— In orice caz, recomandafia D-Voastră nu constituie pentru noi o obligație...

I-am spus-o și tînărului Ion Iovescu ca să ia aminte și s'o povestească deocamdată în satul lui și altora mai tineri decît dînsul — peste vreun sfert de veac.

* * *

Situația mi se părea lichidată; ședeam pe ruini ca Marius. Nu tot așa se simția și țărănoiul ursuz, care, înșurubat parcă în scaun, n'avea poftă să plece... Monologînd, mai mult mormăind, începu a trece în revistă diferitele edituri, la care s'ar mai putea duce, nu fără a trage cu coada ochiului la mine ca să vadă ce spun; pățit, nu spuneam nimic. Nu conteni totuș de a bombăni de unul singur, întrerupîndu-se cu priviri laterale și socotindu-se ca și cum și-ar număra mărunțișul scos din buzunare în palmă:

— M'aș duce la o instituție domnească, cu bani mulți. Dă premii și încurajează tineri... Bate satele vara și strînge literatura babelor și a lăutarilor... Ia pe discuri vorba și cîntecul țăranilor...

Mă privi iarăși pieșiz. Cum nu țineam însă să-l scot din eroare, tăcui.

— Să vedeți, astă vară i-a căutat cu echi-

pele de boli, de grai și de obiceiuri. Păi — lovi el de a dreptul — dacă d-voastră spuneți că în romanul meu e numai folklor, de ce să mai vină ei cu echipa la Spineni și să nu vin eu la dînșii cu toate babele; mă rog, cu nunta întreagă.

— Te pomenești că fug de o „Nuntă cu bucluc”, glumii eu.

— De ce să fugă? Dacă nunta n'ar fi fost cu bucluc, n'ar mai fi ieșit cartea. Cît despre boli și bătăi, n'or fi bucuroși de cîte le-oi aduce.

Continuă așa mai multă vreme să-și numere mărunțișul socotelilor lui, — ca pentru dînsul, dar pe sub sprîncene se tot uita la mine, cu o privire, în care citeam o dojană cum mă muștră:

— Nu crezi oare că ai o datorie față de tinerii scriitori? De ce stai atunci și te uiți la mine cu nepăsare și mă lași să mă sbat, fără să-mi dai o mîină de ajutor?

În felul lui, omul avea dreptate. Nu-l puteam lăsa să se înece numai pentru a nu-mi tulbura liniștea. M'am scărpinat în cap și a trebuit să-i mărturisesc că-l cunoșteam pe d. director al instituției domnești ca pe om cu mare dragoste de literatură și de tinerețe și că, deși nu-mi presupuneam vreo trecere deosebită pe lîngă dînsul, puteam totuși încerca.

Mîina ce a acoperit voios cu slove un vagon de hîrtie s'a crispat, așadar, anevoe pe o foaie ca să recomande în cîteva rînduri d-lui di-

rector „un talent ieșit din preajma lui Creangă”, „de o mare bogăție folklorică”... Sfișiat de toate incertitudinile și răspunderile, i-am dat apoi scrisoarea tînărului, care a doua zi s'a și reîntors la mine luminat la față. Nu mai era posomorîtul de totdeauna. Nu mai conținea cu înminunarea. Dăduse în plin București peste un palat dintr'o mie și una de nopți. Dela poartă îl salutase un vardist (la drept vorbind, crezuse că-l confundase cu altul). Înăuntru urcase pe scări de marmoră. Niște oameni de serviciu în uniforme frumoase îl întrebaseră politicos ce doria. Le încredințase scrisoarea și fusese introdus numai de cît într'un birou somptuos... D. director îi zîmbise... îi strînsese mîna prietenos... îl poftise să ia loc într'un fotoliu de piele, în care se înfundase... îi frunzărise manuscrisul și îi dăduse înfilnire peste cîteva săptămîni.

Totul i se păruse fermecat ca în basme.

— Desigur, numai mulțumită scrisorii d-voastră de recomandație, adăogă el curtenitor.

— Ba, nici decum. Așa-i obiceiul casei, îi răspunsei eu cu o modestie neprefăcută și plină de negre presimțiri.

Neîncrezător, el dădu din cap și se sculă vesel; își va fi zis că mă prefăceam numai ca să-i stric bucuria. Plecă din nou la Spineni, unde nu știu dacă s'a îmbătat ori a mulțumit „Celui de sus”, s'a urcat în turla bisericii, luat ca o scîndură de șuvoaele desfundate, ori a rătăcit pe cîmpuri, cuprins de beția planurilor

mari... Peste o lună, m'am trezit însă cu dînsul, mai pămîntiu ca de obicei, mai încruntat, prăbușit.

— Ce s'a întîmplat, omule, de te văd atît de răsturnat?

— Păi, m'a refuzat.

Cum bănuisem de la început desnodămîntul glumii:

— Ei și? Nu știai că „nunta-i cu bucluc”?

El mă privi pieziș. Nu era momentul glumei. Il întrebai, ca să-i spun ceva:

— Și cum și-a motivat refuzul?

— In nici un fel!

— Să vedeți, mi-a trimis manuscrisul printr'un tînăr cu vorba că nu se publică.

— Bine, făcui eu, într'un fel bucuros. Probabil că nu sunt fonduri.

— Cum bine? se încruntă el.

— Ce voiai să-ți dea îndărăt manuscrisul cu „raport” și cu însemnări cu roșu?

Omul se deprinsese, se vede cu binețe și cu fotoliul de piele. Clătină totuși din cap, înduioșat.

— Nu pot spune că vardistul nu m'a salutat la ieșire tot așa de politicoș. Ori nu știa, bietul, ce pățisem, ori m'a luat iarăși drept frate-meu.

Mă mișcai neliniștit în scaun.

— Ne făcurăm, așa dar, de ocară și de data asta, zisei, dar e pentru ultima oară. Cred că nu mai ai de acum nici o pretenție editorială de la mine — și de la critica romînă?

— Vai, se poate? se feri el rușinat ca de o ispită.

Incăpăținat, ca și cum nu s'ar fi întâmplat nimic, începu din nou a trece în revistă editurile, la care, eventual, s'ar mai putea adresa. Privind cu nepăsare pe fereastră, îl lăsa să mormăie în voe. Pentru nimic în lume nu mi-aș mai fi încercat norocul. Cum printre editori pomeni la un moment dat și de *Cugetarea*, mă aruncaii totuși în îndemnuri stăruitoare:

— Foarte bine; du-te la *Cugetarea*, care a devenit una din editurile cele mai active; încurajează tineri; riscă, luptă. Acolo trebuia să mergi dela început...

Tînărul se luminează. Nu-i ajungea experiența ce făcusem pînă acum, credea că o să-i mai dau o scrisoare de recomandăție.

— A nu! asta nu! i-am strigat, bucuros că-l pot refuza îndreptățit. E singura editură, cu care n'am nici o relație. Dimpotrivă, în urma unei mici neînțelegeri de acum cîțiva ani cu directorul ei, om de altfel de ispravă, te sfătuiesc să nu-i spui că a fost la mine, că ți-ai citit romanul la ședințele *Sburătorului* și că l-am prețuit cu toții. Ți-ar putea strica.

Tînărul mă privi mirat și plecă ursuz, crezînd poate că-l trimisesem la *Cugetarea*, numai ca să scap de dînsul.

Nu știu ce-a făcut pe-acolo. Știu doar atît că eram bucuros că nu mai aveam nici un fel de amestec în demersurile lui în căutarea unui

editor. Peste cîteva zile îl văzui însă întrînd umflat de ape mari cum trebuie să fi fost, cînd i-am scris întîia oară.

— S'a făcut, isbucni el fără nici o introducere protocolară.

— Ce?

— Mi-a primit la *Cugetarea* „*Nunta cu bucluc*”.

— Bravo! mă crucii eu, neîncrezător încă.

— Dar știți că mi-a pus și o condiție, fără care n'o publică.

— Anume?

— Să-i scrieți o prefață.

— Eu?

— D-voastră.

— Ascultă, tinere, lasă gluma pentrucă...

— Vai, cum se poate să vă închipuiți...?

— Nu faci cumva o confuzie? Poate ți-a cerut prefața d. director al editurii depe Calea Victoriei, care mă rugase să-i recomand un tînăr de talent.

— Doamne ferește.

Tînărul se uită la mine șiret și chiar cu sfi-dare.

— Dumneata știi ce înseamnă cînd vezi într'un text, în paranteze: „*sic*”?

— Ce să însemne? „*Sic*”!

— Traducerea e liberă, dar nu-i departe de adevăr.

— Bine: asta-i altă chestie, dar mi-o faceți? stărui el țărănește cu gîndul numai la prefață.

— Negreșit, că ți-o fac. Mă costă mai puțin decît obrazul.

Ca omul pășit, nu putui totuși să nu revin la scepticismul meu obișnuit:

— Să știi însă că o public mai întâi la *Adevărul*, căci, așa cum am s'o scriu, în partea ei finală, te pomenești că mi-o refuză *Cugetarea* și n'aș vrea să scap ocazia de a mă certa de dragul d-tale cu toți editorii, cu care am legături prietenești. Unei *Nunți cu bucluc* i se cuvine și o prefață cu bucluc.

— Biiine, consimți el, poate cu regretul că-și tăia perspectiva de a-mi cere și alte scrisori de recomandație.

In ochi îi citii însă o licărire de speranță.

— Păi, după cum merg lucrurile poate că i-o refuză și *Adevărul*... Scap eu, scapă și el, săracul.

Dela plugarul Gheorghe Chindriș la Vice-regele Ardealului.

Acum vreo cîteva săptămîni, am găsit pe birou una din acele scrisori, pe cari nu pui bucuros mîna; plic murdar și mototolit, purtat, se vede, mult în buzunar; adresă mîzgălită primar cu creion albastru. Înăuntru, patru pagini scrise cu acelaș creion și cu aceiaș caligrafie rudimentară. Dintr'o sumară aruncătură de ochi am înțeles că era vorba de un plugar, Gheorghe Chindriș, care îmi cerea un exemplar din *Bălăuca*.

— Farsă, mi-am spus, dînd din umeri; obișnuita solicitare a admiratorului necunoscut, din preajma apariției oricărei cărți; dacă ai naivitatea de a da și un autograf, riști să-ți recunoști a doua zi exemplarul spînzurat pe vreun gard al Bulevardului. Incă una din formele crizei...

— Cine a adus scrisoarea asta? întreb.

— Un soldat.

— Să intre.

În birou apăru, în adevăr, un soldat micuț, tip de *piou-piou*, cam mototol și el la haine, dar vioi, cu ochi albaștri și luminoși, ce-mi inspiră dintr'odată încrederea.

— Cine ești dumneata?

— Să trăiți, săru'mîna, eu sunt soldatul Bizău Ion, ordonanță la d. căpitan Popescu Marin din inspectoratul jandarmeriei.

— Și ce-i cu scrisoarea asta?

— Să trăiți, e de la săteanul Gheorghe Chindriș, din Ieud.

— Din?

— Din Ieud, din Maramureș, dela granița Cehoslovaciei.

— Și ce cauți d-ta pe acolo?

— Apoi numa, să trăiți, și eu îs tot de acolo, și mă trimite domnu' căpitan din cînd în cînd de-i mai aduc, urdă, caș, ori brichete, de, ca dela graniță, că amu așa s'o scumpit vama, să trăiți.

— Și scrisoarea?

— Apoi scrisoarea mi-o dat-o Gheorghe ca să v'o aduc dumneavoastră.

— Și ce fel de om e Gheorghe al dumitale?

— Apoi ce om să fie?... Începu soldatul și fața i se luminează de o mare compătimire. Ia așa un om cam într'o parte, săracu, (și cu mîna făcu un semn de paseri sburătăcite din colivia capului). Să nu credeți că are cine știe ce carte, că doar o învățat numai la școala satului ca și mine. Da' s'o zărghit așa... Strînge cărți și tot citește... Ce-o fi înțelegînd, dumnezeu știe! Săracu' a avut și pămînt și l-a vîndut, de s'o ales doar cu trei dulapuri mari cu tîrfăloage... O ajuns cioban... din gospodar ce era... Eu tot i-am zis, da n'a fost chip; n'o

vrut să mă asculte. Uite, m'o trimis amu cu scrisori la niște domni scriitori; da' mi-o dat și trei sute de lei că, dacă domnii scriitori n'or voi să-i dea cărțile, să le cumpăr la librărie...

Amestecul de milă și de dezaprobare a soldatului îi vădea sinceritatea; plugarul iubitor de carte din fundul munților Maramureșului era autentic; îi puteam oferi un exemplar din *Bălăuca* cu dedicație, fără primejdia de a-l vedea spînzurat pe gardurile Bulevardului...

*
* * *

Peste două săptămîni, în josul scărilor dădui din nou peste soldatul cu ochii mici, albaștri și luminoși.

— Ce-i, camarade?

— Apoi am mai fost acasă la leud și am mai adus o scrisoare dela Gheorghe, știți d-voastră (și soldatul făcu cu mîna semnul unor paseri sburătăcite din colivia capului).

— Iarăși? mormăii eu bănuitor, punînd scrisoarea în buzunar. Uite, acum, sunt grăbit; treci după amiază pe la patru să vedem ce-i povestea...

După amiază, cînd deschisei plicul tot atît de motololit și de murdar ca și cel dintîi, căzură dintr'însul trei zeci de lei. Scrisoarea mîzgălită tot cu creion albastru cuprindea următoarele rînduri, pe care le reproduc fără nici o alterare:

Scumpul meu Binefăcător,

Eu plugarul Gheorghe Chindriș cu mare bucurie am primit prin consăteanul Bizău Ion cartea de la Domnia Voastră: Bălăuca. M'am bucurat nespus de mult că scrisoarea mea a avut norocul să meargă la Domnia-Voastră. Eu vă citesc din 1925 și am o foarte mare dragoste față de Domnia-Voastră. Până în prezent posed toate volumele de critică de Domnia Voastră. Precum și toate cărțile din seria romanelor : Bizu.

In ceia ce privește romanul poetului meu scump și drag Eminescu, nu am avut putere să-l cumpăr. Căci nu am avut bani. Iar eu avere nu am, fără lucrez când la unul când la altul. Căci viața e grea și omul trebuie să lucreze. Romanul Bălăuca e continuarea romanului Mite și eu pe Mite nu îl am. De aceia acum prin acest soldat vă trimit suma de 30 lei, căci alții nu am, cu toate că am probat să-i iau cu împrumut. Și vă rog a-mi face reducere la opera Domniei-Voastre Mite și a mi-o trimite prin acest soldat.

Eu deci din munții Maramureșului rog pe bunul Dumnezeu să vă țină întru mulți ani fericiți și cu sănătate să puteți munci pe ogorul literelor pentru binele neamului românesc.

Vă sărut mâinile cu profund respect.

eu plugarul

GH. CHINDRIȘ

Plugarul Gh. Chindriș își merita, și de data asta, volumul; am pus pe *Mite* cu autograf într'un plic; cît despre bani, am șovăit puțin; mi-am zis că, dacă i-aș trimite îndărăt prin soldat, acesta i-ar putea reține pentru dînsul și între cărturarul Gh. Chindriș, care și-a vîndut pămîntul ca să se aleagă cu trei dulapuri cu „tîrfăloage” și soldatul Bizău Ion, care făcea compătimitor semne de sbor de paseri, cînd vorbea de patima de citit a consăteanului său — preferința mea era categorică. Am închis deci banii în acelaș plic, cu cîteva rînduri, prin care îi anunțam restituirea lor. Cînd veni soldatul îi explicai lucrul.

— Uite cartea, camarade; am pus și banii înăuntru și i-am scris lui Chindriș că-i dau bucuros ceia ce-mi cere, dar că n'am nevoie de banii lui.

Soldatul aruncă plicul pe birou, ca și cum l-ar fi ars pe mîini.

— Apoi, numa, să trăiți săru' mîna, eu nu duc cartea.

— De ce? făcui eu mirat.

— Pentrucă Gheorghe mi-a spus să nu primesc banii îndărăt, apăsă el îndărătnic.

— Ce fel de vorbă e asta, camarade?

— Iaca așa, să trăiți; îți zice ce-ți zice, da' eu nu-i pot primi, că se supără Gheorghe...

Nu-mi venia să-mi cred urechilor. Și eu care-l bănuiam în stare să și-i însușească!

Se vede că munții Maramureșului produc

nu numai cărturari ci și oameni cinstiți. Cu multă trudă l-am putut totuși îndupleca:

— Eu îți dau dumitale plicul ăsta să-l duci plugarului în satul lui. Dumneata n'ai de unde ști ce-i înăuntru. Să-i spui că nu ți-am vorbit nimic și pace bună.

— Aiasta așa-i, conveni el îngăduitor, jucându-și măregelele albastre ale ochilor, și luînd în sfîrșit plicul... Că, altfel, de-o afla mă încarc de doamne ajută...

* * *

Pe cînd mă gîndeam la surprizele ce-ți pot veni de prin munții îndepărtați, ca la rare satisfacții literare, într'o țară în care atenția publică merge numai spre dramele pasionale și spre fraudele dela o sută de milioane în sus, în biroul meu intră un d. general însoțit de ginerele său un d. deputat... Generalul, fost comandant de corp de armată, dacă nu chiar de armată în războiu, actual senator de drept; un bătrîn frumos, arătos, de clasă mare, cu maniere afabile, în stil de curte, bine cuvîntător, prea bine poate, cu modulări și complezențe de tenor, desfășurînd amplu și rotund orice amănunt, povestind luminos, patetic, cordial; într'un cuvînt, om de lume, de mare lume și, mi se spune, că în capitala unei provincii alipite, a desfășurat, după războiu, prestigiul, necesar de altfel, al unei adevărate curți, prin fast, pompă, simț de autoritate, și

prin iradierea persoanei sale simpatice ; în unele saloane i se iscase chiar și porecla de Vice Regele.

Ginerele, deputatul, fost ofițer în armata austriacă, rigid, sobru, de educație pur germanică, închis, respirînd autoritatea, onestitatea, soliditatea caracterului; desigur, om de preocupări tehnice. Prizonier de războiu, și-a petrecut vre-o doi ani în Siberia și Mongolia...

— Ați citit, de sigur, volumele lui Stere, a căror acțiune se desfășoară în Siberia, i-am spus eu ca să fac legătura conversației.

Nu numai că nu le citise, dar d. deputat nici nu auzise de romanele lui C. Stere, de care știa numai că e trădător.

Deși prin biroul meu au trecut miniștri și prim-miniștri, (bine înțeles, cînd nu erau în funcțiune) și mulți generali — toți pentru chestiuni literare, singurele care mă interesează — d. general-senator și d. deputat nu erau la mine din motive literare (cu toate că, după firea sa expansivă și întorsătura estetică a frazelor sale, bănuiesc că d. general trebuie să fi scris poezii în tinerețe).

Pricina, care îi aducea, era cu totul alta. Nu-mi rămîne decît să fac o mărturisire publică, mărturisire nefăcută pînă acum și cu totul neașteptată:

Pe lîngă meseria mea cunoscută, sunt și profesor de limbele latină și greacă la unul din liceele Capitalei.

Voi mai adăoga că, deși pe la mine au trecut mii de tineri sau de persoane venerabile cuprinse de patima literaturii, n'a venit nicio dată nimeni pentru chestii didactice. Secretul celeilalte meserii mi-a fost, așa dar, bine ținut pînă acum. De data aceasta d. general-senator și d. deputat erau, din nefericire, la mine pentru un astfel de motiv. Era vorba de fiul d-lui deputat, nepot al d-lui general, cu oarecare dificultăți școlare. Ce anume nu interesează. Tînărul nu este un element rău; e perfectibil. Suntem de acord. Cu glasul lui cald, larg, cordial, d. general adăugă:

— Unde mai puneți că are și aptitudini literare, are sensibilitate artistică; a publicat chiar cîteva poezii. Poate că e la mijloc ecoul picăturii de sînge a lui C. A. Rosetti, ce-i curge prin vine...

— Da? făcui eu oarecum interesat, sperînd să vină chestia pe tărîmul literar și să încarez vizita în unicile mele preocupări.

O sbîrniitură de telefon a d-lui general aduse din celălalt capăt al Bucureștilor două numere ale unei reviste de liceeni. Apoi cu glasul său cald, cordial, larg, teatral, cu vibrații sonore, d. general citi o poezioară, două... cu floricele, cu stele, cu raze blînde de soare, cu vrajă de lună... în sfîrșit, cu toate resursele poetice ale unui copil de 15—16 ani în erupție sentimentală. Lectura se tăia prin comentarii... „e aici domnule profesor, o sensibilitate, nu așa? cum să zic, o simțire... o imaginație... o fantezie...

care nu vă scapă, de sigur, domnule profesor..." Se vedea bine că d. general se ocupa cu literatura și înființase odinioară la Cluj un ziar pentru înălțarea culturală a poporului românesc".

În mijlocul citirii celei de a patra poezie, în fața tăcerii mele cenușii, cuprins de o vagă remușcare de om de lume, care nu vrea totuși să abuzeze de atenția nimănui, se întrepruse curtenitor:

— Dar, îndeinitiv, pe dumneavoastră ca profesor de limba latină poate că nu vă interesează literatura, și eu care abuzez...

Tot ca om de lume, i-am răspuns și eu:

— Ce are aface? Înțeleg orice preocupări... cu gândul la plugarul Gheorghe Chindriș din Ieudul Maramureșului, care și-a vîndut pămîntul ca să-și umple dulapurile cu cărțile mele.

* * *

Cîteva luni după aceea am primit de la plugarul din Ieud altă scrisoare, pe care o reproduc:

Ieud-Maramureș 18 Aprilie 1936

Scumpul meu Binefăcător,

Iertați-mă, vă rog, că vă scriu așa de tîrziu, aproape șase luni dela primirea darului domniei-voastre: *Mite* și *Bălăuca*.

Vă încunoștințez că am primit plicul dela Domnia Voastră iar în plic am găsit suma de 30 lei și romanul Domniei Voastre: *Mite*. Am

găsit în plic aceiași bani trimiși de mine, acele monede ruginite, și le-am pus sub grinda casei ca să nu le găsească din familia noastră să mi le ia cineva. Când am văzut banii, parcă-mi vinea să plîng. Nu pentru că mi-a părut bine că mi i-ați trimis, ci pentru faptul că am văzut că sunt oameni și buni la inimă în țara noastră românească. Eu — ce-i drept — totdeauna pe scriitori i-am crezut oameni buni; singurii care m'au făcut și pe mine bun. Căci înainte de a citi pe bunul Panait Istrati, Liviu Rebreanu, Const. Stere, M. Sadoveanu, Mircea Eliade, Camil Petrescu, Cezar Petrescu și alți scriitori streini, ca M. Gorki, Dostoevschi, Tolstoi, E. Zola, V. Hugo, Goethe, St. Zweig, Ludwig și alți mulți pe care nu-i pot scrie — eram o bestie; un om rău care băteam animalele de muncă și oamenii cu care aveam de a face. Dar citind, mi-a venit o milă și o scîrbă de mine însumi! Și așa pot zice că sunt mai bun.

Am cheltuit, ce-i drept, cu cărțile, dar nu-mi pare rău. Și permiteți-mi să vă spun că scriitorii sunt toți oameni cinstiți. Singurii oameni, care nu pot să fure — cel puțin așa cred eu.

Pentru toate cărțile care mi le-ați trimis, Vă mulțumesc. Și să nu credeți că sunt cu filele netăiate și necitite. Le-am citit cu toată dragostea sufletului meu însetat și, când avea scumpul meu poet Eminescu necazuri, plîngeam singur, gîndindu-mă cum unor oameni buni și mari în țara noastră li se împletesc cununi de lauri după moarte. Mi-a plăcut mult

Bălăuca; Mite mai puțin. Eu sunt sincer și mă rog a mă ierta pentru sinceritatea mea.

Despre mine nu am multe să vă scriu. (Ce-i drept, nu mă cunoașteți personal). Muncesc din greu la coarnele plugului și la sapă, iar seara o oră citesc, dacă am ce. Am cumpărat *Fiul omului* de E. Ludwig, care îmi place. Peste o săptămână cred că o termin. Acum îmi bat capul să fac rost de vreo 120 lei pentru romanul *Gorila* de L. Rebreanu, de care am auzit că apare în curînd. Și apoi pînă la toamnă nu mai cumpăr cărți că nu am putere.

Ași dori din suflet să pot să vă cunosc odată și personal, dar nu cred, căci de aici pînă la București este drum lung, iar eu n'o să-l calc niciodată.

Sărmanul Dionis, de marele poet Eminescu, îl am și eu, dar este un roman filozofic foarte greu pentru mine. De trei ori l-am citit și de-a-bea l-am înțeles. Sărmanul Eminescu cum este acumă lăudat de toată lumea și cît a trăit cum nu l-a înțeles nimeni. Și acum sunt sute de scriitori buni, care mor cu zile în cea mai neagră mizerie și nimeni nu-i înțelege.

Sărmană țară!... Sărmani oameni!...

Eu o să Vă scriu din cînd în cînd. Vă voi mai scrie scrisori fără să Vă cer bani sau cărți, — cu toate că sunt sărac — ci numai din dragostea ce am pentru Domnia Voastră și pentru scrisul și literatura romînească — în general.

Mi se întîmplă de multe ori că merg ca să

fac ceva cumpărături în oraș. Trec pe lângă vitrine, citesc titluri de cărți și suspin. În primul rînd, cărțile sunt scumpe, iar în al doilea rînd, sunt sărac și aș dori să citesc și nu am ce să citesc.

Gînduri multe nu am de viitor. Primul meu gînd este: să am putere și să pot munci, căci munca este cel mai frumos lucru din lume. Iar al doilea să fiu om de omenie și să nu fac politică. Da. Politică nu fac căci mi-e scîrbă de ea. Nu vreau să urăsc nici o naționalitate, nici o clasă. Vreau să fiu bun. Dar să mă explic: Urăsc și eu o singură clasă: Fascismul, fiindcă fasciștii sunt huligani și bat pe cei ce sunt de alt neam și uită că cu toate că sunt de alt neam sunt și ei oameni.

Mai am de gînd să fac o cerere la editura *Adevărul* (această cerere o să o fac prin Iulie, cînd o să am bani) ca să primesc „*Adevărul literar*” și *Dimineața*” pentru suma de lei 600 anual. Dar nu știu dacă o să-mi dea reducere. Banii o să-i trimit deodată cu cererea.

Cam acestea sunt gîndurile mele.

Neavînd ce Vă scrie, Vă doresc multă sănătate dela Bunul Dumnezeu ca să puteți munci fericiți pentru a ne lumina pe noi, cei din întuneric.

Cu profund respect

GH. CHINDRIȘ

plugar

Com. Ieud, jud. Maramureș

E aproape de necrezut că în fundul unui sat maramureșan dela granița țării, se poate găsi un suflet atît de rîvnitor de lumină și care de la coarnele plugului trece la lectura lui Rebreanu și a lui Ludwig; — dar mai presus de orice, e o minune că aceste lecturi n'au căzut în suflet sterp ci au semănat într'însul omenia.

IV

O crimă nesăvîrșită.

Un necunoscut de vreo patruzeci și cinci de ani, solemn, îmbrăcat în negru, cu o redingotă încheiată pînă sus, tip de Quaker sau de pastor protestant, cu farurile ochelarilor petrecute după urechi, cu rame groase, solide, ras, cu demnitate în mișcări și gravitate cavernoasă în glas. Se apropie de mine cu pași măsuțați; ghiozdan negru subsoară.

— Domnul?

— Pamfil Dragu.

Scurt moment, pe care, deși încercai să-l umplu cu un:

— Imi pare bine

rămase totuși penibil de vid. Numele nu-mi spunea nimic și din atitudinea deziluzionată a vizitatorului se vedea bine că se așteptase să-l cunosc măcar din auzite. Ceva mai sfios adăogă:

— Dramaturgul.

Că nici adaosul nu mă luminează mai mult, se simți probabil din lipsa de expresie a figurii. Jucase, așa dar, cartea, pe care o joacă toți scriitorii sau toți cei ce-și închipue că se bucură de notorietate; își declinase calitatea, care, în deosebire de celelalte funcții înregistrate în-

tr'un statut și un salariu, nu există decît dacă se află dinainte în conștiința celui căruia și-o proclamă. Jucase și pierduse; era dramaturg și n'o știam. Cu aerul rușinat al omului învins, se trase un pas îndărăt de pe cîmpul de luptă, adăogînd totuși cu o ultimă încercare de a se apăra împotriva anonimatului ce-l înghițea:

— Autorul „*Crucei de război*”...

— A! D-ta ești? exclamai, dîndu-i o satisfacție, la care poate nu se mai aștepta. Pe sub sticlele groase o lumină de bucurie i se strecură în ochii severi. Prin urmare îl cunoșteam! Intr'un fel străbătuse noaptea anonimatului cu care se luptă toți cei ce scriu... Il cunoșteam din împrejurarea că de vreo opt ani, la fiecare început de stagiune, în fruntea programului Teatrului Național publicat în ziare era trecută și „*Crucea de război*” a lui Pamfil Dragu... Nu știam cine era autorul piesii anunțată regulat și nejuțată tot atît de sistematic.

— Imi pare bine că te cunosc și că ești, căci începusem să cred că ești numai o ficțiune convențională a programelor Teatrului Național.

Quakerul își ridică spre tavan mîinele austere:

— Vai, dacă n'aș suferi încă, aș începe și eu să cred că nu-s o realitate ci o ficțiune.

— Ia, te rog, loc și spune-mi povestea de vas fantomă a „*Crucei de război*”.

— „*Crucea de război*” este o piesă care

există și o am aici, începu cu gravitate Quakerul, arpegiind cu degetele păroase pe pielea neagră a ghiozdanului îngrijorător de plin. Nu vă speriați, e numai într'un act. Cu voia d-stră o să v'o citesc, căci pentru asta am și venit aici. Am scris-o imediat după război și gândul rău m'a îndemnat să o prezint Teatrului Național... Nu după mult am fost convocat în fața comitetului, unde mi-a citit-o un domn cu cioc și ochelari, cu glas ascuțit de păun și bătaios. Nu știam cine e; numai în urmă am aflat că era d. Mihail Dragomirescu, marele nostru critic. Omul s'a luptat vitejește pentru mine; i-a găsit lucrării câteva originalități și mi-i rușine să vă spun că i-a recunoscut și „o genialitate”, ce-i dreptul, „parțială”. Ce să mai lungesc vorba? Piesa a fost primită pentru stagiunea viitoare... E deasemeni de prisos să vă spun satisfacția simțită la scoborîrea scărilor Teatrului, pe care cu două ceasuri înainte le urcasem umil și îngrijorat. Mi s'a părut că deasupra Căii Victoriei filfîia un drapel de lumină. D-stră nu cunoașteți poate viața amărîtă a scriitorului obscur, silit să lucreze într'un fund de mahala fără bucuria recunoașterii, privit cu neîncredere de toți, începînd cu ai săi, dușmani intimi ai unei munci nerăsplătite și ingrate... Cred că pînă acasă am tras în plămîni tot aerul Capitalei și mă mir că a mai rămas și pentru alții... In prag, m'a întîmpinat taica-bătrînul; știa de unde vin și nu m'a întreat nimic, atît era de sigur de înfrîngere.

I-am trîmbițat biruința, cu o trîmbiță de un aur mai sonor de cît cea a poetului; i-am reprodus și vorbele criticului cu cioc; nu prea știa el ce e genialitatea parțială, dar și-a dat totuși seama că trebuie să fie un lucru mare. Ne-am bucurat cu toți; mama a plîns și m-a sărutat, legănîndu-mi capul ca la copii:

— Lică... Lică...

Cînd vestea a apărut prin ziare, am arătat-o prin bodegi, prin băcănii, la frizer, prin cafelele tuturor cunoscuților. Unii o citiseră singuri.

— Bravo, Pamfilică, așa înțeleg și eu!

Am primit felicitări, mi-am stropit succesul de nenumărate ori cu toți prietenii, le-am povestit în cerc și separat scena istorică din comitetul teatrului, în care mi-a fost primită piesa; am reprodus și cuvintele criticului cu cioc și cu ochelari: „care, cînd, domnilor, eroul Mușat trîntește pe masa de lemn a cîrciumii printre toți indivizii aceia demoralizați, răsvrățiți și bolșevici, crucea lui de război, se produce un moment de stupoare sublimă, în care trebuie să recunoaștem autorului o genialitate parțială”... Unii dădeau din cap poate cu neîncredere; dar primirea era un fapt sigur, consemnat în ziare și prin urmare de netăgăduit de nici o invidie... Nu aceste bucurii exterioare în sînul cartierului meu mi-au fost însă cele mai dulci în lunile ce au urmat succesului; adevărata bucurie am avut-o tot din partea a lor mei. Bătrînii desperaseră de mult de mine;

mă vedeau la patruzeci de ani „necăpătuit”, cum ziceau, și mă priveau scriind zi și noapte cu o neîncredere, pe care nu mi-o ascundeau. A scrie, pentru dînșii era o pierdere de vreme, mai ales cînd nu mi se publica nimic.

— Pentru cine scrii?

Dădeau apoi din umeri, obidiți, și nici eu nu le puteam vorbi de glorie. Ce e gloria, cînd nu se traduce prin nici un semn vizibil? Alta era situația acum. Primeam o consacrare oficială din partea celei mai mari instituții de stat ; nu însemna, firește, o slujbă sau măcar bani; dar bătrînii erau destul de înțelegători ca să se mulțumească deocamdată și cu atît; pricepeau că gloria lui Vasile Alecsandri și a lui Eminescu înseamnă și ea ceva, deși nu se preface în leafă cu rețineri și pensie. Nu știau cum să se poarte mai bine cu mine, mai ales mama : — „Să nu se miște nimeni în casă. Lică scrie”, iată ce auziam în fiecare zi. Ca să nu mă tulbure din scris, treceau în vîrfurile picioarelor pe dinaintea ușei. „Lică scrie”! și, în adevăr, scriam. Căci succesul la început și apoi încrederea și desnădejdea m’au împins la lucru cu desperare, zi și noapte. În opt ani am scris 37 de volume de versuri și 65 de piese — adaoase el punînd mîna pe ghiozdan ca și cum ar fi vrut să-l deschidă. Mă retrăseai instinctiv cu fotoliul.

— Nu vă speriați, că nu sunt în ghiozdan; dar tot o să vă citesc cîteva din ele, cînd veți binevoi să-mi fixați o zi de lectură, ca să con-

statați că nu m'am trudit zădarnic... Toamna, cînd mi-am văzut piesa trecută în repertoriul stagiunii am primit alt rînd de felicitări, alt rînd de tratații prin bodegi și berării... Epoca de aur a existenții mele de autor dramatic!... Prin Septembrie m'am dus, așa dar, la direcția Teatrului cu pieptul deschis, ca la mine acasă. Directorul nu-și mai aducea însă aminte de piesă:

— „Crucea de război” ? Hm... Să vedem... A, da! Răbdare, o să-i vină rîndul...

Am înțeles că nu trebuie să mă las uitat... Am mai fost odată, de două, de șapte ori, pînă ce, enervat, directorul m-a repezit:

— Dar grăbit mai ești, domnule! Ce crezi că la Teatru lucrurile merg așa de repede? Așteaptă. Cînd ți-o veni rîndul, te chemăm noi...

Vorbă să fie. Să mă cheme ei! Nu eram atît de naiv să-i cred. Și apoi nu mă lăsau în pace nici prietenii:

— „Cînd ți se joacă piesa, Lică?” — „Luna viitoare”...

I-am purtat așa cu vorba din lună în lună pînă ce au început să zîmbească și să dea din cap neîncrezători.. Urcam zilnic scările Teatrului, dar nu-l mai puteam prinde pe director. Nici în toamna următoare: — „Domnul director n'a venit” — „Domnul director nu vine azi” — „Domnul director a plecat chiar acum”, — „Domnul director e în comitet”, — „Domnul director nu primește”, în timp ce pe ușă forfoteau toți Eftimii, toți Mi-

nuleştii, toţi Hertzii... Nici nu vă puteţi închipui ce cabală e la teatru ; câţiva scriitori se joacă între dînşii cu rîndul, vorba ceia, mîna pe mîna spală. Abia spre primăvară l-am prins pe director, tocmai cînd voia să se strecoare pe scara de din dos. Părea că nu mă recunoaşte:

— „Crucea de război” ? A d-tale e ? Aha ! să vedem...

Ştiam că-mi jucam ultima carte.

— Nu vă reclam, domnule director, un drept; m’am convins că a juca o piesă înscrisă în repertoriu nu constituie un drept. Vă cer o favoare. Nu vă cer, vă implor, şi nu pentru mine ci pentru bătrînul meu tată, care e astmatic şi n’ar vrea să moară înainte de a-mi fi văzut piesa.

Induioşat, omul se uită blînd la mine; îmi înţelese durerea şi îmi strînse mîna;

— Iţi dau cuvîntul de onoare că ţi-o joc la toamnă.

Şi, în adevăr, s’a ţinut de cuvînt; mi-a pus-o în repetiţie; dar după cîteva zile guvernul a căzut, iar noul director mi-a scos-o din repetiţie...

Povestea cu tata nu era inventată. Bătrînul se stîngea văzînd cu ochii; mă privea neîncrezător, nu-mi spunea nimic, dar înţelegeam că mă consideră tot ca un neisprăvit. O singură dată a îndrăznit să-mi şoptească între două leşinuri:

— N'aș dori să mor înainte de a-ți vedea piesa jucată.

A murit totuși cu dorința nesatisfăcută. Am început din nou să bat scările directorilor fără să-i pot convinge. Pe unul doar l-am înduplecat, arătându-i că ar îndeplini ultima dorință a mamei ce se stinge pe încetul.

— „Bine, îți pun piesa în repetiție săptămîna viitoare”. Peste două zile demisiona; se vede că deaceea se și arătase atît de mărinos. A murit și mama fără să-mi fi văzut piesa. Cînd am început să vorbesc altuia de boala surore-mi, care se topia de offică, acesta și-a întors brutal spatele:

— Și intrucît vrei să mă intereseze boala surorii dumitale?

A murit și soru-mea, cinci ani dela primirea piesei... Am rămas singur în casă, ocolit sau luat în rîs și de prieteni:

— Cînd ți se joacă piesa, Lică? îmi mai aruncă din cînd în cînd vreunul în bătaie de joc.

Am căzut la mizantropie; am început să mă închid în casă; din toți ai mei nu mai trăia de cît o cățea bătrînă „Luța”, aproape oarbă. O mîngîiam și-i spuneam:

— Luța, îți jur că măcar tu n'o să mori înainte de a mi se juca piesa...

Și luam iarăși drumul Teatrului. Zădarnic. Luța a murit și piesa tot nu mi s'a jucat. Acum, să vă spun drept, azi noapte, sbătîndu-mă în insomnia mea obișnuită, m'am gîn-

dit deodată la vinovatul nenorocirii ce s'a lăsat asupra mea și mi-am spus:

— E oare teatrul ori criticul cu cioc și glas de păun? Teatrul nu e un om — în opt ani s'au schimbat atîția directori, care cu toții au procedat la fel; nu mă pot răzbuna pe unul și favoriza pe altul. Rămîne criticul cu cioc, care, descoperindu-mi o „genialitate parțială” m'a nenorocit. M'am hotărît deci ca să mă răzbun cu mîinile cu care am scris „*Crucea de război*”... Am pornit cu gîndul ăsta, dar mergînd mi-am zis:

— Și dacă totuși omul cu cioc are dreptate, cum mi-aș putea eu pîngări mîinile cu o crimă?

M'am întors din drum și m'am abătut întîi pe la d-stră ca să vă citesc „*Crucea de război*” și să decideți apoi cine e vinovatul.

Mulțumită numai atitudinii mele împăciuitoare și răspunsului echivoc, crima nu s'a săvîrșit. Piesa era însă jalnică.

V

Proces literar.

Pe o căldură tropicală de început de Iulie, intrai la mine, întârziat și grăbit... În birou, lângă radioul deschis, mă aștepta în fotoliu o fetișcană de vreo douăzeci de ani, intimă ca și cum ar fi fost la ea. Mă oprii o clipă uimit cu răsuflarea tăiată din pricina celor cincizeci de trepte urcate prea repede. Frumușică, fata mă privi cu ochi candizi și prietenoși.

— Scările, maestre! Cam multe, nu-i așa? Nu-i vrîsta, că și mie mi s'a tăiat respirația. Ședeți o clipă, Luați loc, vă rog, mă întâmpină ea familiar, arătîndu-mi un fotoliu.

Mă uitai nedumerit la fetișcana ce făcea pe gazda în propria-mi casă.

— Veniți dela examenul de bacalaureat? reluă ea, cînd mă văzu odihnit.

— Nu.

— Eu am trecut dimineață pe la *Regina Maria*... Am ascultat cum examina profesorul X (și îmi numi un cunoscut profesor de filozofie)... Nu se pricepe. Incurcă numai fetele și are un ton aspru ce le intimidează.

— Nu știam...

— Dar, uitasem, adaose, sculîndu-se sprin-

ten. Caut de un sfert de ceas telefonul și nu-l gădesc.

— E în odaia de alături.

— Imi dați voe, maestre? Numai câteva minute. E ceva urgent...

— Mă rog, dudue.

Trecu, ușoară, în cealaltă cameră.

Privii la ceas; două fără un sfert și nu mîncasem; pe masă cartea de vizită a unui uriaș manuscris îmi prevestea a rău. Pe lîngă asta, fata își prelungia conversația telefonică de caracter mai mult intim.

— Cu cine am plăcerea, dudue? îi spusei, în-sfîrșit, la întoarcere.

— Ce are a face! răspunse ea ridicînd din umeri.

— Totuși...

— Ornstein, dacă țineți, îmi aruncă cu o mică de nepăsare, ca și cum ar fi voit să spună: „ei, la ce ți-a servit?”

— Desigur că n'are a face. Văd însă că ai venit cu un manuscris. E deci la mijloc o chestie literară. Sunt aproape două și n'am mîncat și pentru literatură nu primesc decît dela cinci în sus. Treci, te rog, atunci...

— Asta nu se poate; între cinci și șapte lucrez cu d. prezident X de la Casație.

— Regret, dar nu-i nimic alta de făcut.

— Știți ce, maestre? Mîncăți dumnevoastră și eu vă aștept aici în birou.

— Nu-i cu puțință, dudue. Nu ascult lecturi imediat după masă și sunt obosit.

— Atunci mă duc să mă primblu prin Cișmigiu și mă întorc pe la trei jumătate. E bine?

— Nici asta nu-i cu puțință; nu mi-ar tihni să știu că te primbli prin Cișmigiu din pricina mea.

— Am altă idee. Imi dați voe să telefonez un moment?

Peste câteva minute se întoarse luminată.

— S'a făcut, maestre. Domnul Președinte e cam bolnav, așa că nu mai trec azi pe la dînsul ca să-i citesc...

— Dar ce-i citești dumneata?

— Ii citesc cîte două ceasuri pe zi din roman, răspuse ea indiferent.

— A! Care va să zică domnul președinte se ocupă cu literatura.

— Il interesează cazul juridic, pe care îl tratez și îmi dă sfaturi.

— Aha! Atunci ne-am înțeles, dudue.

— Da. Vin după cinci la lectură... Deocamdată voi să vă vorbesc însă în prealabil de altceva.

— De ce?

— De un proces literar.

Cît ai clipi îmi desfășură dinaintea ochilor un afiș tipărit (în corectură, ce e dreptul) în care se anunța un „proces literar” asupra „Cazului Dorei Moraru”, în sala Dalles, sub auspiciile președintelui Curții de Casație asistat de alți cîțiva membri și de primul președinte al Curții de apel, de președintele Academiei Romîne, de cîțiva foști miniștri, între care, firește

și d. Gr. Trancu-Iași, de doi scriitori cunoscuți, avînd ca acuzatori și apărători pe decanul baroului și alți cîțiva mari avocați, care de obicei nu deschid gura de cît de la o sută de mii de lei în sus... Privii înmărmurit la fetișcana cu ochii candizi, căreia i se părea firesc să pună în mișcare o lume atît de dificilă.

— Ce e „Cazul Dorei Moraru”, dudue?

— E titlul romanului meu.

— Romanul dumitale a apărut?

— Nu. Dar tocmai de aceia am organizat acest proces ca să pot strînge mijloacele materiale pentru publicarea volumului și ca să-i fac lansarea cuvenită.

— Și toate persoanele acestea din afiș vor veni la procesul dumitale?

— Da. Unele mi-au făgăduit personal; altele au făgăduit domnului președinte.

— Așadar cazul eroinei dumitale va fi judecat de președintele Casației, de președintele Academiei, de președintele S. S. R.-ului, de decanul baroului?...

— Da, îmi răspunse fata cu ochi candizi, mirată de întrebarea mea.

— Bine. Ași vrea acum să mai știu cine te-a îndreptat la mine și în ce scop, cînd ai de partea dumitale pe toți președinții corpurilor constituite din țară... Îți mai lipsesc doar Patriarhul și Șeful marelui stat major.

— Tocmai la asta voiam să ajung. Ca să obțin gratuit sala Dalles, proprietatea Academiei, am fost la secretarul ei general, care,

cum știți e un matematician și m'a trimis la dv. ca să-mi dați câteva rînduri de apreciere asupra manuscrisului.

— Mă măgulește foarte mult părerea d-lui secretar general dar de ce nu s'a adresat domnului președinte al Academiei, pe care îl văd în juriu?

— Domnul președinte e în juriu numai din pricina funcției lui dar e geolog, — înțelegeți? răspunse ea cu indulgență față de o incompetență atât de evidentă.

— Aha, înțeleg.

— Imi puteți scrie chiar acum rîndurile de recomandatie?

— Numai după lectură, dudue.

— Bine. Atunci trec pe la șase. Imi dați voie să mai telefonez ceva, un moment numai?

* * *

Pe la șase fata cu ochi candidi sosi cu impunătorul ei manuscris; mai întreținu câteva convorbiri telefonice cu diferite persoane; ascultă câteva arii la radio și se porni apoi la lectura în fragmente alese a romanului... Era vorba, pe cît îmi amintesc, de o fată de școală, care, îngropînd în fundul curții broasca, pe care profesoara făcuse în clasă disecția, e primită ca revoluționară și persecutată cu atîta înverșunare încît, pînă la urmă, prin ce împrejurare nu mai țin minte, e silită să fure catalogul sau să facă un act desperat de o natură similară, pentru care e eliminată din toate

școlile, dată în judecată (?) așa că trece și pe la Văcărești, unde își scrie memoriile; eliberată, devine o declasată socială, lunecă la prostituție sau nu mai știu la ce. Totul pentru mila arătată față de o broască disecată. Cartea voia să fie un rechizitoriu împotriva școalei și a moralei sociale. Iată „Cazul Dorei Moraru”, pe care aveau să-l discute în public toți președinții înaltelor corpuri constituite din statul nostru!... Proza era neroadă, naivă, pueril bombastică, dar aspectul fetei subțirele, cu ochi candizi dați peste cap, care psalmodia în chip cu totul neverosimil niște fraze inepte venite parcă de dincolo de dînsa, dintr’o lume fără realitate, era destul de ciudat. Proba pentru mine și pentru cele cîteva persoane aflate întîmplător în birou asupra „Cazului Dorei Moraru” era de mult făcută; des înteruptă, fata își relua însă lectura de cîte ori intra cineva, ca și cum ar fi căutat într’însul un sprijin moral. În realitate, cu obișnuita lor cruzime, tinerii și-o treceau dela unul la altul ca un lucru de haz...

I-am spus, firește, tot ce trebuia să-i spun, în forma cuvenită unui somnambul urcat pe streășina casei. N’am povățuit-o să-și arunce manuscrisul în foc, ci să-l refacă în total după anumite indicații de ordin general. Nu se arătă revoltată, ci se declară gata de a se pune pe lucru.

— Am să vin chiar mîine, maestre, ca să vedeți ce am refăcut...

— Asta nu se poate, dudue. Mîine plec pentru două luni la Fălticeni, îi răspunsei nu fără oarecare ușurare.

Fata păru consternată, jefuită din drepturile ei.

— A! Cum, plecați așa curînd? Vai, tocmai cînd găsisem că e atît de bine la dumneavoastră, suspină ea aruncînd o privire circulară asupra cărților, tablourilor și poate și asupra tinerilor din jur, ce abia își puteau ține rîsul. Apoi, ca și cum și-ar fi adus aminte brusc de ceva:

— Imi dați voe să mai telefonez puțin?

Trecu alături și se întretînu cît se poate de îndelung. Cînd se întoarse păru întrucîtva mîngîiată.

— Atunci, maestre, nu-mi rămîne decît să vă trimit cîte douăzeci-treizeci de pagini la Fălticeni, pe măsură ce-mi refac manuscrisul.

— Ba, eu nu sunt de părerea asta, dudue. Mai bine să lași manuscrisul la o parte cel puțin un an, pentru ca să-l poți prelucra apoi cu mai multă libertate de spirit și maturitate.

— Da? încuviință ea resemnată. Bine. O să fac atunci altceva. Imi reiau romanul început mai de mult asupra problemei avortului, pentru ca la toamnă să pot organiza alt proces literar pe chestia aceasta atît de interesantă.

— E o idee.

— Imi dați voe să vă scriu la Fălticeni ca să vă țîn la curent cu desfășurarea lucrării?

— Dacă crezi de cuviință, mormăii eu cu jumătate de gură.

— De câte ori să vă scriu?

— Asta nu se poate preciza, dudue.

— De trei ori pe săptămînă ajunge? mă întrebă ea cu candoare, în hohotele de rîs ale tinerilor ce nu se puteau ține pe scaune.

— Nu numai că ajunge. Intrece.

* * *

Dreptatea mă face să adaog că nu mi-a scris niciodată. În toamnă și pe urmă, a mai venit pe la mine pe la ore imposibile, cînd nu primesc de obicei, sau pe la sfîrșitul ședințelor publice, totdeauna însoțită de vreun tinerel, mereu altul, pe care, după ce avea grija să mă prezinte mai întîi pe mine teatral:

— Dă-mi voe să-ți prezint pe d. E. Lovinescu, mi-l recomanda sumar, fără nici o indicație de profesie sau ocupație:

— Blum.

— Steinberg.

— Marcovici.

Ca și cum ar fi spus:

— Bismarck.

— Clemenceau.

— Mussolini.

Nu-mi închipui ca vreunul din ei să fi fost Președintele Curții de Casație ori al Academiei Române; bănuiesc mai de grabă că erau colaboratorii duduei la noul roman asupra avortului.

VI

Fata cu prefața.

N'au trecut trei luni de cînd a intrat în biroul meu o fată, o copilă aproape, de un brun oriental, cu ochi negri, sumbri, cu ținută austeră.

— Ce te-a adus la mine, dudue?

Gravă, cu o emoție ce nu se putea citi sub masca ermetică a figurii, fata își puse ghiozdanul pe birou, se reculese o clipă și rosti deslușit:

— Aș dori o prefață.

— O prefață? mă speriai eu trăgîndu-mi înapoi fotoliul. Și la ce anume, dudue?

— La romanul meu *Realitatea visului*.

Hotărît să-i retez scurt pretenția absurdă, îi răspunsei:

— Demersul dumitale, dudue, e cu totul nepotrivit. Nu i se poate cere cuiva o prefață pentru cartea pe care n'a citit-o, a unui autor, pe care nu-l cunoaște. Trebuia să procedezi altfel și mă mir că bunul simț nu te-a povățuit să-mi prezinți mai întîi romanul ca să-l citească și numai, dacă părerea mea ar fi fost cu totul favorabilă, să-mi ceri prefața dorită. Așa, ai pus dintr'odată carul înaintea boilor. Cum vrei să meargă?

Fata în negru își scăpătă capul din umilință poate sau numai ca să lase să-i treacă pe deasupra valul zărit de departe. Nu-și ceru totuși scuze; pe fruntea palidă se înscrise doar o dungă fermă între sprincene.

— Vă las atunci manuscrisul ca să-l citiți.

— Așa da.

În atitudinea ei închisă, rezervată, bănuiam o voință, o încăpăținare ce merita să fie pregătită pentru deziluziile viitoare.

— Ce vîrstă ai, dudue?

— Șaisprezece ani.

— După uniformă pari a urma la școală.

— Sunt în clasa a șasea la Centrală...

— Fără să-l fi răsfoit, țin să-ți spun dinainte că romanul nu e bun și nici nu poate fi. La vîrsta dumitale n'ai nici experiența vieții nici experiența artei pentru a isbuti un roman. Tot ce trebuie să ceri dela mine este de a constata, dacă se găsesc într'însul indicații pentru un viitor încă destul de îndepărtat.

Ii desvoltai pe larg ideea și-i arătai condițiile cerute unui romancier. Fata îmi ascultă prelegerea cu un aer docil de școlăriță supusă: nu-mi cită ca alți tineri excepții ilustre, nu-mi pomeni de Mozart, de Racine sau de Musset, ci își lăsă capul în jos în așteptarea resemnată a trecerii valului. Nu voia să discute sau să mă contrazică dar simțiam că vorbele mele se loveau de dunga tot mai adîncită a frunții palide, fără să poată pătrunde dincolo...

— Atunci, îmi citiți romanul?

— Da.

— Și dacă-l găsiți bun?

— Ți-am spus că în nici un caz nu poate fi bun; poate fi cel mult promițător.

— Dar dacă totuși e bun?

— Dudue, cum văd, nu vrei să mă asculți, mă necăjii eu.

Ca să nu par totuși a-i opune o reavoință principială, revenii:

— În definitiv, nu trebuie să prejudec asupra necunoscutului. Îl voi citi și-ți voi spune ce cred.

— Și dacă e bun? insistă ea rigid.

— Iarăși!

— Imi faceți atunci prefața?...

— Văd că prefața a ajuns la dumneata o adevărată obsesie. Chestiunea nu se pune însă. Chiar dacă aş admite că romanul are oarecare merite, nu e actuală nici măcar chestia publicării lui.

Îi explicai apoi pe larg greutățile materiale ale editurilor și inutilitatea de a mai face demersuri infructuoase.

Cuvintele mi se izbiră și de data aceasta de digul frunții triste. Sumbă, fata nu răspunse decît:

— Nici nu mă gîndesc la asta. Pentru tipărire am pus deoparte vreo treizeci—patruzeci de mii de lei.

— A! Prin urmare tatăl dumitale te în-deamnă și te ajută la publicarea cărții?

— Nu. N'am de cât mamă și un frate, care nici nu știu de roman, cum nu știu măcar că scriu. Banii sunt ai mei și-i voi da fără știrea nimănui.

Oricît mi s'ar fi părut de ciudat, n'am crezut de cuviință să o întreb cum ar fi putut dispune de o astfel de sumă fără consimțimîntul familiei.

— Și care e, dudue, motivul publicării unui roman la o vîrstă, cînd nimeni nu publică romane și cu sacrificii materiale, pe care nimeni nu le face?

Fata se cumpăni mult pînă se hotărî.

— Ambiția.

— Ce fel de ambiție?

— Am impresia că în mediul meu nu sunt prețuită cum mi se cuvine. Toți mă nesocotesc: colegele, profesoarele, familia; mă cred o ființă banală. Țin să le dovedesc că valorez mai mult decît socotesc ei.

— Și-ți închipui că publicarea unui roman ar constitui o dovadă?

— Da.

— Imi pare rău, dudue, că prin mărturisirea ce mi-ai făcut mă obligi ca, deși numai o copilă, să te tratez ca pe o femeie. Nu cred că ambiția de a crește în ochii colegelor sau ai familiei te împinge la sacrificii atît de mari. Ții mai degrabă să convingi pe altcineva de meritele dumitale. Nu voiesc să precizez, dar nu

m'aş mira ca la acest scop să te ajute, mai mult decît publicarea unui roman, o rochie mai frumoasă şi, cu deosebire, un zîmbet mai luminos pe figura dumitale. Destinde-ţi dunga dintre spricene şi fii mai voioasă; e tot ce te pot sfătui.

Fata înţelese; se închise şi mai mult în hotărîrea ei sumbră şi tăgădui scurt.

— N'aveţi dreptate. E aşa cum vă spun.

Mă sculai.

— În cazul acesta e de prisos să mai discutăm. Treci de azi într'o săptămînă.

— Şi atunci îmi comunicaţi dacă îmi daţi prefaţa?

— Nu. Îţi spun numai dacă în romanul d-tale e vreo promisiune.

— Şi dacă e?

— Dacă e, ajunge. A promite nu înseamnă că ai realizat.

— Dar dacă e şi o realizare?

Mă străduisem zădarnic. Nu ceda nici un pas.

— Vorbim săptămîna viitoare, dudue, tăiai brusc dunga ce tot se adîncea între sprîncene.

Mercurea următoare se prezintă cu aceeaş figură închisă, sumbră, pe care nu se citea nici o emoţie, decît încordarea încăpăţînată, voinţa fermă de a-şi ajunge scopul. Romanul nu putea fi mai mult decît era firesc şi, dîndu-mi seama, că faţă de o coardă atît de întinsă, orice

echivoc e primejdios, nu m'am ferit să i-o spun limpede.

— Dudue, romanul dumitale e cum am prevăzut; numai la foarte puțini li-i dat să iasă din timp și să sară din umbra lor. Nu trebuie să te plîngi că n'ai înfrînt destinul comun și că nu ești romancieră la o vîrstă cînd celelalte fete nu se gîndesc decît la examene.

I-am demontat apoi cu deamănuntul construcția și i-am arătat lipsa ei de consistență în cuvinte categorice. Fata m'a ascultat cu aceeași plecare resemnată a capului în așteptarea valului ce urma să-i treacă pe deasupra. Nu avea nimic de obiectat, dar se simția bine că vorbele nu pătrundeau în cetățuia apărută a sufletului, ci cădeau îndărăt în valuri frînte de cerbicia stîncii.

— Ce trebuie să schimb ca să-mi faceți prefața? găsi ea de cuviință să conchidă.

— Totul și mai ales să lași să treacă vreo zece ani de muncă...

— Eu trebuie să public însă cartea acum.

— In cazul acesta să nu-mi ceri sfaturi mie...

Incăpățînarea fetei începuse să mă irite. Am mlădiat atîtea trufii literare sau le-am făcut numai să pară că se mlădie și se resemnează, și iată că acum mă loviau de dunga adîncită între sprîncene, ca de un dig, a unei fete de șaisprezece ani. Mi-am exprimat indignarea, mi-am arătat mirarea că o copilă atît de neexperimentată nu voia să fie călăuzită de un sfat binevoitor.

Fata își înclină din nou capul ca să lase să treacă valul dojaniei. Iși luă potolit manuscrisul și, precisă, ca și cum n'ar fi înțeles nimic din ce-i spusese, în formă de rămas bun, încheie:

— Când pun cartea sub tipar trec, prin urmare, la dumneavoastră pentru prefață. Poate v'ați schimbat hotărîrea.

VII

Carol Quintul.

Un necunoscut cu o înfățișare ce-i trăda exaltarea lăuntrică. Rău îmbrăcat, dincolo chiar de dezordinea obișnuită poeților; de vreo patruzeci de ani; cioc și plete revărsate pe gulerul unsuros al hainei cenușii; privire rătăcită; frunte largă, iluminată; frenezie în mișcări. Poet și autor de compoziții vaste, pe coli întregi acoperite cu un scris mare, aruncat la întâmplare în toate direcțiile, nestăpînit și inestetic. Lectura s'a desfășurat tot atît de abrupt. Lungă incoerență verbală. Declamație nu numai patetică, ci și plină de panică, întrucît la fiecare două trei versuri ochii cititorului se ridicau înfrigurați ca să-mi culeagă impresia pe față; omul nu se hrănea numai cu iluzii poetice ci și cu pîne; nu umbla numai după glorie ci și după un mijloc de existență. După ce mi-a citit, astfel, cîteva coli, purtîndu-și privirile frenetic dela versuri la mine și de la mine la versuri, cînd s'a convins că nu mă putea disloca din mutismul meu, îngrijorat, și-a închis tacticos caetele răvășite, și-a împlîntat mînele păroase peste ele și a început să mă privească stăruiitor drept în ochi, cu aerul de a se întreba:

— Să-i spun ori să nu-i mai spun?

Cătă spre ușă cu un semn din cap precis:

— Nu vine nimeni?

— Nu...

Mă măsură din nou cu privirea, mă cîntări, șovăi, se uită circular prin odaie cu teamă că s'ar fi putut ascunde cineva după vreo draperie și, cînd capătă convingerea că suntem singuri, se aplecă pe deasupra biroului spre mine și îmi șopti gîtuit, confidențial...

— Ași vrea să vă comunic o taină, dacă m'aș bizui pe discreția d-voastră...

Mă trăsei puțin îndărăt.

— Ar fi mai bine să nu mi-o comunicați; te pomenești că zidurile ascultă, îi răspunsei cu presimțiri.

Se hotărî totuși cu orice risc.

— Nu. Sunt sigur de discreția d-voastră.

Mă înclinai cu resemnare.

— Ei bine, știți cine sunt eu?

Tăcui.

— Nu răspundeți? Firește. Credeți că sunt autorul acestor versuri stupide! Ha! Vă uitați la coalele astea murdare, la hainele astea peticite și vă închipuiți că sunt așa cum par!... Nici nu bănuți cine se ascunde sub sdrențele astea!

Continuai să tac.

— Ar fi de altfel și greu. Recunosc... Poezii? Mie îmi arde de poezii! Am venit numai ca să vă descopăr taina ce mă înăbușe, pentru

că n'o pot spune nimănui. Aflați că nu-s poetul Stanciu, cum m'am prezentat, ci... ci...

Ochii i se prăbușiră dilatați asupra mea.

— Tot n'ați ghicit?

— Nu.

— Ei bine, atunci trebuie să vă spun: eu sunt pur și simplu Carol Quintul, isbucni el, în sfârșit, aplecat asupra biroului și privindu-mă convulsiv ca să culeagă pe figura mea efectele marei revelații ce-mi făcea...

* * *

În clipa când mi-a descoperit că e Carol Quintul, prin minte mi-au trecut crîmpee de vechi amintiri...

... Văzui brusc o doamnă din buna societate a orașului meu natal, pîndindu-mă seara la colțuri de stradă, în timpul războiului, ca să-mi facă destăinuiiri senzaționale asupra evenimentelor zilei. Era fiica regelui Carol și la ea veneau peste noapte, travestiți în haine de oameni de rînd și de soldați romîni sau ruși, Marele Duce Nicolae, Kaiserul Wilhelm, Poincaré, între care urmau tratative de pace: însăși țarina se afla ascunsă la dînsa sub aparența unei slujnice.

... Mă văzui, cîțiva ani după războiu, pe peronul gării de nord, întîmpinat de un fost camarad de liceu, inginer dela Berlin, crezut însă mort de mult. Omul purta subsoară o

uriașă geantă plină de broșuri, pe care le împărțea. Tipărită într'o limbă franceză înspăimântătoare, broșura descoperea viitorul omenirii după calculele astronomice proprii. Ajunsă la ediția a doua, în anexe se aflau răspunsurile autentice (unele în facsimile) a peste o sută de regi, savanți, generali, oameni politici (Wilhelm II, Clemenceau, Foch, Lloyd George, etc.) care îi mulțumeau autorului cu mintea rătăcită pentru trimiterea cărții și-i făgăduiau „că la prima ocazie o vor citi cu interes...”

... Imi mai amintii de scena întâmplată unui ministru, vizitat în biroul său de un scriitor, cu care fusese camarad la Universitate. Scriitorul urma să-și publice o carte în limba franceză, ce avea „să revoluționeze” lumea științelor, ca toate lucrările lui, și cerea un sprijin pentru tipărirea ei, acordat firește, îndată. Pe când discutau prietenește, ministrul se văzu totuși brusc apostrofat:

— Domnule ministru, dumneata îți închipui că știi cine sunt eu?

— Negreșit, răspunse ministrul uluit.

— Ei bine, te înșeli ! N'ai să-o știi decît peste trei luni, la apariția cărții mele. Atunci, în străinătate, cînd se va rosti cuvîntul România toți se vor gîndi la mine, și cînd se va rosti numele meu, se vor gîndi la România.

— Și ce ai răspuns? l-am întrebat pe ministru.

— Ce să răspund? Am vrut să strig: săriți, ajutor! dar a intrat în birou șeful meu de cabinet și m'am simțit, astfel, în siguranță.

În aceeași situație mă aflu și eu acum în fața lui Carol Quintul, care mă privea cu ochi cășcați de așteptare; își închipuia poate că mă voi arunca la picioarele lui, ca să mă prostern în fața maestății sale imperiale. Nu puteam striga „săriți, ajutor!” pentru că știam că n'are cine sări; șeful meu de cabinet nu putea intra, deoarece Muzele române nu mi-au dat un șef de cabinet. Când mi s'a părut însă că ochii lui Carol Quintul se dilataseră prea mult de așteptare, îmi luai hotărîrea dictată de circumstanță...

Privii și eu cu îngrijorare pe la uși, cătai circular în cameră și apoi, aplecat peste birou, cu acelaș aer confidențial, îi vorbii:

— Increderea dumitale în discreția mea îmi face nu numai o mare cinste ci îmi impune și o obligație. Ei bine, voi fi și eu deopotrivă de leal. Dumneata îți închipui poate că eu sunt Lovinescu, menit să citesc poezia și proza mediocră a contemporanilor mei? Nu, nu; te înșeli... Eu sunt — ... dar îmi făgăduiești discreția cea mai completă?

— Da... da.. firește.

— Eu sunt, îi șoptii gîfîit spre urechi, eu sunt Francisc I.

Carol Quintul sări în picioare, fulgerat; ar fi voit parcă să strige „săriți, ajutor!”. Mă mai

privi odată lung, cu încordare; își vîri apoi hîrțile în buzunar și-și luă rămas bun în grabă:

— Mă iertați, am o întîlnire urgentă.

În ochii îi citii însă un amestec de teamă și de compătimire, ce voia să spună:

— Săracul, e nebun!

VIII

Poet? Romancier? Dramaturg?

Vizitatorii mei literari se recrutează de obicei, dintre tinerii în erupție lirică, odinioară, iar de cînd lirismul e în mare scădere, în erupție epică și mai ales dramatică. Fete de liceu fac romane și țin să le publice cu o prefață de mine. N'a trecut un ceas, de pildă, de cînd am primit vizita unui tînăr de optsprezece ani, autor al unei piese cu subiect cu totul original, după cum îl recomanda el singur.

Tinerii de azi nu mai sunt modești ca pe vremea lui Alexandre Dumas-fiul, căruia, trecînd prin toate nuanțele sfiiciunii, un tînăr de acum trei sferturi de veac îi spunea:

— Maestre, din nefericire, subiectul piesei mele e nu se poate mai banal...

— Și ce numești d-ta banal?

— Să vedeți! un tînăr iubește o fată...

— Ce mai dorești? Un tînăr iubește o fată! Iți dai seama ce capodoperă se poate scrie cu acest subiect original și imens? Dintr'însul Shakespeare a scos pe *Romeo și Julieta*. Totul e să-l știi trata.

Tînărul ce a intrat își proclama el însuși originalitatea subiectului:

— Din iubire pentru nevastă-sa un soț face escrocherii ce-l duc la închisoare...

Se opri apoi ca să-mi citească în ochi admirația față de noutatea situației inedite. Privindu-l absent, i se păru că n'o cred posibilă...

— Să nu vă închipuiți, maestre, că am inventat-o eu. N'am atîta imaginație. Am cunoscut un caz la fel. Să vedeți...

* * *

Nu vin, firește, numai tineri și numai de acest fel. Morbul literar atacă la orice vîrstă și se manifestă felurit... Din multiplele și pitoreștile mele vizite, iată una cu totul recentă.

Sonerie... Deschisei singur. În astfel de împrejurări mă mîngîi cu amintirea bătrînului meu maestru Emile Faguet, care, în papuci de pîslă și cu un veston vechi și ros, îmi deschidea totdeauna singur, pentru cuvîntul că la domiciliul lui literar (avea două domiciliu) nu exista femeie de serviciu. Duminica dimineața, în orele de primire, la fiecare cinci minute trebuia să-și întrerupă conversația, pentru a deschide și a introduce pe noul vizitator într'o sală de așteptare, unde se mai aflau alte douăzeci de persoane în picioare, întrucît în tot nu erau decît două scaune desfundate.

La ușă găsii un necunoscut de vreo patruzeci de ani, cu figură de fost militar, cu atitudine și mișcări mecanice, bine îmbrăcat și împovărat cu un ghîozdan plin.

— Măestre, se înclină el în unghiu drept, v'am ascultat invitația cam târziu, dar tot am ascultat-o. Nu puteam trece prin fața casei domniei-voastre, fără să nu urc pînă la locul de unde iese „lejile” literaturii.

Priviți curios la om: o figură ne mai întîlnită; străin prin înfățișare și prin accent; maniere extrem de politicoase.

— Foarte bine ai făcut, mormăii eu. Poftim, mă rog.

În sală, omul se rupse din nou în două, ca și cum s'ar fi prosternat. Bătu la ușa biroului și așteptă.

— Intră, te rog, nu e nimeni înăuntru.

Își făcu loc cu ploconeli. Se curmă în drept-unghiu în fața fotoliului gol, a bibliotecilor, ca dinaintea unui public invizibil și cu o privire circulară adaoase:

— Nu s'a schimbat nimic la domnia-voastră de acum doi ani.

— De acum doi ani?

— Cînd am fost întîia oară. No, mă rog frumos, poate că ați uitat. Cîți nu vin să se adape la lumină aici! Scuzați, că m'am zăpăcit și m'am îmbulzit fără să mă prezint din nou, după cuviință. No.

Încercă să protestez că nu era nevoie.

Omul se rupse totuși ca o pîne în două și se prezentă protocolar:

— Andrei Puzta, Pustza cu *szt...*

— Se poate să uit? Imi pare rău, mormăii fără convingere.

— No, domnia-voastră sunteți doar un om foarte vizitat și eu care...

— Exagerezi, domnule Puszta, și apoi eu nu uit așa de lesne, cum crezi, îmi dădai ifose.

În realitate, îl uitasem cu desăvîrșire. Figura, numele, nu-mi trezeau nici cea mai mică amintire. Părea ungar. Vorbă, dealtfel, bine românește, doar cu particularități ardelenesti de limbă și accent.

— Ia loc, te rog, domnule Puszta.

Omul se rupse iarăș în două, ca și cum i-ași fi făcut cine știe ce mare cinste; se ploconi, se așeză și își puse ghiozdanul pe un scaun alături. Ghiozdan mare, plin cu manuscrise, nu glumă, îmi zisei privind cînd la om, cînd la el. Cea dintîi întrebare ce-mi pun de obicei în fața unui necunoscut e de ordin profesional; nu mă interesează meseria lui, ci mă gîndesc la ce scrie anume: poezii? romane? piese? După vîrstă, după vorbe, după mici amănunte exterioare trag concluzii anticipate, pe care aștept apoi să le verific. În cazul de față mărimea ghiozdanului îmi arăta că nu aveam deaface cu un poet, nici chiar cu un dramaturg. Necunoscutul era cu siguranță romanțier. Numai romanțierii se pot întinde pe mii de foi. Mă încurca însă faptul că nu puteam identifica o persoană ce mă mai vizitase probabil cu literatură. Inferioritatea situației îmi paraliza inițiativa conversației. Tot el îmi ușură începutul.

— N'ați mai fost de mult, măestre, pe la Brașov...?

— Ba am fost prin Octombrie, mă grăbii să-i răspund, bucuros de întrebare.

Era, vra să zică, din Brașov... În trecerile mele pe acolo, am cunoscut, ce e dreptul în prezentări colective, mai mulți intelectuali ardeleni, sași sau unguri, profesori sau publiciști, pe ale căror nume și figură se putea să nu le fi reținut. Nu-mi aminteam totuși să mă fi vizitat la București vreunul dintre ei cu literatură. Uitarea rămânea deci tot vinovată; aveam, în schimb, un punct de plecare sigur pentru conversație. Insemna ceva. Brașovul mi se asocia iute cu moartea încă recentă a lui Cincinat Pavelescu, pe care vizitatorul, din fericire, îl cunoscuse. Fuseseră chiar prieteni. Imi descrise, așa dar, cu duioșie ultimele lui momente.

— No, mă rog frumos, așa un om nu se găsește în toată țara românească... Numa bună-tate și jingășie; când venia la „noi”, îi dădeam orice; îi făceam toate. Era, drăguțul, un înjer, un jeniu, un suflet nobil. Noi nu ne uitam la nimic, dar și el numai cât mă zăria la Curte și îmi ieșia înainte și îmi împlinia orice-i ceream.

Omul se lăsă în voia evocărilor calde, avîntate.

— E de bună seamă poet, conchisei.

L-am cunoscut poate chiar prin Cincinat,

care în salturile unei memorii capricioase, își prezenta uneori prietenii astfel:

— Dumnealui? La ce nevoie să-ți mai spun numele? Toată lumea îl știe; uită-te la dînsul și i-l citește pe față...

Recomandarea rămînea, negreșit, vagă. De la Cincinat am trecut nu știu cum la sporturile de iarnă ale Brașovului. Skieur, necunoscutul se întinse să-mi descrie cu talent de povestitor toate performanțele lui dela Poiana, prin dos pe la Warte, pînă la livada Poștei...

— E desigur romancier, mă gîndii. Povestește prea bine.

Scena unui conflict întîmplat în sînul echipei lui, o zugrăvi apoi cu atîta mișcare și patetism dramatic, încît îmi schimbai părerea.

— Face probabil piese de teatru.

Isprăvind cu pitorescul de iarnă și de toamnă al Brașovului, adusei vorba de politică. Auzind de înlocuirea prefectului pe motive cu totul ciudate și oarecum de ordin intim, îi cerui amănunte.

Cu politeța lui exagerată, omul se ridică în picioare, se frînse în unghiu drept, pentru a se așeza apoi mecanic la loc.

— No, vă rog numa frumos, educația mea jermîină de la Viena, nu-mi permite să intru în chestii de familie. Scuzați de îndrăzneală. Fiindcă văz însă că domnia-voastră ați aflat, să vă spun acuși cum stă lucrul.

Imi povesti, astfel, întîmplarea cu deamănuntul, fără a se simți stînjenit de „educația

„jermînă” dobîndită la Viena... Conversația luncă apoi la cunoscuți comuni din Brașov; mă interesai de ocupația și sănătatea lor și primii informații circumstanțiate. Trecuseră poate trei sferturi de ceas și istovisem toate subiectele posibile, fără ca rostul venirii lui să se fi deslegat cîtuși de puțin. Se vedea bine că nu voi da de cheia enigmei, dacă nu voi purcede la o intervenție hotărîtă. Sfiiciunea lui mă făcu să înclin din nou la părerea că era poet. Aruncaî deacea brusc:

— Dar în ghiozdanul acela ce ai, domnule Puszta?

Omul se sculă automat, se tăie simetric în două, și se îndreptă spre birou:

— Mă rog frumos, măestre, iertați, nu îndrăzneam... M'a furat vorba. A sta cu domnia-voastră de sfat e o cinste și o plăcere atît de mare, încît am uitat că timpul vă e prețios. Incăodată scuzați, vă rog. E un lapsus. Minten...

Și cît ai clipi din ochi, conținutul ghiozdanului se revărsă pe birou într'un morman de eșantioane de popelinuri, de zefiruri „de prima calitate”, de olănduri, de stofe de haine, de pardesiu, de plapume, de batiste, de cravate de toate nuanțele, de fularuri, de ciorapi...

— Eu sunt, mă rog frumos, reprezentantul fabricii Scherg din Brașov, și ca să nu credeți cumva că e la mijloc vreun dol (educația mea jermînă nu mi-ar permite) iată și autorizația,

se grăbi el să se explice, vîrîndu-mi sub ochi o carte de legitimare cu o fotografie și peceti.

După ce pusesem la cale aproape un ceas politica Brașovului și ne înfrățisem în amintirea tutelară a lui Cincinat, nu-mi rămînea decît să mă resemnez a mă alege cu trei cravate proaste, mai cîștigat, totuși, decît dacă mi-ar fi aruncat în brațe un roman de o mie de pagini cît făgăduia ghiozdanul.

IX

Micul Pussy campion al clasicismului...

Un tânăr de-o șchioapă, în uniformă de liceu, bondoc, grăsuț, roșcovan, cu părul în frunză de tutun, nici prea sfios, nici prea îndrăzneț, așa cum le șade copiilor mai bine, și cum nu prea sunt. Elev de clasa a doua a unui liceu din Capitală; îl voi numi Pussy, cum i se spune acasă. În mână o carte cu scoarțe albastre, pe care, deoparte, se scufunda trăsniță barca lui Ulise și, decealaltă, se profila, impunător, o coloană ionică. Am recunoscut *Odiseia*.

— Ce te aduce pe la mine, domnule Pussy?

— Aș dori un autograf pe *Odiseia*...

Omulețul de doisprezece ani a cumpărat cu bani din pușculiță *Odiseia* și doria autograf. Cu autografele liceenilor, sunt, profesional, bănuitor. Două săptămîni după ce am iscălit mai multe exemplare unor tineri de clasa a șaptea, am avut curiozitatea să-i cercetez de lectură; nici unul nu citise nimic, firește, sub diferite motive, care se găsesc lesne în lipsă de interes: lecțiile, tezele de sfîrșit de trimestru, așteptarea vacanței. Deși nu-l chema Mitică, ca să se arate mai deștept, unul mi-a răspuns chiar:

— Dumneavoastră spuneți în prefață că lectura *Odiseei* e bună pentru copii între unsprezece și cincisprezece ani. Noi avem optsprezece.

Cu aerul unei conștiințe împăcate, se mulțumise doar cu autograful. Privii de aceia cu neîncredere pe tânărul Pussy, iubitor și el de autograf, cu toate că, ce e dreptul, vârsta lui intra în prevederile minimale ale prefetei.

— Ai citit-o? — îmi începui eu ancheta.

— Da.

— Toată?

— Toată.

— In cât timp?

— Am început-o alaltăeri seara și am citit pînă la miezul nopții, am reluat-o ieri dimineața și pînă seara, dintr'o întinsoare, am isprăvit-o.

Il măsurai cu neîncredere.

— Și ce ți-a plăcut mai mult?

Rămase încurcat.

— Inceputul sau sfîrșitul?

După o tăcere:

— Mijlocul.

Putea fi răspunsul lui Mitică.

— Anume ce?

— Rătăcirile lui Ulise la Ciclopi, la Lestrigoni, la Scila și Caribda, la Circe, — îmi înșiră el pe nerăsuflăte.

Răspunsul mi se păru topic.

— Foarte bine, ți-a plăcut tocmai ceia ce

trebuia să-ți placă, la vârsta ta: partea de basm.

Din roșcovan, omulețul deveni stacojiu:

— Mie nu-mi plac basmele; am trecut de mult de ele; pot să spun chiar că le disprețuesc; la vârsta mea voesc să fiu mare, nu mic.

Observația psihologică era întemeiată.

— Atunci?

— În *Odiseia* mi-a plăcut mai mult partea de aventură și de exotism. Sunt cercetaș și voesc să cunosc lumea. Am citit întreaga bibliotecă *Energia a Fundațiilor regale: Pustniul din Sahara, Revolta în deșert* a lui Lawrence, *Singur pe Atlantic* a lui Gerbault, *Descoperirea Tibetului* a lui Huc și zilnic întreb la *Cartea Românească* dacă n'a apărut încă *Viața lui Stanley* a lui Wassermann, după cum am făcut-o câteva săptămîni și pentru *Odiseia*, de cînd v'am auzit la Radio că ați tradus-o pe înțelesul tuturor.

Omulețul vorbea hotărît, cu un gust precis și-o orientare, îndărătul căreia mi-a spus că se afla o bibliotecă de trei sute de cărți, strînse cu bani proprii, adică cu sacrificii. Ancheta nu mi se părea încă dusă pînă la capăt.

— E foarte normal că la vârsta ta ți-a plăcut ce ți-a plăcut, aventura și exotismul. Cînd vei fi mai mare, ai să vezi că o să preferi partea de la urmă, de la cîntul al XIV înainte.

— Pentru ce?

— Pentru că de acolo, de la întoarcerea lui Ulise în Itaca, se accentuează partea realistă,

partea de umanitate și — ceia ce tu nu poți înțelege încă — partea de adîncă psihologie.

Domnul Pussy protestă:

— Nu e nimic, pe care să nu-l fi înțeles și în această parte.

Și pentru a-mi dovedi că pricepuse totul fără deosebire, copilul îmi povesti șirul înțimplărilor de la debarcarea lui Ulise în insula lui și pînă la urmă, fără a uita un epizod, ori a confunda un nume propriu, cu rînduială de gospodar. Reținuse tot.

— Așa e, domnule Pussy, i-am spus eu; știi totul, dar una e a reține și alta a gusta, printr'o înțelegere mai adîncă. Să luăm ca exemplu cîntul al optusprezecelea: ce-ai priceput tu din cearta și lupta dintre Ulise, în sdrențe de cerșetor, și cerșetorul adevărat Iros?

— Am priceput că între dînșii se dă lupta pentru pîne, pentru existență.

— Foarte bine, cînd vei fi mai mare vei gusta în Iros și disprețul pentru propria lui meserie sau situație, de îndată ce e considerată la altul. Tot așa, ce ai înțeles, din provocarea făcută de Penelopa pețitorilor ca să-i aducă daruri, de vreau să o ia de nevastă, așa cum se obișnuște cu femeile, pe care dorești să le cucerești.

— Nu mi-a plăcut; provocarea interesată a Penelopei mi-a stricat imaginea ce-mi făcusem de această femeie atît de curată și de nobilă altfel.

— Dar cum îl judeci pe Ulise, care, sub

zdrențele lui de cerșetor, deși nutria o ură de moarte împotriva peșitorilor, se bucură când o vede pe nevastă-sa provocându-i cu cochetărie ca să le smulgă daruri?

— Nici asta nu mi-a plăcut. Felul interesat de a scoate daruri de la dușmani mi-a scoborât ideia ce-mi făcusem de el.

— Foarte bine; așa îl și prinde pe un mare iubitor de aventuri pe singurătățile Oceanului sau prin deșert. Când vei fi mare și te vei întoarce pe pământ din toate categoriile idealului, atunci vei înțelege că acest amestec de aur și de noroi este însăși formula vieții și scriitorul care a scris cîntul acesta e un mare cunoscător al sufletului omenesc. Pînă atunci sunt foarte mulțumit de tine; dă-mi cartea cu scoarțe albastre.

Mi-a dat-o ca să scriu pe pagina întâia:

— *Micului Pussy, campion și speranță a clasicismului.*

X

Două isprăvi.

Invitat de revista „Tribuna medicală” să-mi precizez atitudinea față de boală și de doctori: *cum îi privesc? ce raporturi întrețin cu dînșii? cum îi prefer?* le-am comunicat că n'am nici o competență. Bolnav adevărat n'am fost de copil, adică de acum vreo patruzeci și mai bine de ani, iar dintre doctori nu cunosc decît pe cei ce-și citesc operele lor literare la „Sburătorul”, cînd nu mai sunt doctori ci scriitori la fel cu ceilalți. În schimb, am un vechiu prieten: moartea sau, pentrucă moartea e în fiecare din noi, mai precis, sentimentul ei, mult mai rar. Din clipa în care te naști începi să mori. Implicată în însăși structura materiei, dacă nu e un scop, moartea este un punct final; sentimentul ei ar trebui deci să ne fie pururi prezent, și totuși nu e decît sub forma teoretică a admiterii unei labilități universale, ce nu cuprinde însă și pe cea a noastră. Conștiința intimă a nemuririi personale, adevăratul generator al activității omenești, are nevoie și de corectivul conștiinței morții, din care iese simțul relativității, ce combate primejdiile voinței de putere, al slăbiciunii, ce împinge la solidaritate

socială și, mai ales la introducerea în raporturi a unei mai mari omenii. Prin detașare morală de bunurile pămîntești, tot ea ne pregătește să murim frumos, adică liniștiți și împăcați. Viața e un fenomen inexplicabil; înaintea ei și după dînsa nu se vede nimic. Există și atît. Ne atribuindu-i o origine divină și o durată nelimitată, ea rămîne un fenomen tranzitoriu, fără precedente și succedente, și în posesiunea strictă a fiecăruia. Amestec de senzații plăcute și neplăcute, viața nu e îndreptățită decît de prezența unui echilibru între aceste două categorii; cînd echilibrul se frînge, rămîne la bunul plac al individului de a o continua sau curma. Moartea este numai antinomia vieții, ca noaptea față de zi; adevăratul ei dușman, durerea, o degradează și o nimicește pe încetul în bucuriile ei, fără să o libereze în totul cum face moartea prin suprimarea conștiinței. Rostul medicinei nu este atît în a se lupta cu moartea, binevenită — cînd viața nu se mai prezintă cu un excedent de plăceri, singurul ei suport legitim — ci cu durerea totdeauna rău venită.

* *

La aceste considerații de ordin general, am adăugat și considerații de ordin practic, nu pentru a lumina vreo chestie științifică ci pentru a-mi lumina propria-mi psihologie, de altminteri, singurul rezultat apreciabil al oricărei discuții. Nefiind bolnav de mai bine de patru-

zeci de ani era natural să întrețin o suavă ignoranță față de medicină. Pînă nu de mult aflasem, de pildă, că o constipație poate da dureri de cap, sau în ce parte a trupului e apendicele; nu deosebiam bolile de stomac de cele ale intestinului sau luam o nevralgie intermusculară drept peritonită. I-am mai arătat revistei medicale că nu știu încă nici pînă acum ce înseamnă tensiunea arterială și nici cum se ia, că nu mi-am făcut nici un fel de analiză și nici un fel de injecție (seringa nefiindu-mi cunoscută decît din auzite) că, din motive de ordin psihologic, nu m'am cîntărit de mai bine de douăzeci de ani, că n'am urmat nici un regim alimentar sau n'am luat vreo apă minerală, că din medicamente nu cunosc decît piramidonul și aspirina; într'un cuvînt, că nu sunt indicat să răspund la o astfel de anchetă, pentru că nu cunosc boala și prin aceasta nici sănătatea — sănătatea nesimțindu-se cu adevărat (ca orice, dealtfel) decît prin contrast; dacă n'ai fost niciodată bolnav, nu poți cunoaște binefacerea de a fi sănătos.

* * *

Fără să-i fi văzut în exercițiul funcțiunii lor, de doctori mă feresc instinctiv. Ca scriitor mi-am exprimat dealtminteri starea sufletească în atitudinea lui Bizu, în clipa cînd se vede obligat să se prezinte la consultația unui mare doctor din München... Nu-l neliniștește atît rezultatul diagnosticului (ba chiar, cînd i se

spune că e tuberculos simte o ușurare) cât îl supără și-l jignește umilința de a se înfățișa într'o situație de inferioritate unui necunoscut, care, prin prerogativa meseriei lui, își ia deodată dreptul de a-l brutaliza, de a-l desbrăca, de a-l ausculta, de a-l interoga cu indiscreție și de a-l lăsa apoi în așteptarea unei sentințe de moarte sau de grațiere, deopotrivă de odioasă pentru amorul lui propriu. Atitudine, firește, absurdă, de om sănătos trupește dar ros de un orgoliu nemotivat, întrucît sentința nu este un act arbitrar, ci simpla constatare a unei stări de fapt, în care doctorul nu reprezintă de cât speranța unui ajutor. În această atitudine mai intră și sentimentul unei temeri, al unei spaime intime și subconștiente. Prezența sănătății înlătură poate conștiința bolii, nu însă și pe cea a morții, în simbioză, cum e în cazul de față.

Dacă viața nu e hărțuită zilnic prin asalturile boalei, nu înseamnă că ești nemuritor; într'o zi te vei prăbuși la un colț de stradă, brusc, fără clopot de alarmă, și viziunea acestei prăbușiri, deasupra căreia se va apleca totuși, în sfârșit, biruitoare, lama rece a bisturiului unui doctor, e, în adevăr, penibilă orgoliului esențial.

* * *

N'a trecut o săptămână și o durere ascuțită în șale, cu efecte prelungite asupra respirației, mi-a anunțat, deodată, prezența organelor interne. Va să zică există și organe interne! Ca

prin minune doctorii, necunoscuți pînă acum decît din lectura romanelor și poeziilor lor, m'au desbrăcat cu autoritate, m'au palpat și mi-au declarat că ficatul ținea să-mi aducă aminte că există printr'o emisiune prea abundentă de pigmenți biliari... Ce să mai spun? Nu apucase să-mi apară articolul, prin care îmi proclamam sănătatea și mă și plimbam sub propileele Karlsbadului, tacticos, solemn, ca în îndeplinirea unui mare act al vieții, cu un pahar de apă fiartă în mîină, purtat cu grijă ca un trofeu sau ca urna funerară a unei ființe iubite. Beam cu convingere, reglementar, la zece pași, ca și cum ar fi atîrnat de fiecare înghițitură soarta universului; priveam pe la vitrine, o luam dealungul Teplei albastre-verzui, descifrînd plăcile de marmoră comemorative bătute în stînci... Pe una din ele descoperii odată o inscripție romînească săpată în litere de aur pe fond negru... Arhimandritul Dionisie de la mînăstirea Sinaia mulțumia în 1928, „bunului Dumnezeu și apelor de Karlsbad” pentru că i-au întretinut sănătatea în douăzeci și cinci de ani de vizitare.

— Municipalitatea orașului ar trebui să dea jos placa, i-am spus doctorului român ce mă însoțea; să fii silit să bei ape un sfert de veac nu e o recomandație prea bună pentru efectul curativ al localității.

Doctorul îmi zîmbi cu o ironie, pe care n'am înțeles-o decît mai pe urmă, cînd, la plecare, tot personalul mi-a dat întîlnire „pe la anul”.

A veni la băi, înseamnă a te instala în boală; cura se preface, astfel, într'o ocupație profesională pe viață...

— Și ce-a devenit prea sfințitul, după ce și-a pus placa? Tot mai vine la Karlsbad? îl înțrebai din nou pe doctor.

— Ar veni el săracul, dar nu mai poate. A murit chiar în vara cînd a pus placa.

Eram cît pe ce să scap urna funerară a apei fierte, pe care o purtam solemn și convins ca la săvîrșirea unui rit. Pășisem la fel ca prea sfințitul; tocmai cînd m'am lăudat cu o sănătate fără pată, am descoperit existența unui ficat cu exces de zel biliar. Invățat de pilda arhimandritului, m'am hotărît însă a nu-mi mai sfida destinul, mulțumind pe plăci de marmoră „bunului Dumnezeu și efectului curativ al apelor de Karlsbad”. Era vremea modestiei.

Intors în țară, am găsit pe birou, numărul din „*Tribuna medicală*” cu articolul apărut, pot zice, postum. Alături se mai afla însă și o carte postală de la un „medic anonim”, pe care o reproduc întocmai:

Domnule E. Lovinescu,

Citesc cu surprindere elucubrațiile d-tale asupra medicilor și medicinei în Tribuna medicală.

Dă-mi voe să-ți dau o consultație gratuită, ceia ce-ți va face mare neplăcere, deși este fără bani.

Scumpe domn, fă bine și fă-ți analiza, ia-ți tensiunea, caută-te, altfel ești expus la moarte subită sau la emoragie cerebrală, cu emiplegie dreaptă, deci și cu mutism, un fel de stîrv ne-ambulant.

Un medic anonim

Cu capul între mîini, m'am uitat lung la articol și la scrisoare; adică la isprava mea și la cea a „medicului anonim”. Cu riscul de a părea din nou fariseu, mărturisesc că am preferat-o pe a mea.

Identitate

Nu de mult, primii vizita, firește literară, a unui om trecut de epoca îngăduită debuturilor; trebuia să fi depășit cincizeci de ani; cu un trup prins în corset de viespe, cu o mustecioară hitleriană, înainte de multiplicarea imaginii Fuehrerului în exemplare nenumărate, cu un „pince-nez” ce juca nervos în mijlocul unei fețe osoase, mai mult în profil; ușor accent strein sau poate numai dialectal. Era, în adevăr, originar din Banat, și mi s'a prezentat sub numele aproximativ de Sterciu.

— Rudă cu directorul ziarului X? îl întrebai.

— Nu, făcu vizitatorul cu un gest limitativ, cași cum ar fi voit să-și elibereze răspunderea de vreo confuzie de nume.

Nu-mi lăsă timp de anticipații asupra naturii preocupărilor lui literare, n'avu deci vremea să mă mai întreb, dacă mă aflam înaintea unui poet, a unui dramaturg sau a unui romancier. Era dramaturg; avu totuși grijă să adauge, prudent:

— Deși nu e în „specialitatea” mea...

Avea așa dar altă „specialitate”. Era poate inginer, poate avocat, poate om de afaceri re-

tras din afaceri și venit târziu la literatură, Piesa, după cît mi-aduc aminte, se numia *Spionul* și punea în scenă povestea unui Neamț din țară care, în timpul ocupației germane, încadrat în armata inamică, devenise agent de execuție; îndrăgostit de o Romîncă, el ajunsese însă a se deda la acte de spionaj împotriva propriului său neam, conflict între îndoita datorie față de rasă și de iubire. Autorul, care părea de cultură germană, nu era, în adevăr, și de „specialitate”; piesa participa la melodramă și la filmul detectiv, destrămată în scenele patetice și polițiste. I-am făcut observații, pe care autorul avea aerul a le înțelege; din slăbiciunea mea principială de a nu spune niciodată „nu” încercărilor cuiva mi-am complicat situația; din oracol critic m’am văzut astfel împins la rolul de consilier tehnic. Omul se hotărî să-și refacă piesa după indicațiile mele.

— Recunosc că nu sunt deprins cu metodele teatrale. Nu e în „specialitatea” mea.

Se și vedea; nu-i puteam însă întrevedea și specialitatea. Peste cîteva săptămîni se întoarse învins. Oricît se căsnise nu isbutise; o făcuse cum se pricepuse și n’o mai putea reface după povețele altuia. Nu era o chestie de amor propriu ci de incapacitate de readaptare, într’un cuvînt, totul era o chestie de „specialitate”. Omul ar fi dorit să-mi lase piesa ca să i-o meșteresc și să-i dau drumul apoi la viață; n’avea nici o pretenție materială. Pro-

puneri de felul acesta mi s'au mai făcut; cu câteva zile înainte mi se prezentase un foarte cunoscut doctor din București.

— Iată o piesă a mea. Cunosc legăturile d-voastră cu directorul teatrului. Nu protestați... E de prisos. Toată lumea le știe... Așa dar, vă las piesa. Faceți cum credeți. Pretenții materiale n'am de nici un fel... Eu plec mâine la Paris, unde voi sta patru luni; am și o versiune franceză a piesei și sper să o joc acolo. N'am altă dorință decît ca, citind *Adevărul*, să dau peste cronică dramatică asupra piesei mele jucată pe scena Teatrului Național. Restul vă privește.

Nici mai mult, nici mai puțin! Autorul *Spionului* părea și el dispus să-mi cedeze drepturile de autor, dacă i-ași fi oferit colaborația.

I-am declarat însă categoric că nici eu nu sunt de „specialitate” și nu fac astfel de operații. M-a rugat atunci să-i găsesc vreun tînăr dramaturg din cercul meu, care să consimtă să-i îndrepte opera. I-am arătat greutatea unei astfel de colaborații. Omul puse mîna, larg, pe buzunarul unde se afla portmoneul:

— Înțeleg greutatea lucrului și nu mă dau îndărăt dela nici o jertfă.

Dacă nu avea „specialitatea” dramatică, omul părea a avea totuși o „specialitate” bănoasă. Propunerea merita a fi luată în considerație și am și transmis-o unui dramaturg, jucat la Național dar în aprigă luptă cu viața. Deși îi pomenisem de eventualitatea unui ono-

rar ce putea merge pînă la douăzeci de mii de lei, căci la atîta evaluasem lărgimea gestului cu care d. Sterciu își arătase buzunarul, tînărul dramaturg m'a luat de sus. Demnitatea scriitoricească era mai tare ca nevoile vieții; nu putea colabora cu un necunoscut. Nu-mi rămînea decît să mă închin în fața superbiei lui. Cînd i-am comunicat-o, pîrînd foarte contrariat, autorul *Spionului* mi-a părăsit biroul nu fără un gest nervos de nemulțumire...

* * *

...De atunci, l-am mai văzut prin șuvoiul mulțimii de pe bulevarde, fără să-i fi putut stabili identitatea și „specialitatea”. Inginer? avocat? bancher? Cînd l-am văzut întîiași dată prin Cișmigiu — mi-am zis: rentier și poet. Cînd am început să-l văd mai des pe băncile din jurul soldatului francez, am convenit: mai degrabă pensionar. Intîlnirile repetîndu-se, aș fi conchis, „e un pierde-vară, care dă muștele afară din Cișmigiu”, dacă nu m'aș fi gîndit că și el ar fi putut spune acelaș lucru despre mine. Văzîndu-l dormitînd într'o zi călduroasă de vară la umbra unui platan, am dat din cap: „să fie șomeur?”. În altă zi, mi s'a părut că zăresc lîngă dînsul, pe o bancă de sub un platan, o hîrtiuță cu resturi de mezeluri consumate pe jumătate... Am căzut de sus: inginer? avocat? bancher? Nici pome-neală. O aprigă îndoială asupra discernămîntului meu psihologic în a distinge identitatea

socială a oamenilor, cu care am de a face, mi se insinuă însă neplăcut în suflet... Păream frustat în convingerile mele, ca acum vre-o patruzeci și cinci de ani, cînd, sosit proaspăt ca elev în clasa a cincia a Liceului Internat, porneam Duminica pe Lăpușneanu ca să identific personalitățile mari ale Iașilor, după fotografiile văzute prin ziare sau după descripțiile citite. De la primii pași făcuți în prima Duminică liberă dădui peste un domn relativ scund, masiv, cu un larg barbișon caracteristic.

— Ce întîmplare norocoasă! îmi zisei. Să dai peste Maiorescu, de cum scobori în stradă.

Mi-am amețit apoi camaraziî cu povestirea întîlnirii mele fericite. Peste cîteva Duminici, Maiorescu se plimba prin Copou. Lucrul nu-mi păru ciudat; venea, se vede, la soru-sa, la d-na Emilia Humpel; nu rupsesse legătura cu Iașii. L-am urmărit prin grădină cu ochi devoratori de admirație. Din nefericire, Duminica următoare, Maiorescu scobora pe strada Carol. Cum eram cu un camarad, care îl salutase.

— De unde îl cunoști pe Maiorescu? — l-am întrebat.

— Ce Maiorescu? E Buțureanu, profesor de istorie la o școală de fete.

Ani de zile l-am urît apoi pe omul acesta, ca și cum m'ar fi frustat cu știință în idealul ce-mi făcusem dintr'însul. Să fii Buțureanu și să ai pretenția de a trece drept Maiorescu!... I-ași fi ras barbișonul mistificator.

Tot așa și cu dramaturgul meu. Să-l crezi inginer, avocat, bancher, să-i evaluezi gestul dus la buzunar la suma de douăzeci de mii — și la urmă să-l vezi adormit pe o bancă a Cișmigiului alături de o hîrtiuță cu resturi de mezeluri!...

*
*
*

A trecut oare care vreme fără să-l mai fi întâlnit pe dramaturgul cu identitatea incertă. Astăvară, descinzînd la palace-ul unei localități de viligiatură cunoscută, fui întîmpinat în semi-obscuritatea camerei portarului de un gentleman cu trupul încins în corset de viespe, cu mustață hitleriană și cu un accent mai mult dialectal:

— Domnul profesor L., dacă nu mă înșel? O să vă servim numai decît. Aveți camera numărul 223. E cu fața la stradă.

Era dramaturgul meu, cu identitate, în sfîrșit, certă.

— Nu știu dacă vă mai aduceți aminte de mine? reluă el.

Imi închipuisem că n'ar fi trebuit să do-rească a fi recunoscut.

— Negreșit. D. Sterciu, autorul *Spionului*.

Omul se luminează de plăcere.

— Chiar eu. Credeam că m'ați uitat. Nici n'ați mai recunoaște acum *Spionul*. Știți, m'am „specializat” de atunci, dar l-am pus deoparte. Am alte două piese cărora le-am dat drumul înainte.

— Adică?

— Le-am prezentat la Teatrul Național. O să vedeți.

Și, instinctiv, făcu gestul larg spre buzunarul hainei. De data aceasta nu mai văzui douăzeci de hîrtii albastre, ci niște rămășițe de mezeluri învelite într'o hîrtiuță pe o bancă a Cișmigiului.

Ca să-l aduc la realitate, i-am prezentat zîngănind cheia No. 223 domnului portar al palace-ului, autorul *Spionului...*

DESBATERI LITERARE

I

1. Un beneficiar al „Junimii“: Al. Tzigara-Samurcaș; 2. Ce a rămas dela Junimea.

1. In *Convorbiri Literare*, d. Al. Tzigara-Samurcaș, directorul lor, semnează un articol „*Eminescu d-lui E. Lovinescu*” prevăzut cu un semn de exclamație. Prin lipsa de competență recunoscută sincer de autor și chiar prin lipsa de intenție de a strămuta discuția într'un domeniu estetic inaccesibil, articolul nu este critic. Scoborîță în planul mobilelor romanului meu *Mite* și al cunoașterii pur și simplu a ambianței morale a epocii și a psihologiei eroilor săi, chestiunea intră în cadrul problemelor ce se pot dezbate, fără ca amestecul autorului să pară inutil sau chiar inoportun.

Intervenția d-lui Al. Tzigara-Samurcaș într'o discuție literară ar putea părea neobișnuită și imprudentă, chiar pusă la adăpostul faptului că d-sa a publicat fragmentul din memoriile *Mitei Kremnitz*, de la care pleacă romanul meu. Cînd un publicist vorbește de „cel mai genial poet al neamului”, acordînd grade de comparație noțiunilor incomparabile sau cînd declară că nu va ține seama de „umpluturile de prisos” ale cărții, dovedește că a pus

din greșală mîna pe clanța ușei unei camere străine, unde, nefiind chemat, nu era nici așteptat; conștient de eroare, el insistă totuși să o forțeze nu în calitate de critic ci de „conducător vremelnice” al „*Convorbirilor Literare*”, căruia îi incumbă datoria de onoare de a duce mai departe firul tradiției și de a răsbuna memoria unor mari bărbați calomniați. Nu i se poate deci refuza intrarea și chiar discuția.

D. Al. Tzigara-Samurcaș este, în adevăr, directorul „*Convorbirilor Literare*”, și, în această singură calitate, am avut a mă ocupa, incidental de altfel, în diferite notițe ale „*Sburătorului*”, de existența sa literară. A conduce o revistă, mai ales de proporțiile „*Convorbirilor*”, reprezintă o sarcină grea, o jertfă de bani, de timp, de trudă, și, în condițiile și cu rezultatele evidente tuturor, fără echivalența unui prestigiu, a unui beneficiu moral. Această parte penitențiară a activității domnului director nu mi-a scăpat. Dar nu aici e discuția. O întreprindere culturală de o natură atît de specială cum e o revistă și încă o mare revistă de tradiție istorică nu se poate sprijini numai pe bunăvoință sau pe simplul spirit de inițiativă în a aduna fondurile necesare, ci reclamă, înainte de toate, în mod categoric și exclusiv, o competență literară, adică nu numai prezența unui gust și a unui talent ci viziunea precisă a unui scop de urmărit, a unui ideal. Atît. Prin derogarea dela acest ineluc-

tabil postulat, procesul de descompunere a „*Convorbirilor*” nu începe de acum ci datează de mai bine de un sfert de veac; dar, dacă sub direcțiile precedente, revista a deviat de la țelul indicat și de tradiția și chiar de titlatura ei, deviația s'a făcut încă într'un sens onorabil și anume într'un sens istoric; seriozitatea științifică a celor doi foști directori a dat puțință „*Convorbirilor*” de a aduce contribuții valabile în alte domenii decât cel literar. Adevărata tragedie a revistei nu începe însă decât odată cu direcția d-lui Al. Tzigara-Samurcaș, pentrucă, la o incompetență literară egală cu cea a predecesorilor săi, d-sa adaugă un ingeniu flecar, și o lipsă de seriozitate atât de evidentă, încît, dacă ași avea convingerea că există un singur om de răspundere ca să mă contrazică, n'aș continua. Acestea le-am scris de mult cu regretul pentru o venerabilă revistă, în scoarțele căreia mi s'a dezvoltat conștiința literară, și cu puțină considerație pentru directorul său „vremelnic”. D. Al. Tzigara-Samurcaș n'a răspuns dar nici n'a uitat. Iată-l acum, după atîția ani, că, pe cale oblică, vrea să se răzbune. Nu m'a așteptat în domeniul ouălor încondeiate, al scoarțelor oltenești sau basarabene, într'un cuvînt, al artei populare, ci ține să forțeze ușa literaturii, pe pragul căreia veghează totuși arhanghelii cu săbiile de foc: a talentului, a gustului, a stilului, a pietății — și, în cazul cel mai rău, a gramaticii romîne.

— Deschideți în numele lui Eminescu, „cel mai genial poet al neamului”!

Tăcere.

— Și a Mitei!

Ecoul răspunde:

— Pasă-mite!

Căci, pasă-mite, d. Al. Tzigara-Samurcaș nu are de răzbunat aprecieri categorice din trecut, nu are de apărat interese strict personale, ci ia paloșul vindictei unei generații de mari oameni, a generației junimiste, calomniată și înjosită în romanul meu. Deoarece, oricât ar fi de paradoxală și chiar de extravagantă, aceasta este poziția lui simulată, pe care, pentru a o face crezută de cititori, mă văd silit să o sprijin prin câteva scurte citate. Romanul *Mite* și-ar avea originea:

...„în vechea antipatie cunoscută a autorului față de cercul „*Junimii*”. Mînat de o veche ură, d. E. Lovinescu a părăsit obiectivitatea crezînd nimerită ocazia de a înjosi pe reprezentanții unei ideologii, cu care niciodată nu s'a putut împăca”.

Sau:

...„Ce interes va fi urmărit d. E. Lovinescu înjosind astfel pe eroul romanului său și pe contemporanii acestuia!”

Poziția d-lui Al. Tzigara-Samurcaș de a considera lucrarea mea ca o acțiune de defăimare a „*Junimii*”, enormă în sine și dezmințită din orice rînd al cărții, îi dă autoritatea „de a se

crede dator, față de memoria celor „dispăruți” să restabilească situațiile, protestînd contra alterării adevărului”.

...Sunt la o vîrstă, în care emoțiile adversității literare pot fi privite ca naive, și într-o situație, în care ironia ușor disprețuitoare e arma defensivă cea mai eficace, dar poziția acestui flecar fără gramatică, pentru care literatura e un simplu „*flatus vocis*”, transformat în apărător al memoriei unor scriitori „dispăruți” cum îi numește — și calificativul îi definește atitudinea sufletească și stilul de orator funebru, — trezește încă în mine un val de rușine tinerească și de indignare dîrză. Nu mă pot stăpîni la gîndul că acest cercetător științific de ouă încondeiate și de scoarțe oltenești, neserios prin însăși structura sa sufletească, neliterar, se face apărătorul amintirii unor oameni ce stau plămădiți în însăși ființa mea morală, în venerația căroră am crescut, și a căroră operă am căutat să o duc mai departe nu în sensul aderării la o ideologie perimată, care pentru mulți a devenit doar o problemă de învîrteală personală, ci la o atitudine de strictă elevație morală, de dezinteresare pentru tot ce e materie și contingentă, de pasiune unică literară, de obiectivitate. De cînd țin o carte în mîină, personalitatea rară a lui Eminescu m'a covîrșit și am purtat-o în mine din anii adolescenței pînă în pragul bătrîneții ca o licoare prețioasă amestecată în sîngele ființei mele morale, îndemn, flacăra

sfântă, mîngîiere și „paladiu” împotriva imensului desgust al vieții și al spiritului de pro-copseală mărunță, și iată că acum, cînd după treizeci de ani de șovăire și de așteptare ca să mă simt în stăpînirea mijloacelor mele literare, îl evoc cu o pietate neîndoioasă într’o aureolă de mucenic și într’o „aură” de superioritate față de toți ceilalți, cu atît mai evidentă cu cît iese din mizeria cotidiană și din împrejurări penibile, prin simpla prezență a geniului ce-l învăluie într’o fluorescență de sfînt, iată că în fața acestui act de pietate supremă și matură, în care mi-am amestecat și sîngele, găsesc că d. director al „*Convorbirilor Literare*”, se crede „dator” să apere „memoria dispărutului” împotriva împietății mele înjositoare!

...Tot de atîția ani pun în serviciul literaturii romîne, al criticei, cu scopuri pur estetice, dezinteresate, o activitate aproape fără precedent în literatura noastră și treizeci de volume din care trei ale unei „*Istории a civilizației romîne*” și șase ale unei „*Istории a literaturii romîne contemporane*” sunt martore și ale trudei mele și ale conștiinței profesionale și ale cinstei și obiectivității dezinteresate. Energia am scos-o din mine, dar imboldul și mai ales directiva am scos-o din T. Maiorescu, omul pe care l-am admirat dela primul contact cu slova sa, de o luciditate în disocierea esteticului, de o eleganță morală, de o stăpînire de sine și de o fervoare în expresia desle-

gată de reziduurile pasionale, pe care le-am resorbit în mine pentru a le afirma, nu prin simulacre de gesturi, ci printr'o manifestare personală potrivită condițiilor noi de viață artistică. Credeam că reprezint adevăratul spirit junimist în evoluția lui și că trag mai înainte brazda învățătorului meu cu o independență de atitudine, care nu are a se înclina în fața nimănui; aflu însă acum că sunt un calomniator al lui Maiorescu!... Pentru o astfel de absurditate nu pot găsi decît o singură explicație plauzibilă: d. Al. Tzigara-Samurcaș se confundă cu însăși „*Junimea*” și fastidiul pe care îl simt față de incapacitatea sa literară și de spiritul său profitor îl raportează la marii săi „înaintași” cu care ține să se identifice...

2. Faptul de a mă considera urmaș al *Junimii* îmi constituie obligația de a fixa ceia ce am învățat de la dînsa.

Junimea a reprezentat o atitudine evoluționistă față de procesul dezvoltării poporului nostru, exprimată de Maiorescu în lapidara formulă a creșterii dela fond la formă, cu ajutorul căreia i-a combătut, în toate împrejurările, în cultură, în politică, în literatură cu deosebire, natura revoluționară. Cules din contactul științei germane și, mai ales, al filozofiei evoluționiste engleze, principiul are caracterul rigurozității științifice, verificat fiind în procesul de formație a tuturor civilizațiilor

apusene și consfințit de bunul simț întrucît e firesc ca nimic să nu se poate desvolta temeinic în condiții normale, decît pe cale evolutivă, adică prin creștere dela fond la formă. Pentru a ajunge la structura lor actuală, civilizațiile occidentale au trecut prin multe sute de ani de gestație și de elaborație. În această privință nu poate fi nici o discuție; discuția nu începe decît dela transplantarea principiului din domeniul considerațiilor abstracte sau al dezvoltărilor normale, pe terenul realităților orientale, cărora presiunea condițiunilor noi de viață europeană le-a impus alt ritm. Pentru a-i dovedi natura am scris, acum vreo zece ani, cele trei volume ale *Istoriei civilizației romîne moderne*, unde nu putea fi vorba de a combate evoluționismul în sine, al lui Spencer sau al lui Buckle, ci în aplicația lui la împrejurările vieții noastre. Dacă nu-i încheiat, procesul de formație al civilizației romîne este azi cel puțin încheiat în structura lui definitivă, așa încît opiniile nu mai au un caracter polemic, ci unul istoric și de simplă constatare.

Ca toate celelalte civilizații venite tîrziu în contact cu apusul, civilizația noastră s'a format pe cale revoluționară. Nu-i nici locul de a aprecia aici acest mod anormal de formație, în contradicție cu logica și chiar cu interesele poporului nostru, ci numai de a-l înregistra ca un fenomen neîndoios, determinat de fatalități sociale ce se pot rezuma, din nevoia sim-

plificării, la legea sincronismului, sub acțiunea căruia se dezvoltă în epoca noastră întreaga civilizație europeană, legată într-o strînsă interdependență economică, politică și culturală. Popoarele venite tîrziu la lumină nu-și mai elaborează evolutiv o civilizație proprie, ci se pun deodată, revoluționar, în planul civilizației apusene, rămînînd apoi să-și împlinească lipsurile pe încetul prin evoluția inversă de la formă la fond. Aceasta o știm noi azi, dar în momentul tulbure al așezării statului nostru, acum vreo 60 de ani, nu se putea cunoaște fatalitatea acestor legi de dincolo de prevederi, așa că acțiunea junimistă a fost logică și în conformitate cu normele științifice cunoscute pînă atunci. Mai mult decît atât: ea s'a dovedit de oarecare utilitate și e de regretat chiar că n'a fost mai puternică pentru a pune o frînă eficace mersului revoluționar al formației noastre. Ineficacitatea rezistenței nu se datorește însă lipsei de valoare a oamenilor, în adevăr superiori și luminați, ci faptului că acțiunea lor avea un rezim ideologic, dar nu și o tradiție națională solid organizată, care să opună deslănțuirii revoluționare a formelor apusene, forme ieșite din trecutul nostru, consolidate în veacuri de independență. Dacă am fi avut o tradiție viguroasă, cu siguranță că acțiunea ideologică a *Junimii* ar fi fost mai rodnică. Inatacabilă sub raportul corectitudinii spirituale și logicii abstracte, poziția ei în procesul de formație a civilizației

noastre, a fost, aşadar, şi după cum am mai spus, depăşită de evenimente şi de legile sociale, ce au determinat alt ritm şi alt făgaş. Studiul meu asupra *Istoriei civilizaţiei romîne moderne* nu avea a arăta preferinţe personale; venind după un proces consumat, nu-i rămînea decît să constate şi să înregistreze realitatea, luîndu-şi doar sarcina să studieze legile sociale obscure, prin care am fost împinşi dincolo de prevederile oamenilor de structură ştiinţifică. Dacă întîmplarea m'ar fi făcut contemporanul *Junimii*, aş fi fost probabil alături de dînsa în acţiunea de înfrînare mai mult teoretică, singura de altfel cu putinţă, deoarece, în mersul lui fatal şi iraţional, şuvoiul fenomenelor sociale a rupt lesne şubredul zăgaz al unei ideologii lipsite de elementul unei tradiţii puternice. Iată starea de fapt a problemei, şi ceea ce a putut da impresia unei combateri a *Junimii*, cu toate că, în realitate, nu făceam decît să constat că nu logica, ci evenimentele i-au desminţit normele.

Dar dacă poziţia *Junimii* faţă de procesul de formaţie a civilizaţiei romîne n'a fost ratificată de mersul evenimentelor, precipitat de alte legi sociale superioare evoluţionismului teoretic, în domeniul pur literar acţiunea ei nu s'a arătat numai salutară pentru vremea aceea, ci e şi actuală chiar azi prin continuitate. Practic, meritul revine tuturor scriitorilor de talent grupaţi în jurul ei, ce au deter-

minat această mișcare de regenerare literară colectivă cu o rază de acțiune mult mai eficace decît dacă pilda ar fi plecat numai delă un singur mare talent, fără înaintași și fără urmași: teoretic, meritul revine exclusiv minții literare celei mai luminate a epocii, lui Titu Maiorescu. Intreaga noastră critică estetică își recunoaște în el îndrumătorul. Faptul de a fi disociat esteticul de elementele eterogene, într'o epocă, în care aproape nu aveam o adevărată literatură și, în care, în noțiunea artei se infiltraseră multe alte filoane lăudabile ca intenție dar cu desăvîrșire dăunătoare ei, constituie un merit cu atît mai rar cu cît s'a produs chiar în începuturile literaturii, deși, după înseși principiile evoluționismului junimist, ar fi trebuit să apară mult mai tîrziu, într'o epocă de maturitate. Interdependența culturii europene a găsit, astfel, dela obîrșie în Maiorescu o expresie viguroasă ce a anticipat asupra simbiozei artei cu alte elemente eterogene, firească în situația civilizației noastre de atunci. Autonomia esteticului reprezintă un fapt revoluționar important pentru desfășurarea culturii noastre, pe care istoria literară îl va înregistra cu satisfacție. Oricît ar părea de ciudat, afirmația ei atît de categoric exprimată și de consecvent practică în timpul unei vieți întregi, continuă a fi actuală. Faptul că o bună parte a criticei generației mele și, mai ales, a celor mai tineri merge pe drumul tras de Maiorescu, nu înseamnă că în tot răstimpul ju-

mătăfii veacului trecut și chiar în vremea noastră, autonomia esteticului nu a fost și nu este încă tăgăduită de mulți critici și chiar de îndrumători de curente culturale, ale căror nobile intenții de ordin național sau moral sunt de admirat, dar a căror confuzie din punctul de vedere al ortodoxiei artei, nu e mai puțin certă. Disociația noțională a lui Titu Maiorescu reprezintă deci și ea o acțiune de mare valoare. Credincioși autonomiei esteticului, privim și acum într'însul toiagul ce a despărțit uscatul de ape.

Acțiunea cea mai puternică a *Junimii* asupra generației mele, adică asupra generației ce i-a succedat și a avut un oarecare contact cu frunțașii ei, rămîne însă de ordin moral. Privim ca un miracol faptul că în mijlocul unei epoci de bîjbîieli și de apetențe pur materiale, a unei dorinți de parvenire și de îmbogățire, a unui politicianism fără frînă morală și a unei lipse de cultură și de seriozitate științifică, s'au găsit cîțiva oameni, reuniți nu numai de un mănunchiu de idei comune căpătate în universități străine și de o identitate de idealuri ci și, ceiace e mai prețios decît orice, de o identitate de caracter, a cărui notă esențială a fost dezinteresarea. Dacă ar fi să determinăm diferența specifică a *Junimismului*, poate în această dezinteresare am pune-o, așa cum o găsim la Maiorescu, Eminescu, Carp, T. Rosetti și la alți frunțași, prin prezența unei

spiritualități cu desăvârșire deslegată de interese materiale, a unei gratuități de preocupări intelectuale și literare, și a unei rectitudini de caracter, în viața publică a cărei forță morală o simțim și azi. A continua *Junimea* nu înseamnă a repeta ca simplu beneficiar și moștenitor vesel idei, revizuite și corectate de timp, cum face d. Al. Tzigara-Samurcaș, ci a participa activ la puterea de idealism și dezinteresare a acestui fenomen unic de spiritualitate din jumătatea a doua a veacului trecut, pe care l-a reprezentat mișcarea dela Iași.

II

Oiștea în gard a abilității critice.

Abia după două luni dela apariția romanului meu *Mite* și în pragul ediției a doua, d. G. Călinescu s'a ocupat de el. Dacă n'a făcut-o pînă acum, a fost dintr'un scrupul de obiectivitate, situația de autor al unei monografii a lui Eminescu putîndu-l expune unei eventuale suspiciuni, pe care era firesc să o evite, mai ales că, scrie d-sa:

„Cred că d. E. Lovinescu cel dintîi se va fi mirat de unele notițe de prin gazete, din care reieșea că d-sa a adus lumini și seriozități noi, din care iese distrusă „îngîmfarea mea”. Asta cu atît mai mult cu cît opera d-lui E. L. e un roman despre Mite Kremnitz, operă înainte de toate de fantezie (unde Eminescu intră tangențial și, în tot cazul, cu hainele ficțiunii) care nu poate avea nimic de a face cu lucrările de istorie literară, decît în măsura în care le folosește, cum este aici cazul”...

D. Călinescu are dreptate: de două luni mă tot mir de aceste „notițe de prin gazete”; nu știu însă dacă și cel dintîi, căci ași prefera să-îlas d-sale inițiativa mirării. Cum sinceritatea

cere sinceritate, îmi exprim totuși bănuiala că, poate, fie și după două luni, bîntuit de aceste „notițe de prin gazete”, d. G. Călinescu nu era într’o dispoziție de obiectivitate chiar așa de candidă; vibrația undei sale estetice se afla în primejdie de a porni încărcată chiar dela început cu paraziți... Obiectivitatea e un produs natural, e rășina fișnită spontan din coaja bradului, care nu se încordează pentru a o produce și nu ține să ne convingă prin profesii de credință de ingenuitatea ei. „D. E. L. are mai mult decît oricare altul dreptul unei critici cinstate”, — adaogă d. Călinescu, cu sentimentul vameșului din templu, și, pentru a nu fi bănuț de o cinste de circumstanță, limitată numai la romanul *Mite*, despre care ziarele scriu „notițe” incomode, cuprins de frenezia unei sincerități retrospective, d-sa face o incursie năvalnică în toată activitatea mea literară și chiar în domeniul atît de gingaș al psihologicului, ceea ce ar dovedi iarăși o obiectivitate prea excesivă. În această privință nu va părea exagerat, dacă voi afirma că prefer cele vreo șase sau șapte articole scrise tot de d. Călinescu despre mine în *Vremea*, acum vreo cîțiva ani, foarte frumoase, literar vorbind, și într’un adevărat plan de creație estetică. Materialul de observație psihologică era în parte acelaș, cu deosebirea că ceia ce atuncea se numea „olimpianism” sau „apoli-nism”, se numește azi „egoism, duritate sufle-

tească, și neîncredere față de o lume privită ca o colecție de monstruzități”, de unde (de ce?) și incapacitatea creației în ficțiune. Cunososc jocul de lumini schimbătoare căzute asupra lucrurilor ce rămân aceleași; cunososc și textele clasice: Lucrețiu veghează deschis lângă mine și Alcest își flueră cupletul din paginile *Mizantropului*.

După lichidarea atît de obiectivă a trecutului, cu indulgențe față de tot ce e creație subiectivă (*Memorii, Bizu, Firu'n patru*) și cu refuzuri principiale față de tot ce ar pretinde la creație obiectivă, vioara critică a d-lui G. Călinescu este pusă la punct și acordată în vederea analizei științifice a romanului *Mite...* Se pune, așadar, întrebarea ce este cu acest roman, despre care „unele notițe de prin gazete pretind că a adus lumini și seriozități noi” ce ar distruge „îngîmfarea” d-lui Călinescu? „Spre ușurință, spune d-sa, rezum cuprinsul romanului d-lui Lovinescu cu fraze mai vechi”.... Frazele mai vechi sunt chiar ale d-sale din ediția a doua a *Vieții lui Eminescu* și prescurtează la rîndul lor *Amintirile fugare despre Eminescu* ale Mitei Kremnitz. Cu alte cuvinte, d. Călinescu rezumă romanul meu cu „frazele” d-sale „mai vechi”; în cazul acesta cum ar mai putea fi vorba de „lumini și seriozități noi”, care i-ar distruge „îngîmfarea”?... Negreșit, ar fi o aberație. Dar „frazele mai vechi” ale d-lui Călinescu cuprind numai

două pagini, pe cînd romanul *Mite* are trei sute două pagini. Criticul răspunde și la această eventuală obiecție: „aceste fapte d. Lovinescu le-a dezvoltat prin dialoguri”, cum e și foarte natural. E drept că mai recunoaște și „unele contribuții inedite” — dar ce fel de contribuții inedite sunt acelea, care nu evită „supărarea estetului” din d. Călinescu de a nu vedea „invenția” dintr’însele și nici nu isbutesc să evite „supărarea istoricului” din acelaș d. Călinescu „de a fi izbit în convingerile lui”? Oricum s’ar întoarce, scriitorul găsește un critic prevenit, care, după circumstanță, ca eroul molieresc, e cînd estet, cînd istoric literar, dar anticipat nemulțumit. „Contribuțiile inedite” nu privesc, dealtfel, substanța intimă a personalității lui Eminescu. Ele se referă la „lungi discuții filologice, la etimologii savante... la teoria pesimismului... la teoria ploșniței... la teoria „diferențierii”... la teoria conservatorismului, care sufocă sîmburele romantic (al romanului)”. Era și de așteptat!... Mai e și descripția mizeriei, în care a trăit Eminescu. Dar și aici „d. E. L. a acceptat cu generozitate, cu o lipsă de reacție personală, care ne face oroare, toată definiția mizeriei lui Eminescu, chiar și pe aceea metafizică. N’am putea să osîndim această parte fără să ne osîndim mai întîiu pe noi înșine”. Nu-i poate cere, firește, nimeni, d-lui Călinescu să se osîndească, dar se pune întrebarea, ce mai rămîne atunci din carte? „Meritul cărții, încheie con-

descendent d-sa, stă în ușurința de a comunica și cititorilor profani niște documente rare, în formă grațioasă, cu observații inteligente, în care se strecoară opiniile literare ale autorului și atitudinile literare ale autorului și atitudinile sale față de diferite probleme". Atît și nimic mai mult.

Cititorule, îmi iau libertatea de a te privi în ochi, și de a-ți spune fără inutile perifraze literare, că omul acesta este un abil și, ca toți abili, voind să dovedească prea mult și socotindu-te prea inocent, e victima propriei sale îndemînări. Omul acesta, care ține mai mult de jumătate de articol, voluntar, drumul mărginaș al chestiei, care face incursii în psihologia și activitatea mea trecută, cu severități plenare și sferturi de indulgențe și care, cînd ajunge, în sfîrșit, la romanul meu, în speranța confuziei ce s'ar putea produce, îl rezumă în două pagini de „frazе mai vechi” ale sale; omul acesta, care simulează generozitatea de a-mi acorda „ușurința de a comunica cititorilor profani (!) niște documente rare în formă grațioasă” sau de a-mi exprima părerile „față de diferite probleme”, nu e un nepriceput literar, ci una din mințile cele mai ascuțite, și unul din tinerii cei mai talentați și mai culti ai generației ce mă urmează, pe care aș fi fost bucuros să-l văd ocupînd un loc de frunte în critica noastră, deși nu-l va ocupa probabil niciodată, deoarece-i lipsește elementul esen-

țial al credinții în destinul propriei sale misiuni, căci, de pildă, pentru a ne mărgini la cazul de față, explicarea atitudinii sale oblice stă în iritarea exprimată dela început împotriva unor „notițe” din ziare, în care se afirmă că romanul meu ar aduce „lumini și seriozități noi”, ce ar prejudicia probabil biografiei sale eminesciene: de aici minimalizarea cărții și reducerea ei la o simplă dilatare verbală a două pagini de „frazе mai vechi” ale d-sale. Dacă d. Călinescu ar crede toate aceste mizerii, n'aș avea nimic de spus, dar, în realitate, d-sa nu procedează decît din strategie literară, înlăturînd, condescendent, singurul lucru esențial, despre care cel dintîi și-a dat cu siguranță seama: anume că viziunea mea asupra personalității lui Eminescu fiind la antipodul viziunii sale, o contrazice categoric, și, în intenția mea, o anulează. Atît și nimic mai mult; prin urmare nu e vorba nici de diferite teorii, nici de ploșnițe, nici de cele două pagini de „frazе mai vechi” — ci de însăși concepția personalității morale a poetului. D. Călinescu a văzut în Eminescu un răzeș viguros, echilibrat, sănătos, într'un cuvînt normal, cu satisfacții materiale precise, sanguin și chiar cu exuberanță sensuală, cu o sexualitate robustă de rostogolitor de femei, un om împlîntat în viață și plăcerile ei de tot felul, al cărui dezechilibru de mai tîrziu n'a pornit din însăși structura lui sufletească, ci dintr'un accident absurd, ce i-se poate întîmpla oricui. Concep-

ția mea asupra lui Eminescu este însă diame-
tral contrarie, întrucât tragedia vieții poetu-
lui e pusă în propriul său suflet și nu în acci-
dentul boalei dela urmă; în orice condiții ar
fi trăit, Eminescu ar fi fost sufletește la fel.
Omul s'a născut uriaș și incomplet; intempo-
ral, fără priză în realitate, în actualitate, cu
un dezechilibru între materie și spirit, indife-
rent și absent, abstract, imens abstract, ars de
pasiuni substanțiale, pendulînd între extreme;
sub raportul erotic (chestiune importantă nu
numai ca amănunt biografic, ci ca una din
cheile principale ale operei lui) de o sexuali-
tate neliniștitoare, caracteristică, de o inhibiție
evidentă, de o refulare freudiană pusă în lu-
mină mai de mult, dar, din nefericire, cu o
brutală inabilitate de doctorul Vlad, care l-a
împins spre o sentimentalitate excesivă și pre-
judiciabilă omului, dar de o mare forță poe-
tică, îndepărtîndu-l dela o viață sexuală nor-
mală și aruncîndu-l în frenezia continuă a
unei iubiri agitate pentru iubirea în sine, fără
ancorare într'o posesiune satisfăcută, căci și
legătura cu Veronica, în latura sa esențială,
a fost tot de domeniul exaltării sentimentale.
Așa dar în fața unui Eminescu material, echi-
librat, vital și sensual, un Eminescu dema-
terializat, spiritualizat, intemporal, dezaxat,
abulic în ceea ce-l privește dar voluntar și
chiar violent în teorie și absolut și un inhibit
sexual. Prin faptul grupării romanului în ju-
rul unei legături de dragoste, era natural ca

într'însul să pășească în primul plan psihologia erotică a poetului. S'a vorbit chiar de o simplă parafrază a amintirilor Mitei Kremnitz. Atitudinea e concertată. Nevoind să-i construiesc psihologia erotică din elemente imaginare sau necontrolate, ci după date sigure, într'un domeniu, în care fantezia putea inventa orice, n'am admis în țesătura povestirii decât numărul neînsemnat de fapte, pe care le notează însăși eroina. Cel puțin în această privință am ajuns, astfel, la rezultate irecuabile; erotica lui Eminescu este *asta* și nu *alta*, așa că „luminile și seriozitățile noi”, de care se temea d. Călinescu sunt o realitate ce contestă tot ce a scris d-sa în această privință. Rămân, firește, celelalte elemente ale psihologiei marelui poet. În față stau două concepții deosebite (deși una realizată prin mijloace de narrație biografică și alta de creație psihologică, prin vorbă și fapt): între ele poate fi controversă. Dacă d. Călinescu ar fi voit să privească problema așa cum e și cum cu siguranță a văzut-o cel dintâi, și nu prin minimalizare și înglobare patelină a romanului meu în „fraze mai vechi” de ale d-sale ca și cum cei doi Eminescu nu s'ar exclude, și ar fi consimțit să se supună imperativului sincerității absolut necesare profesiei noastre, — numai în această direcție ar fi trebuit să-și îndrepte eforturile sale critice: în contestarea viziunii mele asupra construcției sufletești a marelui poet.

III

1. T. Maiorescu și M. Eminescu; 2 Iași, climatul spiritual al lui Eminescu; 3. Reprezentarea geniului în artă.

1. Cea mai puternică emoție resimțită vreodată, nu chiar de ordin estetic în urma unei lecturi, și într'o ambianță literară, este emoția avută acum câțiva ani, (1934), chiar în prima zi de Paști, la Brașov, la citirea unei scrisori a lui T. Maiorescu către M. Eminescu.

Nu e vorba de o emoție estetică propriu zisă, distincție necesară, deoarece nimic nu tulbură judecata critică mai mult decât lipsa de disociație a esteticului de elementele ce se îmbină cu el întâmplător și parazitare; emoția simțită, de pildă la ascultarea unui marș militar dindărătul unui steag ciuruit de gloanțe nu merge spre valoarea muzicală a marșului, ci spre cârpa simbolică a patriei. Și nu numai în acest caz evident și obștesc dar aproape mai totdeauna, emoțiile se prezintă sub forma unui minereu sau a unui aliaj de elemente eterogene unite la un loc, sub semnul experienței personale sau numai a incidenței psihologice. Orice operă de artă trezește în noi asociații de sentimente și de idei cu rezonanțe variate ce deformează emoția estetică. În fa-

cultatea de a o izola de toate impuritățile momentului, de ordin strict individual, stă principiul de valorificare a criticului, deoarece critica începe dincolo de pragul acestor infiltrații, în domeniul pur estetic.

* * *

Emoția produsă de scrisoarea lui Maiorescu către Eminescu nu vine, negreșit, din valoarea literară, ci, pe de o parte, din conținutul ei de o mare frumusețe etică, pentru amândoi și, pe de alta, din valoarea oamenilor, din pateticul situației și din toate rezonanțele, pe care le trezește în noi sau, mai precis, le-a trezit *în mine* o astfel de tragedie, într'un moment dat. Iată conținutul și condițiile psihologice ale scrisorii: ea e din 1884, din timpul revenirii din boală a poetului în sanatoriul dela Ober-Döbling, când, odată cu primele zile de luciditate, au apărut și primele lui îngrijorări, nu numai asupra viitorului, cum era firesc, ci și asupra situației actuale legată de un scrupul: cine-i mijlocea șederea într'un sanatoriu costisitor? Toți prietenii ce l-au văzut în acea epocă, ne relatează în scrisorile lor tulburarea poetului în fața problemei întreținerii lui la Döbling. Simțul moral ce avea să i se piardă apoi, odată cu progresele bolii, e încă viu, așa că delicateța omului revenit la conștiință după multe luni de rătăcire, ca și altoirea unor astfel de scrupule pe fundalul tragediei lui su-

fletești, ne sporesc simpatia față de suferința poetului. Pentru a o alina, Maiorescu intervine, ținînd dela început să i-o pună pe seamă: „căldurilor mari din Iunie 1883” ce i-au produs „o meningită sau inflamația pielii creierilor, mai întîi acută apoi cronică” cu urmarea „unui delir continuu de peste cinci luni, pînă cînd s'a terminat procesul inflamațiunii”. Ne-bunia poetului a fost „un vis îndelungat de o veselie exuberantă” așa că: „e păcat că n'a păstrat nici o aducere aminte a trecutului imediat”. Discreția față de un bolnav relativ în-sănătoșit e, desigur, normală, precum normale sunt și asigurările de viitor: o călătorie în Italia, cîteva luni de întremare la moșia So-lești a lui Teodor Rosetti și obținerea funcției de bibliotecar al Universității din Iași. Cu totul altă semnificație de atenție discretă o au însă rîndurile criticului menite să-i amintească scrupulele originii banilor, cu care era ținut în sanatoriu:

„Vrei să știi, îi scrie el, cu ce mijloace ești susținut deocamdată? Bine, Domnule Eminescu, suntem noi așa străini unii de alții? Nu știi d-ta iubirea și (dacă 'mi dai voie să întrebunțez cuvîntul exact, deși este mai tare) admirația adeseori entuziastă ce o am și eu și tot cercul nostru literar pentru d-ta, pentru poeziile d-tale, pentru toată lucrarea d-tale literară și politică? Dar a fost o adevărată exploziune de iubire cu care noi toți prietenii d-tale (și numai aceștia) am contribuit pentru

puținele trebuinți materiale ce le reclama situația. Și n'ai fi făcut și d-ta tot așa din multul-puținul ce l-ai fi avut când ar fi fost vorba de ori ce amic, necum de un amic de valoare d-tale?"

Scrupulelor poetului ce-i întunecau bucuria însănătoșirii i-a răspuns, așadar, delicateța egală a criticului, care, deși crezut rigid, a găsit cuvintele potrivite pentru amorțirea panicei de a se vedea ajutat: gestul pornia dintr'un sentiment de iubire și admirație a tuturor prietenilor din cerc, și nimeni altul decât prietenii n'a contribuit „pentru puținele trebuinți materiale ce le reclama situația”. Nu putea fi deci vorba de vreo subscripție publică. Ca să-i ușureze și mai mult scrupulul, criticul are discreția de a prezenta și posibilitatea reciprocității; Eminescu ar fi procedat la fel, când unui prieten i s'ar fi întâmplat aceiaș nenorocire. Dacă a da repede înseamnă a da de două ori, a da cu o delicateță atât de rafinată, cu un sentiment atât de precis al nuanțelor și al susceptibilităților, înseamnă a da înmulțit, întrucât gestul e sporit de însăși elasticitatea și confortul lui moral.

Intre oameni obișnuiți situația nu ar fi avut poate importanța pe care o are acum, când e vorba de Eminescu și Maiorescu, și când mai intervine și rezonanța trezită în noi de ideea ce ne-o facem de dînșii. De la delicateță învăluitoare, gestul criticului trece apoi la o largă și orchestrată recunoaștere literară. După ce-i

dorește o călătorie isbutită prin Italia, îi urează: „și, la întoarcere, mai încălzește-ne mintea și inima cu o rază din geniul d-tale poetic, care este și va rămîne cea mai înaltă încorporare a inteligenței romîne”. O prețuire atît de integrală și de categorică din partea unui om bănuît, ba chiar învinuit de a fi avut rezerve oportuniste asupra valorii marelui poet, spulberă o calomnie și ne pune în adevărată lumină comprehensiunea critică a lui Maiorescu, după cum pasagiul dela început ne luminase calitatea lui sufletească.

E cu puțință ca fragmentele citate ale scriorii lui Maiorescu să nu fi trezit nici pe departe în cititor ecoul trezit în mine în momentul unic cînd din adîncuri nebănuite s'a precipitat germenul, din care a rodit apoi romanul meu *Mite*; ca totdeauna, emoția a precedat și a determinat actul vieții.

2. Deși șederea lui Eminescu la Iași nu durează, în partea sa substanțială, decît doi ani, din toamna anului 1874 pînă în toamna anului 1876, — amintirea lui e așa de strînsă de orașul moldovenesc, încît trebuie să recunoaștem într'însul adevăratul lui climat spiritual. Nu faci un pas prin Iași fără ca umbra marelui poet să nu-ți răsară din toate colțurile ulițelor și ale grădinilor... Un bronz urît, din care Eminescu apare ca o fantomă într'un cerșaf de bae ține calea trecătorului, la Copou, la deal,

în fața Universității noi, adică tocmai acolo pe unde l-au dus pașii atît de des spre grădina Copoului, ori spre aleele lui Grigore Ghica, pe la căzărnille începute tot de acest domnitor, și mai sus în frunzișurile, unde se afla vila „la Olimp” a lui Pester, pe locul de azi al Școalei Normale „Vasile Lupu”; bustul mult mai reușit al unui sculptor localnic, așezat chiar anul acesta în fața celui al lui Ion Creangă, pe aleea principală a grădinii Copoului, în absidele înflorite ce se deschid de-o parte și de alta, fixează și mai isbutit amintirea poetului în cadrul de verdeață, în care, cu siguranță, s’au desfășurat momentele cele mai pregnante ale vieții lui sentimentale și ale înaltei lui reverii poetice. Teiul venerabil ferecat în cercuri de fer consolidează autenticitatea cadrului eminescian printr’un semn irecuzabil; de jumătate de veac toate generațiile de tineri visători își odihnesc melancolia pe banca de sub ramurile lui stufoase și răcoroase într’o intimă contopire sufletească. Nicăeri poate prezența lui Eminescu nu se simte mai bine decît aici, pe banca de sub teiul fixat de legendă ca „al lui” pentru veșnicie.

Mizererele locuințe prin care și-a purtat nevoile, la Viena, la Iași, ori la București, au căzut pradă tîrnăcopului civilizației sau au intrat în anonimatul cel mai desăvîrșit; nici o placă de marmoră nu-i materializează trecerea pămîntească în sbuciumatele lui peregrinări; chiar redacțiile unde a lucrat nu mai

există, după cum nu există nici localurile de noapte, prin care amintirea lui ca și a prietenilor lui a plutit mulți ani după moarte: Bolta rece, Château aux fleurs, Pesterul, din dealul Copoului, sau Rivallet-ul din grădinile lui Mihai Sturza de la Socola. Din această pulbere irosită de clădiri și de vaduri, pe unde se scurgea viața acum vreo 50—60 de ani, n'a supraviețuit decît teiul, l-am putea numi „teiul sfînt”, sub care oricine îl poate evoca și materializa într'un cadru autentic de poezie și de adevăr, de legendă și de istorie. Copacul poartă în ramurile lui însuși destinul amintirii eminesciene și ocrotește sub umbra lui tutelară reveriile poetice ale tinerimii ce comunică printr'însul cu sufletul marelui poet prezent în zvonul frunzelor lui.

Deși activitatea de luptă politică și socială a lui Eminescu, actualizată de vreo treizeci de ani printr'atîtea mișcări ideologice izvorîte din articolele din *Timpul*, deși maturitatea lui poetică se desfășoară în epoca șederii la București, faptul că amintirea lui rămîne, după cum am spus, aproape exclusiv legată de Iași, e semnificativ. El nu se datorește, desigur, unei plenitudini de viață materială. Primblîndu-și mizeria pretutindeni și în toate etapele vieții sale, pentru că în parte era în însăși structura lui sufletească, epoca șederii la Iași nu constituie o perioadă de mai multă liniște și libertate materială. Dimpotrivă, din faptul că numai la Iași a ocupat singurele sale func-

țiuni publice, de bibliotecar al Bibliotecii Centrale și de revizor al județelor Iași și Vaslui, pe lângă obișnuitele lui lipsuri materiale, viața poetului cunoaște și cele mai cumplite sbuciumuri morale, pe care le-a cunoscut vreodată, pricinuite de prigoana politică. Intrat în conflictul de pasiuni politice locale atât de înverșunate în continuă amenințare a destituirii, și, la urmă, e și destituit, nu fără a i se face și un proces de sustragere a mobilierului bibliotecii, două scaune, un dulap nou și altul vechi, folosite în uz personal. Istoria noastră culturală avea să cunoască, așadar, rușinea unui Eminescu dat în judecată pentru un furt de scaune și a unui Maiorescu trimis în fața Curții de Casație fiindcă, în calitate de Ministru al Instrucțiunii Publice, a acordat un stipendiu lui Eminescu pentru studii la Berlin; uneltitorul cel mai înverșunat al acestor două procese a fost Andrei Vizanti, profesor de literatură română la Universitatea din Iași, vicepreședinte al Senatului, care, dilapidând apoi o sumă de câteva zeci de mii de lei din Casa Teatrului Național din Iași, avea să-și sfârșească viața glorioasă ca văcsuitor de ghetete la New-York...

Nu prețuirii oamenilor, mai ales a oficialității locale, nu înlesnirilor materiale, se datorește, prin urmare, această confundare a amintirii lui Eminescu cu bătrînul oraș voivodal, care nu i-a cruțat niciunul din paharele mizeriei lui obișnuite, ba i-a mai adăugat și

pe acela al unor încercări de asasinat moral... Motivul nu vine dela politică și dela materie, ci dela suflet și dela viața sentimentală. Prezența lui Eminescu la Iași se încadrează în mișcarea *Junimii*, în momentul cel mai puternic al afirmării și expansiunii ei, rămas apoi în istoria culturală ca un prim document de maturitate; anii șederii lui la Iași se amplifică, deci, mai întâi prin rezonanța, pe care o are și în istorie și în sufletele noastre această epocă literară și prin tot ce varsă în rîul vieții comune oameni ca Maiorescu, Carp, Rosetti, Negruzzi, Creangă, Pogor. Dacă activitatea literară publicată dealungul acestor doi ani nu pare mare, activitatea pregătitoare este esențială; în cursul lor s'au fixat aproape toate tiparele viitoarelor poezii eminesciene, pe care avea să le lucreze apoi poetul cu migala caracteristică geniului său de elaborație în trudă. Din această epocă prietenia cu Creangă, cunoscută astăzi atît de bine, în toate peregrinările lor prin mahalalele și pe dealurile Iașilor, pe Ciric și pe Aroneanu și în popasurile lor prin „cinstitele” crîșme din Păcurari, Tîrgușor, Nicolina sau Socola, pe la Costache Crîșmarul sau la Țaru, la Trei Sarmale sau la Perjoaia, această prietenie atît de ciudată, altoită pe temperamente identice, dar pe culturi atît de diferite, a trecut de asemenea în istoria literară, ca și în istoria spirituală a Iașilor, și bojdeuca din Valea Plîngerii, unde au locuit amîndoi, busturile îngemănate de la Copou,

grădinile, mahalalele și chiar unele localuri cu umbrare încă existente, constitue semnele unei prezențe, tangibilă aproape, și refugiul unor reculegeri scumpe iubitorilor de trecut românesc. Dar peste toate acestea, elementul principal de incubare a amintirii poetului în Iași, este dragostea lui cu Veronica Micle, ale cărei epizoade se desfășoară în cadrele vieții locale, dragoste puțin cunoscută în amănunțele ei reale, dar fixate în romanțele poetului devenite patrimoniul întregii sentimentalități românești, popularizate apoi și prin toate mijloacele muzicii și plastice... Marea artă a poetului a transformat, astfel, un roman sumar de amor într'un adevărat mit erotic împins pînă la obsesie; toate inimile simțitoare își cîntă melodia propriului lor amor pe notele iubirii celor doi poeți; și multe din Iașii de acum, oameni, palate și biserici vor fi dispărut în pulberea ce învăluie totul, în timp ce prin sufletele visătorilor de pe aleele Copoului, vor răsună încă armoniile acestei iubiri devenite nemuritoare prin simplul prestigiu al artei.

Romanul meu *Bălăuca*, (epitet, sub care, după cum se știe, se ascunde Veronica Micle) este în primă linie un roman al Iașilor. Insuși subiectul o impunea. În timpul astronomic, romanul se desfășoară într'o zi și o noapte de sfîrșit de Septembrie 1879, petrecute de Eminescu, la Iași. În planul amintirii poetului, cu puterea lui discreționară de a se strămuta ima-

ginar în timpuri revolute, romanul îmbrățișează toată epoca ieșană a lui Eminescu. Ziua poetul și-o petrecea pe prispa din dosul bojdeucei lui Creangă, în fața Văii Plîngerii și Ciricului. Cei doi prieteni stau de vorbă. Creangă e Creangă și nu altcineva; vorbește, se mișcă și trăește, așa cum o făcea, cu marea lui originalitate de expresie. Deși nu are nici un amestec în acțiunea romanului, adică a episodului Eminescu-Veronica, el folosește fixării prin asemănări și diferențieri a psihologiei lui Eminescu. Jumătate din noapte o petrec împreună cu alții la o cîrciumă din Păcurari, cealaltă o trăește Eminescu singur, împlîntat în feeria Iașului istoric și sentimental.

Sprijinit pe o stînghie de lemn deasupra Rîpei Galbene, contemporanii l-au văzut adesea contemplînd dealurile din față, dela Repede și Bârnova, unii l-au auzit plînuind un pod peste Iași ce ar lega Copoul cu Repede. În acel loc obișnuit, se retrage poetul din cîrciuma din Păcurari și, sub presiunea momentului psihologic, fantezia lui bogată aruncă între cele două dealuri podul de raze de lună, pe care de atîtea ori îl visase. Se urcă pe el, deasupra orașului, și de acolo, — în a doua parte a cărții — are viziunea istorică a Iașilor, pe care o trăește aievea.

Pentru oricine poate o astfel de tehnică ar fi părut factice, nu însă și pentru Eminescu, în care trecutul istoric reprezintă o realitate mai puternică decît prezentul. De pe podul lui

fermecat el poate avea viziunea epocii voevodale a Iaşilor şi trăi toate momentele ce-i fac gloria şi măreţia istorică, cu care se simţea mai solidar decît cu epoca lui.

Din acelaş belvedere feeric poetul retrăeşte şi Iaşul sentimental al celor doi ani petrecuţi acolo, cu toate epizodele lui de dragoste cu Veronica Micle. Romanul este, aşa dar, creat retrospectiv, prin evocare, cu întreaga „aura” lirică a trecutului, cum se şi potrivea unui om de structura sufletească a poetului prin definiţie paseistă. Eminescu e restaurat în adevăratul lui climat sufletesc.

3. Realităţile—mai ales cele de ordin moral—nu prind contur şi consistenţă de cît atunci cînd te loveşti de ele. Ori cît ar fi de universale, adevărurile se aplică numai cînd, intrînd în zona observaţiei personale, devin subiective; interesul propriu dă forţa de lumină şi de viaţă focarelor aţipite. Experienţa trecutului şi a colectivităţii serveşte, aşadar, puţin individului; fiecare porneşte dela început şiragul încercărilor şi descoperire, sensibil, adevărurile de mult ştiute teoretic. Mersul omenirii este, astfel, încetinit prin faptul refacerii continui şi a totalizării personale a învăţăturilor, ce ar fi putut fi un capital moştenit; nu există bunuri comune, trecute din generaţie la generaţie, din mîna în mîna, dacă nu poartă semnul unei experienţe individuale...

Aceste constatări le-am făcut și cu prilejul polemicii isbucnite în jurul apariției romanelor mele eminesciene *Mite* și *Bălăuca* și a altor câteva încercări de a romanța integral viața lui Eminescu.

Din multele obiecții aduse acestor romane, rețin doar una des repetată aproape sub aceeași formă. Sinceră, mi s'a părut susceptibilă de a deveni un punct de discuție principială. Ea s'ar putea formula în chipul următor :

— Geniu, adică om de o complexitate sufletească cu mult peste normal, de o bogăție de idei și de probleme spirituale, cu reacțiuni de sentimente altele decît ale celorlalți oameni, Eminescu este cu totul impropriu de a deveni eroul unui roman sau chiar al unei vieți romanțate. Romanul, (și în această direcție există o adevărată doctrină a romanului naturalist, ce l-a împins pe Flaubert pe drumul lui *Bouvard et Pécuchet*) își scoate substanța din comun și nu din excepțional... Excepționalul e rar, iar, cu deosebire, pentru a putea pune în acțiune, a insufla o viață verosimilă unui om de geniu, i se cere scriitorului un geniu identic. Intenția de a realiza un Eminescu viabil, tridimensional, constituie, așadar, o încercare, principial, condamnată...

Obiecția are aspecte de imparțialitate și îndemnuri la resemnare. Spuneam că adevărurile nu prind realitate de cît atunci cînd te is-

bești de ele prin propria experiență. Deși cunoșteam mai demult mistica creată în jurul oricărui geniu, deabia acum, dintr'o întâmplare strict personală, mi-a fost dat însă să-i încerc forța de acțiune; deși cunoșteam, în special, amploarea mitului lui Eminescu, spirit din generație în generație, de abia acum am avut prilejul să constat deviația, pe care reușește să o exercite în judecata critică acțiunea unui astfel de mit. Geniul nu poate fi reprezentat în artă decît de alt geniu, — iată teoria în toată simplitatea ei. Procesul e închis, astfel, fără concluzii supărătoare; încercarea intrînd în domeniul irealizabilului, înfrîngerea nu e personală ci stă în firea lucrurilor. Să te superi că nu ești geniu? Nici nu există genii în viață; în afară de domeniile de înaltă știință abstractă, nedesbătute în piața publică, în viața scriitorul de geniu e foarte contestat de contemporani; el e văzut în toate micimile lui și prea adesea ocolit ca un om incomod și prin diverse particularități chiar inoportun. Numai cînd ganga materială a lutului dispăre, nimicind amintirea micilor inconformități, înlăturînd competiția și invidia, forța intelectuală sau marea putere de expresie artistică a scriitorului apare cu o evidență, pe care urmașii nu mai îndrăznesc sau nu mai au interes să o conteste și atunci începe canonizarea. E drept că în literatura romînă operația aceasta nu s'a făcut nimănui în proporția acordată lui Eminescu; fenomen

de echilibrare de forțe, fiecare avînd, se vede, pe lume, o disponibilitate determinată de noroc, distribuită însă inegal în viață sau după moarte. Deși n'au trecut cincizeci de ani de la dispariția poetului și mai întîlnim și azi oameni ce l-au cunoscut sau l-au văzut în situații mediocre, el ne pare totuși a nu fi trăit, mit, venit de departe din veacuri, în poleială de legendă, încărcat de sensuri și de valori; cîteva decenii numai i-au creat o mistică atît de agresivă încît nu te poți atinge de dînsul, omenește, fără a nu trezi bănuiala de a fi voit să-l înjosești. O astfel de concepție romantică a geniului îl scoate din condiția umană și-i acordă însușiri supranaturale; toate actele lui fără deosebire sunt considerate ca ieșind din normele obișnuite, impregnate de puterea lăuntrică a unor calități de ordin transcendent.

Oricîtă forță morală de ridicare a masselor ar reprezenta, dealtfel ca toate legendele pline de nobile sensuri, această mistică nu are nimic comun cu realitatea. Geniul nu înseamnă o depășire a umanității în toate domeniile vieții sufletești, ci e, de cele mai multe ori, o rupere de echilibru în domenii cu totul speciale și limitate. În poezie, de pildă, geniul reprezintă preeminența unei emotivități ce depășește normalul și, mai ales, capacitatea de a o exprima prin cuvinte, imagini și armonii. În aceasta constă unicitatea geniului lui Eminescu în cadrele literaturii romîne; inteligența, cultura, înălți-

mea preocupărilor dezinteresate, reale și ele, fără a fi de altminteri cu totul indispensabile artei lui, nu sunt lucruri unice. Au fost și mai sunt și alți Români, ce le-au avut și le au și acum, deopotrivă și poate și într'un grad și mai mare. În afară de sensibilitatea și de expresia ei, poetul genial e la fel cu toți oamenii dacă nu, câteodată, tocmai prin ruperea echilibrului forțelor sufletești, deficitar în multe privințe, ca, de pildă, Eminescu, sub raportul inconformismului față de viața practică. Fără să-i se ridice nimic din valoarea talentului, a inteligenței, a caracterului, latura umană a geniului — dincolo de arta și ideea lui — are dreptul de a fi reprezentată în literatură. Toți oamenii mari ai lumii, de la Cristos și pînă la Napoleon, au devenit obiecte de studiu sau de evocare, fără să se fi cerut scriitorilor un geniu egal; ajunge puțin talent. Chestiunea nu se pune, așadar, principial, pe imposibilitatea literaturizării unor oameni ca Eminescu, ci pe cazul particular al fiecărei încercări de examinat — departe de excesele unei mistice, în nici o legătură cu realitatea și cu arta; iar în ceea ce privește valoarea morală a acestei mistice, pornită spre mit, oricît ar fi de apreciazabilă, nu poate constitui o piedică în libertatea creației ce-și trage unica-i forță din adevăr și din expresia lui estetică.

*Filologul Lazăr Șăineanu și „Memoriile”
mele.*

La împlinirea unui an de la moartea lui Lazăr Șăineanu, amintirea lui ne-a fost împrăpatată de o broșură a fratelui său, d. Const. Șăineanu: „*Lazăr Șăineanu 1859—1934*”, în care activitatea de o jumătate de veac a acestui învățat, scindată în două prin drama de la 1900, este urmărită pas cu pas, în țară, prin cele vreo zece volume de filologie românească și apoi la Paris. Activitatea lui din urmă e mai puțin cunoscută la noi deși, în realitate, e cu mult mai impunătoare. Cele vreo cinci volume asupra lui Rabelais, din care două monumentale rezervatelibii lui, cele vreo cinci volume asupra „argoului”, cele câteva „tomuri” de studii asupra etimologiilor franceze și române constitue o operă considerabilă, despre care opiniile celor mai mari filologi francezi și streini, adunate cu pietate de d. Const. Șăineanu în broșura citată, sunt concludente prin unanimitatea lor de înaltă prețuire.

Și mai puțin cunoscut e faptul că acest om despărțit de țara lui de origine timp de 35 de ani, izolat într’o absorbantă activitate filologică ce-l îndepărta de preocupările tine-

reții lui, nu și-a abătut totuși niciodată atenția de la producția noastră culturală și literară, ținându-se în curent cu tot ce se scria la noi. O bogată corespondență a învățatului filolog cu fratele său, care ar fi de dorit să se publice în integralitatea sa, ne face dovada acestui interes pentru stările de aici... Ca un exemplu și pentru natura literară a acestei corespondențe de înfățișare exclusiv occidentală și pentru aprecierile în sine asupra unor scriitori contemporani, publicăm trei fragmente de scrisori privitoare la *Memoriile* mele apărute în *Adevărul*.

Paris, ce 23 Avril, 1931... Je viens maintenant aux „*Memorii*” de E. Lovinescu. Depuis longtemps, je l'avoue, un livre roumain ne m'a tant attaché. Bien que l'auteur, chaque fois qu'il se lance dans des développements théoriques, aboutisse au galimatias, il ne possède pas moins un talent remarquable de camper ses personnages et de les rendre antipathiques par certains tics physiologiques ou par des traits spéciaux d'ordre moral. Il exécute littéralement ses adversaires. Pas un n'échappe à son scalpel impitoyable. L'ensemble constitue un vrai musée tératologique.

Quand il est naturel, il excelle dans ses peintures. C'est un rude lutteur, armé de pied en cap, et distribuant des coups froidement et comme en passant. Il m'est d'ailleurs sympathique aussi par le fait qu'il est le premier

Roumain qui travaille un vaste champ d'une manière désintéressée. Etre resté professeur de lycée, avec une oeuvre aussi remarquable que la sienne, c'est un mérite réel dans un pays aussi utilitaire.

Ses „*Memorii*” trahissent une lutte âpre et continue. Ils recèlent une grande amertume et, quoi qu'en dise l'auteur, il en veut à mort à ceux qui l'ont empêché d'avancer. Il m'intéresse beaucoup et je lis son livre avec profit et plaisir.

Paris, ce 28 mai 1931. Je me range à ton avis. Il ne se sent à son aise que dans la peinture satirique et comme polémiste. Quant à son style chargé de néologismes, ses dérivés roumains des termes français inexistants, sont contraires au génies des deux langues: un dérivé comme „*a evidenția*”, qu'on rencontre si fréquemment chez lui et chez d'autres, est inadmissible. Qu'on s'avise donc d'écrire en français „*évidencier*” (pour „mettre en évidence”) et on provoquera un haro unanime.

Et pourtant E. Lovinescu m'impose. Son aversion pour la politique me le rend sympathique (seul Odobescu en était également adversaire) ainsi que son titre de „prof. de lycée”, après avoir écrit une trentaine de volumes, dont le quart eût suffi à lui ouvrir largement les portes de l'Université...

Paris, ce 16 juin 1932. Merci pour l'envoi du

Il volume des „*Memorii*” de E. Lovinescu. Comme il m'est parvenu après la fatigue d'une révision minutieuse de mes *Mélanges*, je l'ai lu d'un trait.

Bien que le style de L. frise souvent le galimatias par sa chasse aux termes abstraits et aux dérivés factices, combien de pages savoureuses lorsque l'auteur veut rester lui-même et éviter son jargon métaphysique! Ce deuxième volume, inférieur au premier (d'accord!), compte pourtant bien des portraits vivants admirablement saisis et peints avec esprit et ironie. Ses nombreux personnages sont, il est vrai, d'illustres inconnus que le lecteur supporte grâce à la présentation débordante de vie et d'humour. Qu'importe! l'auteur se fera toujours lire et goûter.

J'ai personnellement un faible pour lui: sa vie désintéressée, restée étrangère à la politique et au piston, me le rend sympathique. Son oeuvre aussi je la trouve imposante et, mérite de plus, roulant dans le même ordre d'idées: il a commencé par la „critique” et c'est par elle qu'il finira.

Quant à son style, j'y avais vu d'abord un tic, une tendance passagère, une allure provisoire et redressable. Mais, hélas! l'auteur s'est chargé lui-même de nous détromper, en prétendant nous persuader que son style quintessencié est la résultante de l'évolution ultime du style national! Dès lors, le mal devient irréparable, et c'est dommage!

A-t-on publié sur L. quelque volume ou brochure? J'aimerais le savoir et (si la chose est faisable) en prendre connaissance.

* * *

Fără a insista asupra nuanțelor de apreciere, dictate poate uneori de similitudini numai aparente de situații și de destine cu cele ale lui Lazăr Șăineanu la 1900, și asupra cărora învățatul filolog se înșela dela distanță și în necunoștința fizionomiei mele morale, trebuie să subliniem atenția pasionată cu care mă citia, mă urmăria, și se interesa de problemele actuale ale limbii și literaturii române... In aceste scrisori vedem o dovadă de aderență sigură și prelungită peste decenii și vicisitudini față de țara sa de origine, pe care era bine să o punem în lumină.

1. *Străduința Sburătorului pentru poezie*; 2. *Pentru ce nu mi-am publicat în aceste „Memorii” și amintirile universitare*; 3. *Lipsa unui „Crăciun simbolic”*.

1. *Sburătorul* s'a străduit să capteze forțele tinere ale literaturii imediat după război. Dacă l'aș pune în rama unei imagini, aș spune că a umblat cu nelușa de alun a descoperitorilor de ape subterane. Gestul se încadra, de altfel, și în psihologia epocii și în însăși misiunea bine înțeleasă a criticei. *Sburătorul* a apărut în primele luni de după război adică într'un moment, când, marei convulsii mondiale i se căuta, instinctiv, o îndreptățire prin apariția salutară a unei lumi noi, a unor oameni noi. Se crease astfel mistica unei primeniri prin sosirea unor forțe tinerești, altfel orientate decât forțele scufundate în mocirla de sânge a tranșeelor. Se aștepta deci o viață nouă care să dea semnificația tragediei altfel fără sens, așteptare firească și în literatură, ca și în domeniul politic.

Însăși profesiunea de critic conține apoi obligația tacită a investigației terenurilor virgine. Reviste mai mari și mai bine organizate decât *Sburătorul* au fost și există poate și acum conduse însă de scriitori, adică de individua-

lisme și fatal de egoisme. Artiștii nu au vocația descoperitorilor; tendința lor firească e de a se tăgădui între dînșii, tolerîndu-se cel mult de la o măsură, în care nu se mai pot tăgădui. Altul e destinul criticilor; și prin lipsa lor de temperament personal și prin comprehensiunea datorită tocmai acestei lipse și prin conștiința, obscură de altfel, a meritului legat în parte de punerea în valoare a forțelor noi, ei fac operă de prospecțiune în terenuri, în care bănuiesc prezența aurului literar. Iată pentru ce *Sburătorul* a întrecut, în această privință, toate celelalte reviste.

Caut să dau explicații prinzînd o realitate strictă în cursul conjectural al psihologiei epocii și al profesiei de critic. Fapt este că încă din numărul 3 al *Sburătorului* (3 Mai 1919) am publicat sub titlul de *Cei ce vin* un articol, din care extragem cîteva rînduri:

„Noi suntem la mijloc între bătrîni și tineri așa că, dacă dintr'un simț de relativitate istorică avem tot respectul pentru înaintași, datorăm în acelaș timp sprijin și celor ce se ridică în urma noastră, nu dintr'un vulgar instinct de conservare, ci din amintirea propriilor noastre greutăți. Voim să-i ajutăm; pe unii voim să-i scăpăm; literaturii voim să-i dăm forțe noi... La masa noastră rotundă, cu locuri numărate și hotărîte mai dinainte, vom primi pe rînd și pe oaspeții generației ce se ridică. Deschidem porțile *celor ce vin* și nu simțim

puțină bucurie făcându-ne vestitorii lor; din lungimea șiragului se vor desprinde, astfel, lampadoforii literaturii de mâine, în goana eternă a generațiilor ce se urmează, trecîndu-și torța pentru țeluri necunoscute”.

Cum rîndurile participau și din mistica epocii și din necesitatea criticului de a fi animator de valori noi, intrau în ordinea lucrurilor. Surprinzător e faptul că n’au răsunit în deșert; așteptarea înșelată în atîtea domenii ale vieții publice s’a realizat de data aceasta în domeniul literaturii și, cu deosebire, în domeniul poeziei lirice, poate fiindcă războiul comprimase și întîrziase apariția tinerelor talente cu cîțiva ani. Explicația nu este însă îndestulătoare, de vreme ce fenomenul recrudescenței lirismului nu s’a mai repetat de atunci; de mulți ani apele lui sunt foarte scăzute. E un fapt istoric că la chemarea revistei a apărut o generație întregă de poeți necunoscuți, nu numai utilități obișnuite, ci și unii ce și-au fixat un loc definitiv în istoria literaturii contemporane. La semnul nuelușii de alun căutătoare de izvoare lirice au apărut, astfel: Ion Barbu, Camil Baltazar, Camil Petrescu, Ilarie Voronca, M. Celarianu, Vladimir Streinu, Alice Soare, Alexandrina Scurtu, I. Valerian, Virgil Monda, Simion Stolnicu, etc. Și revista în scurta ei apariție și cercul „*Sburătorului*” în decursul multor ani au fost, așadar, pline de zumzetul acestei noi generații poetice, cu mult așteptatul element nou în evoluția poeziei

române. Pentru a-i dovedi consecvența în sprinjinul acordat poeziei tinere, voi reproduce aceste rînduri din 21 Ianuarie 1922, — adică trei ani dela apariția primului articol *Cei ce vin*. Sub titlul de *Poetului necunoscut*, ele precedă un număr consacrat poeziei.

„De cînd și-a deschis larg ușile poetului necunoscut, statistica *Sburătorului* e semnificativă: poetul tînăr și necunoscut a abundat. Constatarea se poate, de altfel, generaliza; în ultimii ani el a avut pretutindeni o pluralitate remarcabilă. Suntem într'o evidentă epocă de renaștere poetică; asistăm la sforțarea tinerelor energii spre mlădierea formei și originalitatea imaginii, pregătind în tipare felurite limba, în care, trăgînd foloase din tot ce se urzește acum, va vorbi cîndva un mare izolat. La mormîntul soldatului necunoscut epoca roșie se odihnește sub lauri; în convulsiunea morală și materială a lumii de după război, apariția poetului tînăr și numeros e un semn fericit. La începutul acestui an nou, *Sburătorul* închină pentru figura lui plurală și pentru învierea simptomatică a idealului.. Și ca să dea o formă pipăibilă laurului său își consacră aproape întreg numărul talentelor ce au debutat, s'au format, ori s'au fixat în atenția publică în coloanele sale”.

Cînd va fi să trec prin vămile văzduhului, în locul tradiționalului obol, aș vrea să mi se pună în mîna înghețată această unică pagină de legitimație a existenței mele sublunare...

2. In volumul întâi al *Memoriilor* am încercat să evoc în treacăt anii de internat petrecuți la un liceu reputat al epocii. Tabloul a ieșit însă atît de întunecat, încît unora li s'a părut caricatural, deși nu peste amintirile duioase ale vieții școlare se cerne deobiceiu cărbunele și tușul. Să nu fi avut oare copilărie și, la o vîrstă de suavități și de iluzii să fi săpat în psihologia oamenilor brazde de realități cu setea de realism a maturității ? Ajungînd cu povestirea la epoca studenției, cînd spiritul critic nu numai se ascute de la sine ci se și hipertrofiază prin prezumție și neputință — n'am mai îndrăznit să înfrunt zugrăvirea unei fresce universitare, în tonalitatea sensibilității de atunci, pe care vîrsta n'a mai îndulcit-o nici pînă azi. Cum natura însăși a memorialisticeii mele nu reclama o autobiografie strictă și planul ei nu cuprindea decît ridicarea reliefului literar a epocii descrise și precizarea formației mele pur literare, puteam lesne ocoli un peisagiu ce nu intra în cîmpul limitat al viziunii cărții. N'am zugrăvit, așa dar, viața universitară de cît în T. Maiorescu și N. Iorga, — adică în cei mai de seamă reprezentanți ai ei, care au imprimat și directive literare în spiritele fragede ale generației mele. N'am intrat în atmosfera însăși a Universității, prin portrectura galeriei întregi de profesori, și în jocul activității ei colective. Amintirile mele sunt atît de funebre încît n'am voit să întristez, întristîndu-mă. Lașitatea de opinie mi-am mascat-o nu numai

după intenții programatice ce nu mă obligau la incursii în domenii fără legătură cu literatura, ci și după scrupule de ordin pur moral. Adevărul mă silește să recunosc că nu m'am angrenat în viața universitară a epocii mele, după cum nu m'am angrenat în viața nici unei școli prin care am trecut — fie chiar și Sorbona — și după cum n'am intrat sufletește în ritmul nici unei activități comune, ori care ar fi fost ea, școală, literatură și chiar societate. Printr'un individualism înăscut, am lucrat într'o izolare, firească, dealtfel, — oricărei creațiuni artistice.

Neparticipând efectiv la nici o sforțare colectivă, chiar din școală — bineînțeles în posibilitățile unei existențe, care, oricum, rămîne socială și deci încadrează — fără a mai vorbi de viața publică de apoi, cu totul străină de mine — aveam dreptul să mă îndoiesc, dacă mă aflam în condițiile cele mai bune pentru a judeca un mediu, în ritmul căruia, de fapt, n'am intrat niciodată pînă la contopire. Nu din insuficiența spiritului critic, ci, dimpotrivă, din excesul lui, întrucît nimic nu-l ascute mai mult decît viața spectaculară. A sta de o parte, ca un simplu privitor, fără amestec și fără răspundere, desvoltă incizivitatea observației tot așa după cum participarea la viața activă o amorțește și o mlădie în cadrele posibilului și ale realităților, altele decît categoriile idealului. A rămîne pe malul apei și a cri-

tica pe cei ce se luptă cu valurile, poate părea o lipsă de eleganță morală.

E drept că la temelia însăși a criticii există principial această ineleganță fără ca cineva să-i fi tăgăduit legitimitatea. Scrupulul subsistă totuși mai ales atunci când și alte motive ajută la înlăturarea unei sarcini neplăcute. Căci numai plăcută nu putea fi sarcina de a zugrăvi, de pildă, un profesor celebru al epocii, care ne-a adus zilnic la Universitate în vederea unui curs asupra instituțiilor romane, — pentru a descoperi apoi, ceva mai târziu, că nu reproducea decît traducerea cuvînt la cuvînt a manualului lui Marquardt? La ce ne-am mai luptat atunci un an cu ploaia și cu zăpada, când era vorba să transcriem pagini, pe care le puteam învăța la colțul sobei, pe îndelete și numai în cîteva zile?

Instinctiv, am fost totdeauna împotriva cursurilor universitare, cum sunt azi împotriva conferințelor publice, simplă pierdere de vreme sau, în orice caz, cu efecte în disproporție față de timpul irosit. Cultura adevărată se capătă în izolare, între cei patru pereți ai casei, în vasta cetate a slovei tipărite. Atitudine a unui inconformism total, pe care o cred, personal, profitabilă. N'aș fi voit însă ca o astfel de dispoziție sufletească să mă împingă la severități, ce ar fi putut părea multora ca excesive. La acest scrupul s'a mai adăugat altul: nu e oportun să disprețuiești și să ataci în toată independența de spirit decît instituțiile

din care faci sau ai făcut parte. Altfel, s'ar bănuî că e la mijloc o chestie de struguri prea acri.

3. In continuarea analizei aceleiași psihologii, voi însemna pe marginea anchetei unui ziar asupra „celui mai frumos Crăciun din viața mea”. Psihologia de acum mi-o cunosc — la o vîrstă cînd cunoașterea de sine e nu numai o putință ci chiar obligatorie și cînd linia vieții e nu numai trasă ci și cotită spre declin. Nu e vorba nici de acum și nici de trecutul apropiat al unei personalități bine conturate, dacă nu și încheată în linii definitive, ci de trecutul îndepărtat, în noaptea căruia te scobori ca pe o macara la lumina unei slabe raze a amintirii; trecut, pe care îl dibui mai mult de cît îl vezi. Sărbători de Crăciun! Sărbători, în care toată creștinătatea de o șchioapă saltă și se veselește, nu pentru bucuria nașterii Mîntuitorului, a cărei importanță pentru viața omenirii scapă încă minților fragede, ci pentru toată acea vegetație de tradiții patriarhale, pitorești, cu petreceri familiale, cu simulacre teatrale, cu posibilități de hoinăreală și chiar de cîștig, cu bucuria iernei proaspete și a aventurilor prin noaptea răsunătoare de harapnice și de buhae, cu colaci și coarne de mare, cu nuci învelite în foițe de aur — într'un cuvînt, în tot ce poate impresiona un copil prin efluvii mistice și decor feeric, fără să mai vor-

bim de darurile, de petrecerile, de libertățile saturnalice (rămase de la Romani, păgînii noștri străbuni) care satisfac instinctele egoiste și vagabonde ale fiecărui copil. Din toate Crăciunurile copilăriei și ale maturității — și, trecînd peste îngrădirea anchetei, din toate Paștele, al doilea moment solemn al feeriei creștine, la care se adaugă și feeria mai universală a primăverii, a renașterii naturii, din toate sărbătorile anului, și ale anilor, calendaristice sau onomastice — n'am rămas cu amintirea unei fericiri, a unei bucurii vii, esențiale, unice. Iată adevărul. S'a pus să ningă, gospodărește, afară.

Crăciunul se va desfășura, probabil, și anul acesta tot în decorul tradițional al zăpezii căzute din văzduh. În Capitală, dar mai ales în provincia mea moldovenească vor forfoti din nou pe ulițele tîrgului urătorii, colindătorii, Irozii, cu vicleimul, cu vasilca, pocnind din harapnice, chiuind din buhae, făcîndu-și cu mîinile înghețate, pe sub felinarele oarbe, socoteala gologanilor cîștigați, umplînd văzduhul de larma bucuriei lor, în nici o legătură cu nașterea Mîntuitorului. Ii voi privi, acum ca și în trecut, cu acelaș sentiment de melancolie și de izolare: în parada aceasta universală a bucuriei copilărești sub toate formele ei n'am avut nici un loc cît de mic; în miliardele licuricilor ce sburdă pe pășunea vieții n'a tremurat și luminița mea, — acum și în totdeauna, de cînd îmi aduc aminte. E, de sigur,

o particularitate rară. Ar putea părea chiar o nenorocire intimă. Nenorocirea pornește numai din pragul conștiinței ei.

Nu ești nenorocit decât atunci când îți dai seama ori crezi că ești. N'am cunoscut nicio dată sentimentul acesta. Nu numai că nu m'am bucurat de bucuriile obștești ale Crăciunului (pentru că de el e vorba în această anchetă) dar nu le-am simțit nici regretul. Am privit cu indiferență la un spectacol spre care nimic nu mă atrăgea. Mai mult decât atât: de oarece, în copilărie există o presiune a familiei pentru a te împinge în ritmul desfătărilor comune și tradiționale, iar mai târziu obligațiile sociale exercită aceeași presiune și constrângere, — aș putea spune că în fața tuturor plăcerilor și bucuriilor silite, pe care pentru mine le reprezintă sărbătorile calendaristice de orice fel, am simțit o revoltă și chiar un refuz de primire. Bucuria este un act interior determinat de motive sufletești strict personale și întâmplătoare; ea nu are nimic colectiv. Inconformism social negreșit — latură psihologică, pe care am încercat să o schițez în romanul meu *Bizu* și, probabil, nu pentru ultima dată.

VI.

1. *Ultime considerații asupra criticei*; 2. *Lipsa de constrângere în literatură.*

1. Prin 1915 regretam într'un articol „*După zece ani de critică*” lipsa unor criterii precise care să îngăduie criticei de a se obiectiva, de a se apropia cît mai mult de știință.

Aspectul unei critice tulburate de deslănțuiri pasionale mă îngrijora asupra soartei disciplinei, pe care eu însumi contribuiseam în tinerețe să o împing în domeniul individualist al artei. Făcînd dintr'însa „a zecea muză”, legitimasem toate variațiile de tonuri și toate fanteziile de impresii, cărora nu le impuneam decît frîna probității intelectuale. Stînd în subiect și nu în obiect, supusă deci tuturor impulsurilor de ordin temperamental, această frînă s'a dovedit însă curînd arbitrară. De aici, dorința de a abate critica din nisipurile mișcătoare ale personalismului spre drumurile dominate de oarecari criterii impersonale... Punct de vedere la care am rămas și acum.

Critica nu este o știință și, probabil, nu va fi niciodată. Iată adevărul. Toate criteriile de ordin obiectiv, chiar cînd sunt temeinice, n'au

o valabilitate universală; îndărătul lor stă gustul, variabil dela epocă la epocă, de la loc la loc, de la om la om. Instrumentul critic nu este un instrument de precizie ci e supus la aproximații simțitoare chiar și în mâini pricepute și oneste, pentru că gustul e o ecuație personală, determinată de un element mobil.

Sub semnul celei mai desăvârșite bunecredințe, seismograful critic nu înregistrează încă judecăți universal valabile; eroarea e totdeauna posibilă. In dosul acestei mobilități și impreciziuni regretabile dar legitime, poate opera în voe nu numai nepriceperea ci și reauacredința, tot așa, după cum în dosul suspiciunii generale, cu care e învăluită viața noastră publică, operează și, din universalitatea calomniei, profită numai necinstea.

In afară de gust, în care se combină o capacitate estetică născută cu o cultură dobândită, amîndouă variabile, în critică, intră ca element aproape chiar și mai esențial: probitatea intelectuală. Lipsa de gust falsifică, negreșit, instrumentul criticei, — dar ea e un fenomen general și înglobează, în diferitele ei compartimente, un mare număr de indivizi. Valorile estetice sunt mutabile; există diferite categorii de frumos după diferite categorii de indivizi și clase sociale, perfect legitime. Sămănătorismul, de pildă, a satisfăcut și satisface încă gustul estetic al unui mare număr de concetățeni, onești și luminați în altele decît în lite-

ratură; raportată la o anumită clasă de cititori estetica sămănătoristă e tot atît de legitimă ca și estetica „micului dor”.

* * *

Lipsa de probitate intelectuală e mai primejdioasă pentru că e mai ipocrită. Pe cînd nepriceperea este evidentă multora și, indefinitiv, satisface o nevoie socială, lipsa de probitate știe păstra formele și tulbură apele. Alături de pretențiile estetice cele mai rafinate, strecoară preferinți vulgare dictate de interese sau de pasiuni, care, de pe urma amestecului, trage profitul tuturor confuziilor. Lipsa de probitate nu are o linie de conduită unică, după cum o are lipsa de gust. Criticului fără gust, egal cu sine în orice împrejurare, dacă îi cunoaștem capacitatea estetică îi deducem matematic și atitudinea față de orice operă literară, așa că îi primim normele ca expresia unei categorii estetice limitate dar legitime.

Criticul fără probitate intelectuală exprimă dimpotrivă convingeri streine și, jucînd de altfel cu mijloace superioare, pe tablouri diferite, produce perturbări și confuzii inextricabile. Acțiunea lui este, prin urmare, mult mai dăunătoare.

Lupta intelectuală are, negreșit, nuanțe feburite. Ea poate fi și absolută și, în cazul aces-

ta, demascându-se lesne, e mai inofensivă. Necinstea proclamată devine cinism, și cinismul se reperează ușor și se anulează prin însăși sinceritatea lui. E mult mai primejdioasă o lipsă de probitate relativă și nuanțată, determinată nu de interese și de apetituri materiale, ci dintr'o simplă înclinare sportivă spre balansarea opiniei sau din resentimente ușoare sau din pasiuni partizane, — constante, la criticii frivoli, dar de cele mai multe ori, (și cazul e mai primejdios) inexistente. Critica devine, astfel, precipitatul unor combinații obscure de ingrediente felurite, de impresii momentane, de reziduuri sentimentale, de reacțiuni latente, câteodată chiar cu aparențe onorabile. Așa, de pildă, în conștiința unor critici bănuți probi, intră ca principiu activ și laudabil sentimentul de a fi sau, mai precis, de a părea imparțiali. Ca să nu fie crezuți blocați într'o atitudine unică și exclusivă, ei pendulează anual sau bienal de la o admirație categorică la o rezervă identică față de operele succesive ale aceluiaș scriitor. Luând pendularea drept o dovadă sigură de imparțialitate și de independență de caracter, așteaptă un spor de autoritate. Se înșală. Făcută în contratimp, adică tocmai când nu trebuie, fără aderență organică cu operele laudate sau criticate arbitrar, pendularea nu poate dovedi decât nesiguranța gustului estetic, după cum, transformată în joc ritmic, nevoia cu orice preț a imparțialității devine o tiranie, care,

deși mai onorabilă, nu e mai puțin dăunătoare în efecte decît lipsa de probitate intelectuală.

Impotriva atîtor influențe ce atacă precizia instrumentului critic nu se poate lupta de cît cu un singur remediu — și acela aplicabil destul de rar: conștiința profesională. Critica nu e posibilă decît odată cu dezvoltarea sentimentului exercitării unei profesii, cu tot ce conține ea ca obligație morală. Numai cînd criticul e profund convins că prin ceia ce scrie își creiază destinul său propriu și nu pe cel al victimelor sale închipuite, cu alte cuvinte, cînd are sentimentul demnității și răspunderii sale profesionale — numai atunci poate spera să ajungă adevărat critic.

2. Nu există evidență în literatură! — iată ce aveam de spus cu erupția unei constatări noi, deși, de fapt, e una din notele esențiale ale culturii noastre, care, larvă infuză, obnubilată, nu-și exprimă, din nefericire, valoarea de lege decît în împrejurări de ordin personal.

Cu toate acestea, dacă asupra naturii culturii romîne se pot face observații felurite, pertinente, nu cred să fie alta mai indiscutabilă decît că în stadiul ei actual (și prin aceasta ne raportăm la cultura sufletească, adică la posedarea unei pondere și a unor norme și nu numai a unor cunoștințe de ordin intelectual), nu există o notă mai pregnantă decît lip-

sa de constrîngere în fața evidenței. Dacă din cine știe ce motive un om a apucat să afirme că zăpada e neagră, nu se află forță de persuasiune pe lume, care să-l facă să-și recunoască eroarea. Refuzul de a accepta evidența e total, organic. Ca să ne mărginim în ordinea literară, constatarea se verifică de la primele polemici cunoscute la noi și pînă la ultimele manifestări critice de ieri sau de mine. Se verifică, de pildă, în acele admirabile „răspunsuri” ale lui T. Maiorescu la *Revista contemporană*, de acum mai bine de o jumătate de veac, în care incapacitatea recunoașterii erorii ia fel de fel de contorsiuni stilistice pentru a nu ceda evidenței... N’au trecut zece ani de cînd în volumul al II al *Istoriei literaturii romîne contemporane* am arătat că, după ce în *Știința literaturii* o analizase pe treizeci de pagini, după ce o tradusese în franțuzește și o transformase și în proză ca să o pătrundă și mai bine, d. Mihail Dragomirescu nu înțelesese din poezia *Somnoroase păsărele* nici sensul ei elementar de școală primară, deoarece își închipusie că „noapte bună” se adresează „păsărelelor”, „dormi în pace” se adresează „florilor din grădină” „somnul dulce” se adresează „lebedei” — și nu iubitei. Chiar faptul că poetul spune:

*Dorm și florile’n grădină,
Dormi în pace!*

și, prin urmare, nu se poate adresa florilor fă-

ră o lipsă de acord gramatical — n'a avut o valoare probantă, pentru domnia-sa. Impotriva bunului simț, a sensului estetic și chiar a gramaticii române, onorabilul critic a revenit apoi asupra chestiunii în nenumărate articole, conferințe, notițe, încercînd să tulbure toate apele evidenții; chiar legile oarecum imutabile ale gramaticii n'au reușit să precipite în sufletul lui autocton umilul sentiment al constrîngerii în fața ineluctabilului. Tot în acea epocă, un asistent al aceluiaș critic, autorul unei teze de doctorat asupra lui Caragiale, prinzîndu-se în echivocul unei fraze din prefața *Maiorului Boțan* al lui Brăescu, a crezut că una din schițele sale, *Legea progresului*, este a lui Caragiale și s'a pornit să-l distrugă pe Brăescu cu propria lui schiță, dîndu-i-o ca model de imitat, deși se afla chiar în volumul, pe care îl recenza! Poziție de o imoralitate critică neîndoioasă. Luni de zile foiletoanele „*Vitorului*” au fost pline de cele mai chinuite svîrcoliri interpretative, absurdități stilistice și invective personale ale neonestului recensent demascat pentru a ocoli simpla necesitate a recunoașterii evidenței, necesitate, care nu intră în formele actuale ale culturii române.

Am dat aceste exemple întîmplătoare, din cadrele propriei mele experiențe; ele sunt infinite și cotidiene. Dar, dacă într'o discuție de fapte materiale, unde gramatica aduce argumente fără controversă, nu se poate ajunge la nici un fel de constrîngere morală, — ce să

mai vorbim de discuțiile estetice, unde, în adevăr, chiar dacă ar exista, evidența se poate simți de oameni pricepuți și dezinteresați, dar, în nici un caz nu se poate dovedi cu argumente valabile pentru oricine și mai ales pentru cel fixat de mult pe o poziție, pe care s'ar simți umilit să o părăsească din sentimentul consecvenții luată drept o afirmare a personalității sau din acțiunea a feluritor imbolduri subterane, prin care, după mecanica psihologică a lui Caragiale, ideile devin „fandaxii” și chiar „hipocondrii”? Nimic. Să dorim strănepturilor noastre să apuce alt stadiu de cultură, în care lipsa de constrângere în fața evidenței să nu mai fie cu putință. O sperăm printr'un optimism proiectat într'un spațiu de timp incontrolabil.

VIII

Post-scriptum: Comisia medicală.

Cartea era tipărită, când mi s'a întâmplat să trăesc scena cea mai caracteristică poate din seria scenelor înregistrate în paginile ei. Iată pentru ce nu mă dau îndărăt de a o adăuga fie chiar ca simplu *post-scriptum* — document rezumativ al fazei culturale în care ne aflăm. Și ca să nu se creadă că e la mijloc literatură, dăm și numele eroilor acestei scene (cu indicații luate din cartea de telefon), d. dr. agregat C. Alexandrescu-Dersca, str. Robert de Flers, 2 și d. dr. Ștefan N. Popescu, str. Armească, 37.

* * *

Deși anul acesta am publicat sau public romanul *Diana*, ediția II din *Odiseia*, volumul al III din *Memorii, Istoria literaturii române contemporane* și chiar am isprăvit săptămîna aceasta volumul asupra lui T. Maiorescu — adică am împlinit o activitate literară îngăduită numai unui om sănătos, din informațiile presei se putea, totuși, afla precaritatea unei sănătăți ce m'a țintuit în fotoliul biuroului

meu mai multe luni. Iată pentru ce întâia oară în viață, am fost pus în situația neplăcută de a-mi cere în Octombrie un concediu de boală de o lună (concediile, nu prejudiciază pe nimeni; pui om în loc pe care îl plătești). Optimismul mi s'a dovedit însă iluzoriu, deoarece în Noembrie mă aflu în aceeași stare tulbură; am repetat, deci, cererea altui concediu de o lună și apoi încă de o lună, dar, din nefericire, și în Ianuarie m'am văzut silit să-i reclam, prin alt certificat medical, prelungirea pînă la sfîrșitul anului. Imi credeam situația legală limpede. Care nu mi-a fost însă mirarea cînd m'am văzut înștiințat pe cale oficială la sfîrșitul lui Februarie că toate cererile mele parțiale fuseseră de mult respinse, iar pentru concediul de un an urma să mă prezint într'o anumită zi în fața comisiei medicale. Pur și simplu.

— Forme, mi s'a spus. Nu se poate obține legal un concediu de un an fără a trece prin fața comisiei medicale instituită și plătită pentru acest scop.

— Bine, să admit și aceste forme. Dar care-i doctorul care a crezut de cuviință să refuze cererile de concediu lunar trimise sub propria-mi semnătură și sub garanția autorității mele morale de om neobosit pentru interese culturale?

Cu toate că era mai bine ca, crezut pe pe cuvînt, să fiu lăsat în pace la treburile mele literare, singurele pe care le puteam împlini

din bibliotecă, a trebuit, deci, să execut „formele legale” așa că în ziua hotărâtă m’am prezentat la ministerul de instrucție, unde nu călcasem de mulți ani. Am fost poftit într’o cameră, în care se aflau doi doctori și un domn, probabil, strein de biurou, ocupat cu studierea unor hîrtii

— Desbrăcați-vă, îmi spuse absent, profesional, doctorul mai bătrîn cu ochii nedeslipiți de paginile unui dosar.

Neînțelegînd ce vrea, stătui nemișcat.

— Desbrăcați-vă, repetă el, la fel de absent, cu ochii tot la hîrtii.

— Imi dați voie mai întîi, domnule doctor, să mă prezint: E. Lovinescu.

— Știu, știu, răspunse el moale, binevoitor, dar distrat și cu nasul în dosar. Știu. Nu face nimic; desbrăcați-vă, vă rog.

— Dar de ce să mă desbrac, domnule doctor? mă minunai eu. Nu e cazul, Nu v’am spus încă de ce sufăr.

— Nici nu e nevoie. Trebuie să vă desbrăcați însă, insistă el, încăpățînat dar, ce e drept, și cu o bună voință distrată și inofensivă.

Nu-l puteam scoate din obiceiurile lui profesionale. Nu ținea să mă cunoască personal ci, blînd, absent, voia doar să mă desbrac. Intrat pe calea concesiunii de a mă fi prezentat în fața unei „comisii medicale”, de care iar fi fost de dorit să fie scutit pentru cuvinte obiștuite cunoscute, nu-i puteam refuza o satisfacție ce intra, se vede, în formele legale și chiar

sacramentale. Mi-am ridicat deci cămașa. In loc să mă întrebe, de pildă, asupra mersului literaturii romîne, doctorul își aplică obedient și profesional urechea la piept.

— Cam grasuț, mormăi el binevoitor.

— Poftim ?

— Cîte kile? mai adause ca să spună probabil ceva.

— In orice caz, mai puține decît numărul cărților mele, bombăni eu.

Nu auzi sau nu pricepu. Credeam totuși chestiunea isprăvită cu acest ritual, cînd doctorul mai tînăr se repezi violent dela celălalt biurou, filfîind în mîină un dosar cu petițiile și certificatele mele medicale.

— Aha, care va să zică, dumneata erai cu cererile astea fanteziste, pe care le-am respins eu. Auzi, mă rog, litiază renală!

— Poftim ? mă dădui eu un pas îndărăt ca lovit de o piatră în față.

— E vremea să se isprăvească odată, domnule, cu certificatele astea de complezență. Auzi dumneata, la 7 Octombrie litiază renală... la 7 Noembrie litiază renală... la 7 Decembrie tot litiază renală și acum cu certificatul altui doctor, hop ! cefalgie pe bază de hipertensiune !

— Domnule, replicai eu strangulat de insultă, eu sunt un om notoriu și de o conștiință tot atît de notorie.

— Ii fi... dar noi doctorii n'avem conștiință profesională...? Și, în definitiv, de unde ești

dumneata, domnule, din Capitală ori din provincie ?

— Eu sunt E. Lovinescu, răspunsei apăsător.

— Am întrebat de unde ești ?

— Eu sunt E. Lovinescu, scriitorul, mă încapățînai să-i înfrunt o ignoranță intolerabilă într'un minister al culturii.

El mă privi lung cu aerul :

— Ce tot bîigue ăsta ?

M'ar fi întrebat poate dacă nu sunt și Impărat al Chinei, de nu l-ar fi sgudivit indignarea :

— Litiază renală, auzi dumneata ! Parcă noi nu știm de ce fel de litiază renală e vorba !

— In cazul acesta, domnule, nu mai am nimic de adăugat. Am nevoie de odihnă și am dreptul la ea. Atât. N'am venit la un consult medical, îi tăiai eu, gata să plec neîncheiat încă la vestă...

— Așa dar, colega, interveni cu duhul blîndeții doctorul mai bătrîn, care nu ținuse să mă cunoască, dar, reușind să mă facă să mă desbrac, se simțea satisfăcut în pretențiile lui legale, și care, se vede, era președintele comisiei... Așa dar scrie, colega... „se acordă un concediu de un an domnului E. Lovinescu.. litiază renală... cefalgie... hipertensiune, etc...”

Nici n'am știut când am ajuns jos în stradă... deprimat de cîte fi e dat unui om să vadă și să audă. Pe cînd mergeam, astfel, filozofînd, din spate mă ajunse, gîfînd, ușierul galonat.

— Domnule Profesor, sunteți chemat la Comisie.

— La Comisie? mă oțărîi. Nu mă mai duc.

— Adică, am voit să spun că dorește să vă vorbească domnul X.

Nu cunoaștem pe d. X, dar o lașitate nevenind niciodată singură, mă întorsei. Pe scări recunoscuți în d. X pe bătrînul ce se ținuse deoparte, răsfoind un dosar.

— Mă scuzați, domnule Lovinescu, că v'am făcut să vă întoarceți, dar nu puteam răbda ideia, ca asistînd la o scenă atît de penibilă să nu vă exprim indignarea și scuzele pentru faptul că se pot întîmpla astfel de lucruri și încă din partea unor „intelectuali” și în plin minister al Educației Naționale.

Bătrînul era emoționat și se rușină de lacrima ivită în colțul ochilor. Pe ea mea o lăsai să cadă fără rușine.

— Iți mulțumesc, domnule. Iar, dacă am avut vreo amărăciune, omenia dumitale a și risipit-o. E o fericire că simpla vorbă a unui om de inimă poate închide o rană. Cine va spăla însă rușinea acestui Minister ?

TABLA DE MATERII

	Pag.
<i>Prefață</i>	5
PORTRETE LITERARE	
I. <i>Cei trei Caragiale: Ion, Luca și Matei</i>	13
II. <i>Duiliu Zamfirescu, pierdut și regăsit</i>	20
III. <i>Un anglo-saxon autocton: Dinu Nicodin</i>	29
IV. <i>Cîntărețul „tristeții” sale și a altora:</i> I. <i>Peltz</i>	37
V. <i>Un unmaș al lui Hogaș: Ioachim Botez</i>	44
VI. <i>Trei măști funerare: 1) Cincinat Pavescu. 2) Petre Sturdza. 3) Anton Holban.</i>	51
VII. <i>Dela catedră la literatură: Constantin Kirișescu</i>	63
VIII. <i>Dela vulgaritate la literatură: Al. Cazaban.</i>	70
XI. <i>Seraful pogorît printre oameni: Mihail Celarianu.</i>	77
X. <i>Trei mici portrete: 1) Poeta cu soț irascibil; 2) G. Nechita; 3) Sanda Movilă.</i>	83
XI. <i>S'a scoborît o fată în literatură: Lucia Demetrius</i>	88
XII. <i>Discobolii: Dan Petrașincu, Ieronim Șerbu, Horia Liman</i>	95
XIII. <i>Un țăran descălecat în literatură: Ion Iovescu</i>	101
XIV. <i>Destinul scriitorului român Bogdan Amaru</i>	109

SCENE DIN VIAȚA LITERARĂ

I. <i>Fata care le știe toate.</i>	121
--	-----

TAO 11817

II. <i>O prefață cu bucluc la o „nuntă cu bucluc”</i>	132
III. <i>Dela plugarul Gheorghe Chindriș la Vice-regele Ardealului</i>	144
IV. <i>O crimă nesăvârșită</i>	155
V. <i>Proces literar</i>	164
VI. <i>Fata cu prefața</i>	172
VII. <i>Carol Quintul</i>	179
VIII. <i>Poet? Romancier? Dramaturg</i>	185
IX. <i>Micul Pussy campion al clasicismului</i>	193
X. <i>Două isprăvi</i>	198
XI. <i>Identitate</i>	205

DESBATERI LITERARE

I. <i>Un beneficiar al „Junimii”: Al. Tzigara Sămurcaș; Ce a rămas dela Junimea</i>	215
II. <i>Oiștea în gard a abilității critice</i>	228
III. <i>T. Maiorescu și M. Eminescu. Iașii. Climatul spiritual al lui Eminescu; Reprezentarea geniului în artă</i>	236
IV. <i>Filologul Lazăr Șăineanu și „Memoriile” mele</i>	252
V. 1) <i>Străduința Sburătorului pentru poezie.</i> 2) <i>Pentru ce nu mi-am publicat în aceste „Memorii” și amintirile universitare;</i> 3) <i>Lipsa unui „Crăciun simbolic”</i>	257
VI. 1) <i>Ultime considerații asupra criticei;</i> 2) <i>Lipsa de constrângere în literatură</i>	267
VII. <i>Post-scriptum; Comisia medicală</i>	275

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017

EDITURA „ADEVĚRUL” S. A.

AU APĂRUT:

	Lei
<i>Maria, Regina României</i>	Regine încoronate (2 vol.) 160
” ” ”	Povestea Vieții Mele vol. I 120
” ” ”	” ” ” ” II 120
” ” ”	” ” ” ” III 160
<i>M. Sadoveanu</i>	Locul unde nu s'a întâmplat nimic 60
”	Aventurile Șahului 50
<i>H. Papadat Bengescu</i>	Logodnicul 80
<i>Liviu Rebreanu</i>	J a r 80
<i>Liviu Rebreanu</i>	Răscoala 100
<i>Apostol Fulga</i>	Altceva 80
<i>N. Iorga</i>	Istoria Literaturii Române (2 volume) 280
<i>E. Lovinescu</i>	Bălăuca 80
”	Mite 70
<i>Const. Graur</i>	Cu privire la Franz Ferdinand 100
<i>C. Ardeleanu</i>	Viață de câine 50
<i>C. Argeșeanu</i>	Drumuri albastre 60
<i>L. Dauș</i>	O jumătate de om 80
<i>Lascarov Moldovanu</i>	Omul care tace 60
<i>E. Manolache</i>	Sfânta Dreptate 80
<i>E. Stere</i>	In Preajma Revoluției, v. I 80
”	” ” II 80
”	” ” III 80
”	” ” IV 80
”	” ” V 80
”	” ” VI 80
”	” ” VII 80
”	” ” VIII 80
<i>Mihail Șerban</i>	Infirmități 70
<i>E. I. Nottara</i>	Amintiri din Teatru 80
<i>I. Miculescu</i>	Hanul la Urieși 40
<i>Mericle Martinescu</i>	Adolescenții dela Brașov 80

PREȚUL 80 LEI